

Gammelt tidsskrift – nytt forlag – ny drakt

Det har neppe gått *Maal og Minnes* lesere forbi at tidsskriftet i fjor rundet 100 år. Gjennom alle disse åra har tidsskriftet holdt stø kurs i det faglige landskapet. Det har, som det er formulert i Magnus Olsens programartikkel i første nummer (1909), brukt “bidrag til belysning av norsk aandsliv fra de eldste tider til vore dage” og blyst “sprog og sprogminder av enhver art (saasom stedsnavne), den skrevne litteratur, folkedigtning ...”. Når det gjelder tema er det ingen tvil om at *Maal og Minne* er tilbakeskuende, men når det gjelder vitenskapelig standard, problemstillinger og metoder, har tidsskriftet alltid ligget langt framme. Både redaksjonen og Bymåslaget vil arbeide for å holde denne tradisjonen i hevd. Stadig oppmerksomhet på nye tema innen nordistikken, nye metoder og nye ideer sikrer at *Maal og Minne* til enhver tid er et aktuelt og moderne tidskrift.

Fra begynnelsen i 1909 til og med 1971 ble *Maal og Minne* utgitt på Aschehougs forlag, eller mer presist: av Bymåslagets forlag i kommisjon hos H. Aschehoug & co. Men fra 1972 overtok Det Norske Samlaget. Det var egentlig en historisk gjenforening, siden tidsskriftets “eier”, Bymåslaget, i sin tid sprang ut fra foreningen “Det Norske Samlaget”, som også forlaget springer ut fra. Siden 1972 har tidsskriftet hatt et godt hjem i Samlaget. Men høsten 2008 varslet forlaget at de etter en kritisk gjennomgang av sin utgivelsesprofil overveide å avslutte samarbeidet om tidsskriftet. Avtalen ble så oppsagt og utløp med jubileumsåret 2009. Redaksjonen og Bymåslaget tok da kontakt med Novus forlag og fikk god respons. Avtale ble inngått, og fra og med dette nummer er Novus *Maal og Minnes* forlag.

Også i det ytre har *Maal og Minne* tatt godt vare på tradisjonene. Omslaget fikk sin utforming med første nummer, og dette har vært nesten uendret til nå. Tidsskriftets tittel, navn på redaktør(er) og utgiver, samt innholdsfortegnelse for nummeret, har preget forsiden, omkranset av to symmetriske, stiliserte akantusranker. Akantusrankene ble tegnet spesielt for tidsskriftet av Johanna Bugge Berge, datteren til Sophus

Bugge. Motivet hadde hun funnet på et skap fra Rauland fra ca 1700. Omslaget har ikke blitt mye endret i alle disse åra, men det var nære på i 1972. I forbindelse med overgangen fra Aschehoug var det først forhandlinger med Universitetsforlaget om utgivelse. Forlaget insisterte på å gi tidsskriftet et nytt og mer moderne ansikt, men dette satte redaksjonen seg imot. Særlig viktig var det å forsvere akantusrankene, som krevde en viss pietet. Resultatet ble brudd i forhandlingene. *Maal og Minne* havnet på Samlaget, og omslag og akantus fikk leve. Noen mindre endringer ble det likevel. Den grå fargen ble til gul, de ytre målene ble mindre, og heftene fikk ryggtiltel. Gråfargen kom tilbake igjen etter redaktørskiftet i 1996. Det samme gjaldt de ytre målene. Nå ble også spaltebredden i bokmaterien utvidet. Dette var for å få plass til mer stoff på de strengt tilmalte arkene, altså den gang en dyd av nødvendighet. Fra et typografisk synspunkt ble nok linjene i lengste laget med tanke på leserbarhet.

I forkant av 100-årsjubileet diskuterte redaksjonen å gjøre noen endringer på omslag og layout. Da saken om forlagsskiftet kom opp, fant vi det mest praktisk å vente med endringene til det nye forlaget hadde overtatt. Vi ønsket å gi tidsskriftet et stilrent og moderne uttrykk, og det syns vi forlaget har fått til. Samtidig ville vi markere kontinuitet og tradisjon, og derfor har vi latt den fine akantusen vokse videre inn i det nye hundreåret. Også sidelayouten er fornyet. Vi er ikke lenger like sterkt bundet av sidetall, så vi har tillatt oss å ta mer hensyn til det estetiske enn det praktiske når det gjelder stoffmengde pr. side. Et skarpt øye vil nok også se at skriftbildet har endret seg. Vi har tatt i bruk skriftfonten *Andron*, som teknisk sett er en moderne Unicode-font, men med et klassisk stilpreg. Den skulle dekke de fleste behov for skrifttegn innenfor *Maal og Minnes* fagområder, som lydskrift, norrøne tegn, runer og en rekke spesialtegn.

Vi har så vidt ført *Maal og Minne* inn i et nytt hundreår. Vi tror at tidsskriftet har en oppgave også i framtida, og vi vil i samarbeid med Bymåslaget, forlag og forfattere gjøre vårt til at denne oppgaven blir løst på beste vis. Vi håper det syns.

Jon Gunnar Jørgensen

Lars S. Vikør

Tjukk l – Retroflektert tydeleggjering av kort kvantitet

Om kvalitetskløyvinga av det gamle kvantitetssystemet

Av Eldar Heide

*Fleire har sett tjukk l, tjukk n og palatalisert og segmentert ll og nn i samanheng. Forfattaren peikar på korleis desse innovasjonane fordeler seg i Norden, på at dei høyrer til ei kvalitetskløyving av det gamle kvantitetssystemet, og på at kvalitets-kløyvinga av vokalar og konsonantar er parallel. Sentral-Norden har særleg markert dei korte lydane, med retrofleksering e.l., og ransonane særleg dei lange, med motsett tungestilling. Derfor forklarer forfattaren tjukk l som ei retroflektert tydeleggjering av kort kvantitet, oppstått innanfor det gamle kvantitetssystemet, truleg på 13–1400-talet, i Sentral-Norden fordi retrofleksering er ein sentralnordisk innovasjon. – Tjukk l av rð er retrofleksassimilering av rð, på linje med /d/ og /t/ av rd og rt. På eit vis er da tjukk l av rð og tjukk l av l uavhengige, men dei er utslag av den same sentralskandinaviske retroflekseringstendensen. Artikkelen bygger på litteratur om språkhistorie, tjukk l og nordiske målføre og på lydlovsresonnement.**

1 Tjukk l

Storm (1884: 105 ff.) si skildring og avgrensing av tjukk *l* er framleis den mest utfyllande, jamvel om ho ikkje er fullstendig. Han peikar på at tjukk *l* aldri er “forlænget eller fordoblet”, og gjer greie for kva opphav han har og kva stillingar han kan ha i dialektane. Tjukk *l*:

* Takk til deltakarane på FORSE-seminaret ved Universitetet i Bergen 07.02.2008 for merknader til ideen bak denne artikkelen, til Helge Sandøy og Maal og Minnes anonyme konsulent for merknader til utkast, og til Trygve Skomedal for å ha lært meg å resonnere på denne måten.

- ▶ Kjem alltid av gammal kort *l*, aldri av gammal *ll* – i tillegg til at han kan komma av *rð*.
- ▶ Finst ikkje i framlyd, bortsett frå i [Älvdalens i] Dalarna i Sverige.
- ▶ Finst lite etter fremre vokal; såleis aldri etter opphavleg *i*, sjeldan etter opphavleg *y* og *e*, og vaklande etter *ø*. Dette gjeld ikkje i älvdalsmål; der står tjukk *l* likså gjerne etter dei fremste vokalane.
- ▶ Finst ikkje i gammal stamme-*ld* bortsett frå i “Ord som” *older* f. ‘or’ og *hulder* f. [der *ld* frå gammalt av har vori følgd av *r* som høyrer til stammen, E.H. Larsen 1886: 66 nemner fleire ord av denne typen + eit som ikkje har etterfølgjande *r*. Jamfør fotnote 5.]
- ▶ Står ofte ikkje føre *j*, som i verba *selja*, *telja*.
- ▶ Finst etter konsonantar som ikkje er “Tandlyd”; altså i *blad* n., *flå* vb., *plaga* vb., *klå*, vb., *gamle* adj. pl., *nøklar* m. pl., *fugl* m. *skavl*, osb. “Derimod etter Tandlyd [tynd] *l*, som i *has’søl* af *hasl*, *han’del*”.

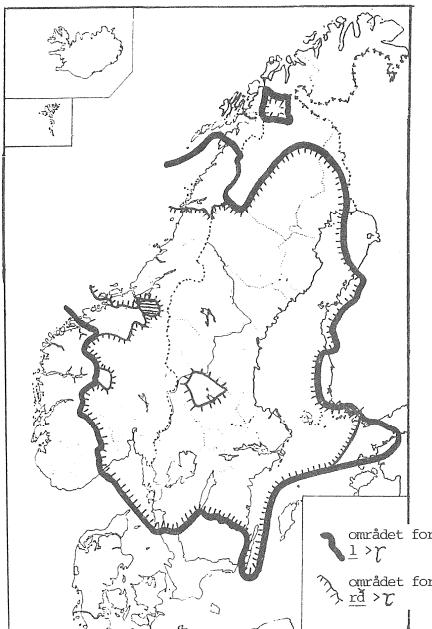
Eg vil føye til at tjukk *l* også finst (etter vokal) *føre* konsonantar som ikkje er “Tandlyd” – altså dentalar og alveolarar – i ord som *talg* m., *kjelke* m., *belme* vb., *dolp* f., *elv* f. Dessutan finst det døme på tjukk *l* føre “tannlyd” òg: /ha(:)ls/ m. ‘hals’ i gammalt mål på Nordmøre, i Lom (Nord-Gudbrandsdalen), nedre Dalarna og til dels estlandssvensk;¹ /a:rn/ f. ‘aln (lengdemål)’, /te:rn/ f. ‘telne, tenel, tau langs kant av segl og garn’ i nedre Dalarna (Levander 1925–28 II: 53–54). Etter alt å døme vart desse orda før uttala med tjukk *l* over resten av tjukk *l*-området òg. Der er uttalen no /ha:s/, /a:ŋ/, /⁽²⁾tæ:n(e)/, og den blir uforklarleg elles. (Likeins i verbet *kolne*, som i Trøndelag blir uttala /⁽²⁾køu:n(e)/.) Derimot kjenner eg ikkje døme på *ht* med tjukk *l* anna enn i bøyning (i ord som /he:t/, n. av adj. ‘heil’, nedre Dalarna), der det kan komma av systemtvang. Dette stemmer med *ld*, der berre nokre svært få mål i nedre Dalarna har tjukk *l* (ibid: 50), og resten av tjukk *l*-området, etter det eg veit, har former som føreset tynn *l*. Unntaket er dei nemnde orda som har (hatt) -*r* etter *ld*; dessutan bøyingsformer som /²væde/ pret. av /²værja/ ‘velja’, der tjukk *l* kan vera overførd frå infinitiv, og så nokre få hokjønnsord av ein viss avleiingstype: *Dæld* f., *kjøld* f. og *fjøld* f. /dæd/ osb. (Trøndelag, Nord-Vest-

1. Larsen 1886: 66, note (Nordmøre); Storm 1884: 107, Dagsgard 2006: 266, Levander 1925–28 II: 55, Tiberg 1962: 53.

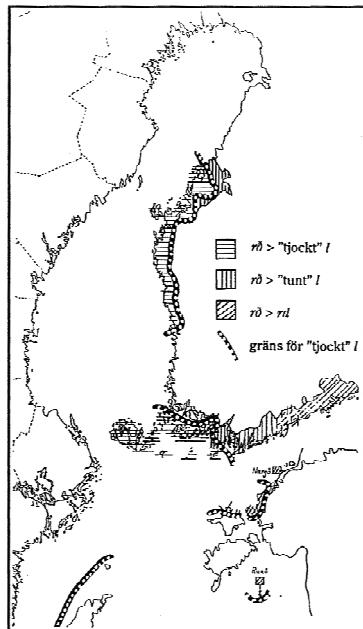
TJUKK L – RETROFLEKTERT TYDELEGGJERING AV KORT KVANTITET

Noreg, i alle fall.) For den siste gruppa kan det ha verka med at grunnformene har tjukk *l*: /fjø:g/ osb.²

Figur 1 og figur 2 viser utbreiinga av tjukk *l* i Norden.³

Figur 1. Tjukk *l* av *l* og av *rð* i Norden.
Etter Sandøy 1987: 74.

Figur 2. Tjukk *l* og gammal *rð* i austsvensk. Etter Harling-Kranck 1998: 147.

Merknad til figurane: Gotland skal før ha hatt tjukk *l* av *l* (Zetterholm 1939: 55, Bandle 1973: 89, note 43). Øvre Dalarna har *rð* > *rd* / *rd* (Levander 1925–28 II: 76), men området er mindre enn vist på kartet. Delar av øvre Dalarna har heller ikkje tjukk *l* av *l* (ibid: 44–45); sjå figur 3. Vestfjordane på Island har frå gammalt av *rd* < *rð* (Ásgeir Blöndal Magnússon 1959).

2. Desse unntaka kjem neppe av at *ld* i akkurat dei orda kjem av *lð*, for dei fleste orda som heldt på *lð* til 1200-talet får ikkje tjukk *l*, som *kald(r) adj.*, og *dæld* høyrer til orda som fekk *ld* alt i vikingtida (for det har gammal lang rotvokal), men kan likevel ha tjukk *l*.
3. At standardsvensk ikkje har tjukk *l* er sein restitusjon. *D* uttala i *rd*, med retrofleks, er skriftuttale, jf. skrivemåtar som *svål* '(fleske)svord', *i fjal* 'i fjar(d)' og *hin håle* 'den harde, djevelen', som viser at eldre uttale var tjukk *l*. Stockholms-målet skal ha hatt tjukk *l* så seitn som på 1700-talet og kanskje noko innpå 1800-talet (Wessen 1945: 109, Haugen 1976: 369).

2 Forskingshistorie

Dei fleste meiner tjukk *l* oppstod først av *rð* og så vart “lånt over til de oprindelige l'er” (Larsen 1907: 74).⁴ Molde (2005: 51) meiner likevel det er vanskeleg å sjå noka rimeleg årsak til denne overføringa (ibid: 108). Motsett rekkefølgje er det visst berre Kolsrud (1951: 36) og Ronge (1993) som meiner det var. Ronge peikar på at tjukk *l* av *l* er mest utbreidd, og at det tyder på at den er eldst.

Om kva som var føresetnaden for overgangen *l* > [t] er det større usemje. Axel Kock (1883, 1893) sette tjukk *l* i samband med tjukk *n* – som er retrofleks *n*, i somme midtnorske og nordsvenske mål brukt i ord som *hane* m. /'ha:nɑ/ og *son* m. /'so:n/, altså i ord med gammalnordisk kort *n* (sjå Figur 3 og drøftinga nedanfor) – og meinte både tjukk *l* og tjukk *n* hadde funnist i det gammalnordiske fellesspråket og at føresetnadene var å finne i urnordisk. Det siste gjekk han lite inn på, og unngjekk dermed spørsmålet om korleis tjukk *l* var oppstådd. Resonnementet til Kock var at mangt tydde på at gammalnordisk hadde ulike kvalitetar av *l* og *n* (til dels knytte til kvantitet), og han gjekk ut frå at den eine typen var den tjukke. Mange av Kock sine argument for to kvalitetar har vist seg å bygge på sviktande grunnlag, men i alle fall dette har stått seg: Gammalislandsk kort og lang *l* og *n* tedde seg ulikt når det kom *s* etter. Etter den lange vart det skoti inn ein *t*, etter den korte ikkje. Genitiv av adjektivet *fullr* var såleis *fullz* /fults/, medan genitiv av adjektivet *fúlr* var *fúls*, utan *t*. Same skilnaden var mellom *mannz* /mants/, genitiv av *maðr* (< *mannr*), og *mans*, genitiv av *man* n. ‘kvinne’.⁵ Denne skilnaden er det vanskeleg å forklare dersom det ikkje var kvalitativ skilnad mellom kort og lang *l* og *n*, meinte Kock [fordi kvantitetsmotsetnaden vart nøytralisert i konsonantgruppe, slik at skilnaden mellom *l*- og *n*-typane berre kan ha vori kvalitativ, kan eg legga til]. På Kock si tid var mange samde i at den gamle korte *l*-en i det gammalnordiske fellesspråket var = dagens tjukke *l* (m.a. Hultman 1894: § 1,21; 44 osb., Noreen 1904: 41–42 og 1923: 42, 189). Men i seinare tid finn vi denne ideen berre hos Wessén (1968: 35, 55) og Kusmenko (1997), og han blir avvist av fleire (Zetterholm 1939, Bandle

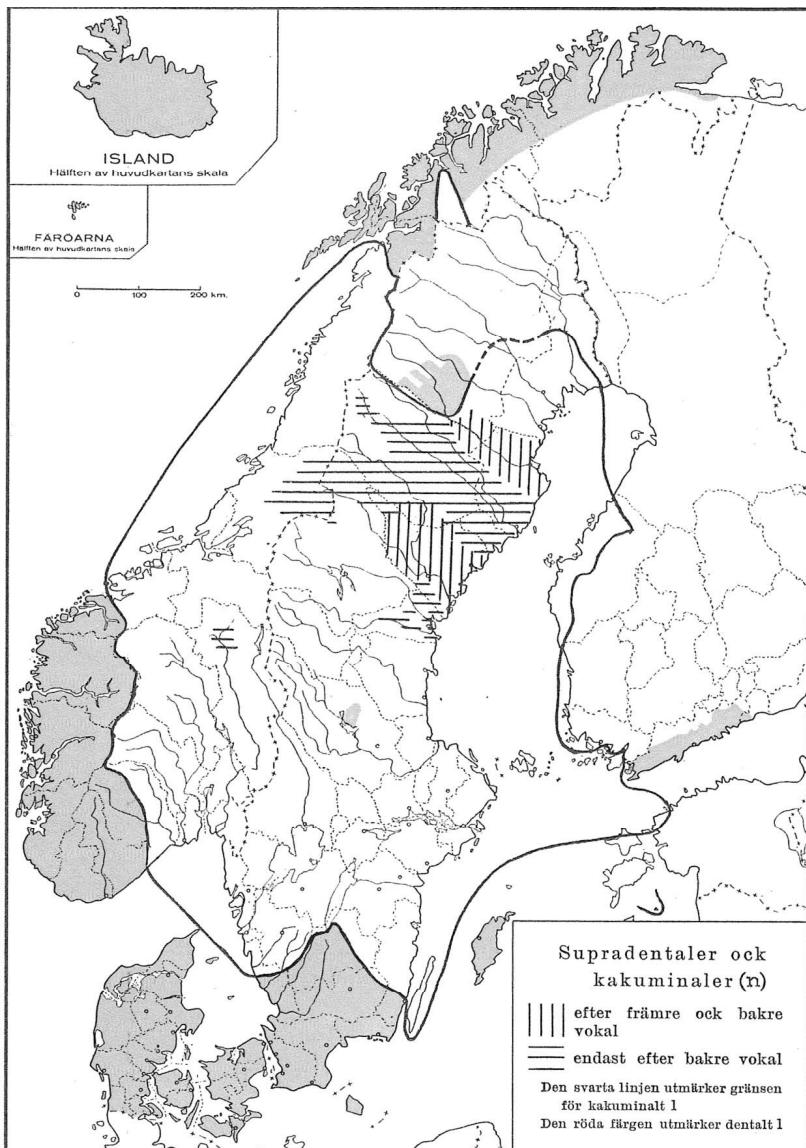
4. Nærare om forskinga på tjukk *l* hos Bandle 1973: 88, Ronge 1993, Kusmenko 1997.

5. Som Kock skriv eg gammalnordisk generelt med norrøn normalortografi, av praktiske grunner. – Overgangane *manns* > /mants/ og *fulls* > /fults/ bør settast i samband med overgangen *nnr* > *ndr* i austnordisk, > *ðr* i vestnordisk (*mannr* > *mandr*, *maðr*), og *mr* > *mbr*, /mṛ/ > /mbr/ i austnordisk (*hamrar*, *gamlir* > *hambrar*, /'gambṛe/).

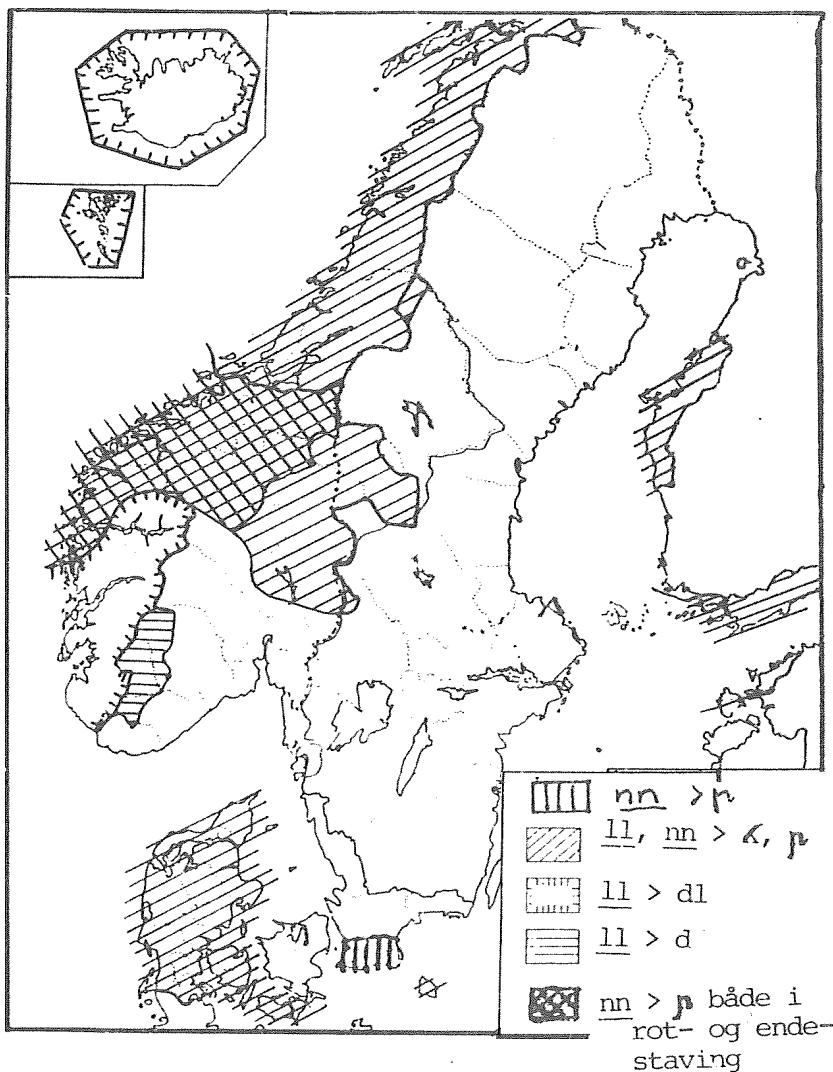
1956, Jakob Benediktsson 1959). At det var ulike kvalitetar av *l(l)* og *n(n)*, ser det likevel ut til å vera brei semje om i dag (jf. t.d. Bandle 1956: 147 ff., Jakob Benediktsson 1959, Ronge 1993 og Bakken 2001).

Når det gjeld overgangen *l* > [t], er det vanlege synet at utgangspunktet var eit slag “halvtjukk” *l* som fanst i visse stillingar i gammalnordisk – medan ein annan *l*-kvalitet fanst i andre stillingar. Amund B. Larsen var tidleg ute med eit slikt syn (1886: 64–65). Han meinte tjukk *l* utvikla seg frå ein slik *l* som tjukk *l* modifisert av etterfølgjande tynn *l*, som i *O'l Lasa* <Ola Larsen> i trønderdialekt [altså *l*-en som særmerker Bodø-dialekten; der truleg oppstått som modifisering av omlandsdialektane sin tjukke *l*, E.H.]. Christiansen (1946–48: 138 ff.) seier *l*-en som vart tjukk *l* var “velar (baktunge-*l*) i innlyd og utlyd”, om lag som “*l* i engelsk den dag i dag”. I Nord-Noreg har ho “funnet velar *l* framfor *k* og *p* hos gamle folk (*hølke, kvalp*).” – Indrebø (1951: 133), Bandle (1973: 89–90), Haugen (1976: 274 ff.), Sandøy (1987: 184), Ronge 1993 og Kusmenko (1997) sluttar seg til dette synet. Sandøy uttrykker seg slik at den gamle, korte *l*-en hadde “ein velar, eller ‘mørk’ uttale”. Han legg vekt på at dei to *l*-kvalitetane var knytte til ulik kvantitet og at dei derfor hadde komplementær fordeling (var kombinatoriske variantar). Molde (2005: 51) avviser ikkje den “halvtjukke” *l*-en, men peikar på at han ikkje kan forklare tungespiss-slaget i den tjukke *l*-en.

Korleis den gammalnordiske “halvtjukke” *l*-en kan ha oppstått, er det få som går inn på. Mange seier at det berre var den gamle korte *l*-en som var slik, men stoppar med det. Amund B. Larsen går eit steg vidare i eit verk om trønderdialektane (1886: 64–65). Han følgjer opp Kock (1883, 1893) si kopling av tjukk *l* og tjukk *n*, utvikla av gammal kort *l* og *n*. Larsen viser til at det er parallellitet mellom *l* og *n* også i den gamle lange kvantitetan – begge blir palatale i Trøndelag, og det skjer særleg etter fremre vokal. Tjukk *l* og *n* utvikla av gammal kort *l* og *n* kan sjåast som ein motsetnad til denne voksteren, peikar Larsen på. Han føreslår at tjukk *l* av *l* oppstod pga. assimilasjon til bakre vokal (jamfør at tjukk *l* vanlegvis finst etter gammalnordisk fremre vokal); tungestillinga i *l*-uttalen vart prega av tungestillinga i vokaluttalen. Ronge 1993 meiner òg tjukk *l* må sjåast i samanheng med palatal *l* av gammal lang *ll*. Kusmenko (1997) går vidare: Tjukk *l* og tjukk *n* må sjåast i samanheng med palatal *l(l)* og *n(n)* – og med segmentert *l(l)* og *n(n)*, i dei måla som har

Figur 3. Tjukk *n* av gammal kort *n*, vist med glissen skravering. Etter Zetterholm 1939, bilag. Den breie streken er grensa for tjukk *l*. Grå skugge viser tynn *l*. Legg merke til “øyane” med tynn *l* i Dalarna – éi aust for Siljan og ei bittelita lenger nordvest. Jf. Levander 1925–28 II: 44–45.

Figur 4. Palatalisering av gammal *ll* og *nn* og segmentering av *ll*. Etter Sandøy 1987: 78. Åbolands-skjergarden sørvest i Finland har hatt palatal segmentering, jf. Solstrand 1925: 104 og Vendell 1904: xxi.

fått den voksteren av gammal lang *ll* og *nn*.⁶ Kusmenko peikar på at mange nordiske mål i dag har kvalitativ motsetnad som vidareføring av gammal kvantitativ motsetnad *l : ll, n : nn* (meir om det i drøftinga nedanfor). Han aviser likevel at palatalisering og segmentering kom på grunn av kvantitetssomlegginga, for å “berge” den tydingsberande motsetnaden (som kvantitetane bar), slik somme meiner. Kusmenko meiner kvantitetsmotsetnaden hadde kvalitetsmotsetnad knytt til seg lenge før kvantitetssomlegginga, nemleg heilt frå 8–900-talet. Da vart -*lR* og -*nR* assimilerte til -*ll* og -*nn*, og dei vart palatale fordi -*R* var palatal. Kusmenko har, så vidt eg kan sjå, to argument for at det var motsetnad mellom to kvalitetar av *l* og *n* så tidleg:

- ▶ Det ser ut til å vera ulik kvalitet markert i fleire gammelnordiske skrifttradisjonar.
- ▶ Han meiner, med Celander 1906, at kort og lang *l* og *n* i norrøn skaldedikting ikkje kunne innrime, enda andre par av kort og lang konsonant kunne det [t.d. *k – kk, t – tt*, osb, E.H.].

Det er òg få som går inn på korleis *rð* vart tjukk *l*. Dei fleste seier litt ullaent at *rð* vart “assimilert” til tjukk *l* (m.a. Christiansen 1946–48: 138 ff., Sandøy 1987: 185, Ronge 1993: 200). Seip (1931: 187) forklarer voksteren i *rð* slik at “*r* ... trekker *ð* lengre tilbake i munnen”. Dét forklarer både den vestnorske voksteren, der *ð* fell bort, og den austnorske, der “*r* selv [falt] bort og *ð* gikk over til” tjukk *l*, meiner Seip. Han bygger m.a. på jamføring med *rt*, *rs* og *rl*, som han meiner er parallelle til *rð* og *lt*, og som i austnorsk blir retroflekterte (jf. Seip 1934: 77 ff.). Kolsrud (1951: 38–39) meiner *rð* i austnorsk først vart *rd*, “som enno held seg sumstad i Telemark og Aust-Agder”. Dette *rd* vart så retroflektert til tjukk *l*, slik det kan skje med *rd* i preteritumar som *gjorde* og i ordsamanstøyt: *far din* > /fa:tʃin/, meiner Kolsrud. Kristoffersen (2000: 24) meiner overgangen *rð* > [ɾ] har samanheng med at tungespissrørsla i uttalen av *rð* liknar tungespissrørsla i uttalen av [ɾ]. – Det er òg fleire som peikar på eit generelt samband mellom

6. Kusmenko (1997: 123–24) meiner “Palatalisade och segmenterade dentaler” fyrst var “varianter av samma fonem”. Dei palataliserte stod etter korte vokalar, og dei segmenterte etter lange vokalar. I kvantitetssomlegginga vart segmentering generalisert i dei målvalda som forlengde vokalane, palatalisering i dei målvalda som forlengde konsonantane. Tanken er interessant, men blir motsagt av at dei aktuelle lydane finst også i mål med gammalt kvantitetssystem, med same fordeling som i andre mål.

overgangen *rð* > tjukk *l* og retrofleksassimilering av konsonantsamband som *rt*: Dei to ovrингane kom i lag, eller det er (stort sett) dei same måla som frå gammalt av har dei (Seip 1931: 187, Indrebø 1951: 133, Bandle 1973: 90, Haugen 1976: 274 ff., Sandøy 1987:73 ff.). Molde (2005: 68–69, 104, 135) kjem fram til at overgangen *rð* > [t] har “samme struktur som retrofleksertingen”, for i begge tilfella var utgangspunktet *r* + ein lyd uttala med tungespissen mot eller nær framtennene (mi formulering), nemleg *rð*; *rt*, *rn*, *rl*, *rs*, og i begge tilfella vart resultatet retrofleksar. (Tjukk *l* blir rekna til retrofleksane, minner Molde om.) Molde reknar derfor overgangen *rð* > [t] som “en del av samme prosess som retrofleksertingen” (ibid: 69).

Seip (1931: 187) meiner *rð* vart tjukk *l* så tidleg som på 1200-talet. Det bygger han m.a. på at *rt*, *rs* og *rl*, som er parallelle til *rð* og *lt*, har skrivemåtar som tyder på at dei vart retroflekterte (jf. Seip 1934: 77 ff.). Indrebø (1951: 133) seier om lag det same. Torp og Vikør (2003: 72) sluttar seg til det. Sjöstedt (1936: 297 ff.) er samd i at overgangen kom på 1200-talet, men legg vekt på at den tidlege dateringa berre kan gjelde kjerneområdet, og meiner spreiingstida har vori eit par hundre år eller meir. Ronge (1993) går kritisk gjennom forsøka på å datere tjukk *l*. Han avviser argumenta og skrivemåtane som har vori dregne fram som vitnemål om tjukk *l* på 1200- og 1300-talet. Mange av dei er uvisse, og dei andre treng ikkje vise anna enn at gammalnordisk kort *l* hadde “tilbakadragen” uttale, meiner Ronge; det er ikkje grunnlag for å seia at uttalen var = tjukk *l*. Ronge kjem fram til at utvitydig heimel for tjukk *l* av *rð* ikkje finst før i andre halvdel av 1400-talet, og da i Midt-Sverige. Der / da finn vi fleire omvende skrivemåtar; det eldste dømet er frå Uppland i 1459 (j *skælixtha*, med <l>av *rð*, jf. at same namnet er skrivi *skiærðastum* 1329; bygd ved Uppsala). I Noreg er det ikkje sikre døme før etter 1500. Tjukk *l* av *l* finn ikkje Ronge nokon måte å datere, men meiner altså at den kom fyrst, og går ut frå at overgangane *l* > [t] og *rð* > [t] har “legat nära varandra i tiden”. Enger (1994) går òg imot den tidlege dateringa av tjukk *l*, ut frå eit lydlovsresonnement. Han minner om at overgangen *jø* > *jø* (progressiv *j*-omlyd) “uteblir” føre konsonantgruppa *rð*, i ord som *jørð* f. og *fjørð(r)* m., som blir uttala med /ju:/ i moderne norsk, ikkje /jø:/-. Derfor må *rð* ha vori intakt da *jø* vart *jø*, seier han, for elles skulle ord som *fjøl* f. og *fjørð(r)* ha falli saman til /fjø:t/ i tjukk *l*-måla. Overgangen *rð* > tjukk *l* må altså vera yngre enn overgangen *jø* > *jø*, seier Enger, og viser til at den overgangen kan sjåast i kjeldene frå midten av 1300-talet. Kom-

lekset *jø/jø* tyder altså på at *rð* fall saman med tjukk *l* på 1300-talet, meiner han.

3 Drøfting

Eg drøftar fyrst tjukk *l* av *rð*. Tjukk *l* av gammal kort *l* i utlyd etter vokal og mellom vokalar tek eg opp etterpå, og så tjukk *l* av *l* i konsonantgruppe. Til slutt drøftar eg kronologi og datering.

3.1 *Tjukk l av rð*

Seip sin idé om *rð* kan ikkje vera rett. Dersom *r* drog *ð* lengre attover i munnen, så skulle *ð* bli *d*, og *rð* dermed *rd*, men det er jo ikkje det som skjer. Kolsrud meiner derimot at det er det som skjer, men det finst det ikkje grunnlag for. Uttalen *rd* i Telemark – Aust-Agder (meir om den straks) kan neppe vera anna enn eit unntak oppstått på grensa mellom dei to hovudtendensane. Koplinga til retrofleksering, som fleire har gjort, oppklarar derimot problemet, etter mitt syn. Det er opplagt ein samanheng mellom tjukk *l* og retrofleksassimilering (av *rt* m.m.), for frå gammalt av er det stort sett same området som har begge delane. Spørsmålet er kor nært sambandet er. Grenseområda for tjukk *l* kan kaste lys over det. I grensestroka mellom Telemark og Aust-Agder er det på begge sider av tjukk *l*-grensa nokre ord som har *rd* av *rð*, til dømes /hæ:rd/ (I alt 8 noterte? Larsen 1976 [1890–91]: 171, Storm 1884: 95). Larsen kommenterer: “På de samme steder hvor [...] *rd* kan forekomme inden det tykke *l*’s område, assimileres ofte heller ikke *rt* til *rl*” (Larsen 1976 [1890–91]: 172; slik framleis hos Gvåle ofl. 1985: 38). Det same samsvaret var det i nordenden av tjukk *l*-området òg frå gammalt av. I Salten høynde Larsen ikring 1900 spreidde former med trillande *r* i *rt* sør til grensa for tjukk *l* av *rð* (Larsen 1976 [1897–1902]: 234).⁷ Gotland: Gutamålet har ikkje tjukk *l* lengre, men skal ha hatt det, av gammal *l* (Zetterholm 1939: 55, Bandle 1973: 89, note 43), og har trillande *r* i *rt*, og *rð* bevart som *rd*, med trillande *r* (Gustavson 1940–48 I: 155–56, 252, 257; II: 196, 256–57. I yngre mål er det retroflektert uttale av *rt* og *rd*, som i rikssvensk.) Finlandssvensk: Midtre og

7. Eg har sjølv hørt trillande *r* i ord som *svart* adj. og *hørte* pret. på Grytøya i Sør-Troms så sein i 1980-åra.

Austre Nyland har berre tynn *l*, og der er det *rd* (med trillande *r*) av *rð*, og trillande *r* i ord som *bort* (Ahlbäck 1976– I: 260 ff. + e-post frå Peter Slotte 06. og 07.02.2008) – i alle fall frå gammalt av; retroflekteringen er på frammarsj og det er flytande skilnad mellom retroflektert og ikkje-retroflektert uttale i finlandssvensk (*ibid.*). – I øvre Dalarna har somme bygder tjukk *l* av *l*, medan andre ikkje har tjukk *l* i det heile (Austre Mora og austre Orsa + Liden i Älvdalens; Levander 1925–28 II: 44–45. Sjå figur 3.). I heile øvre Dalarna er *rð* bevart som *rd* eller *rd*, med trillande *r*, nett som i *rt* (*ibid* I: 82, II: 5–6, 45 ff., 81 ff., 242, 244). Vang i Valdres har tjukk *l* av *l*, men ikkje av *rð*. Derifrå fører Ross (1907: 35) opp retrofleks i eit ord som *bortåt*, men hard *rd* og *rt* i *høynde* og *høyrt*. På Nordmøre og i Trøndelag er det ein “kile” med *r* av *rð* frå sørvest inn til Selbu (sjå figur 1). Larsen peikar på at *rt* aust i dette området ikkje har fullt retroflektert *rt*-uttale, slik som i omlandet, men postalveolar, og at *rt* vest i dette området hadde trillande *r* (Romsdalen. 1886: 68–69, 1948: 83 – altså gamle folk i 1880-åra. No er det vel helst retrofleks uttale der.). – Vi ser altså i alle desse grensstroka at ikkje-retroflekteringen går hand i hand med at *rð* ikkje er vorti tjukk *l*. Sagt på ein annan måte: Det er nært samband mellom dei tradisjonelle grensene for tjukk *l* av *rð* og for retrofleksassimilering av *rt*. Dette tyder på at voksteren *rð* > [r] (tjukk *l*) er parallel til voksteren *rt* > [t] (og *rd* > [d]), i samansette ord, som *kva[d]lag*, og i ordsamanstøyt), altså at *rð* > [r] rett og slett er utslag av same voksteren. Slik kjennest det òg i min austnorske munn når eg jamfører *rt*, *rd* og *rð* med [t], [d] og [r]; samhøvet mellom *t*, *d* og *ð* er som mellom [t], [d] og [r]. Det er jo også dette Molde (ovanfor) har peika på, utan å ta konsekvensen av det: Overgangen *rð* > tjukk *l* høyrer til retroflekteringen. Anna forklaring av *rð* > [r] trengst ikkje, etter mitt syn. Dét problemet kan reknast som løyst. Likevel kan ein sjølv sagt spørja etter årsaka til retroflekteringen, men uansett når vi djupare forståing når vi kan knyte ovringa til breiare tendensar.

3.2 Tjukk *l* av *l* i utlyd etter vokal og mellom vokalar

3.2.1 Innleiande vurderinger

Når det gjeld tjukk *l* av *l*, kan ingen av dei framsette forslaga forklare meir enn delar av problemet. Den postulerte halvtjukke *l*-en i gammalnordisk forskyv berre problemet utan å gje oss djupare forståing. Meir hjelpe er det i parallelføringa med andre *l*-variantar og med *n*. Etter mitt

syn må det vera rett å sjå tjukk *l* i samanheng med tjukk *n*, slik Kock og Larsen har gjort. Det må òg vera rett å sjå tjukk *l* og tjukk *n*, som jo kjem av kort *l* og *n* (tjukk *n* berre i små område, sjå figur 3), i samanheng med kva som skjer med dei tilsvarende lange lydane i mange mål, *ll* og *nn*, nemleg palatalisering og segmentering, slik Larsen og Kusmenko har gjort. Larsen si forklaring av *l* > [t] er viktig fordi ho tek omsyn til dette: Palatalisering av gammal (lang) *ll* og *nn* kan sjåast som det motsette av retrofleksering av gammal kort *l* og *n*. Etter mi meining må løysinga av tjukk *l*-problemet ha med dette å gjera. Resten av forklaringa til Larsen meiner eg òg det er grunnlag for: Palatalisering førekjem særleg i samband med fremre vokal, medan det er eit negativt samband mellom retrofleksering *l* > [t] og fremre vokal, til dels òg mellom retrofleksering generelt og fremre vokal. Larsen er derfor opplagt inne på noko når han forklarer tjukk *l* av *l* som assimilasjon til bakre vokal. Dette forklarer den avgrensinga som finst i bruken av tjukk *l* innanfor dei ulike målføra. Det kan likevel ikkje forklare tjukk *l* som fenomen, for det finst mykje tjukk *l* etter fremre vokal òg, enda om det er mindre vanleg, og omvendt er palatalisering mesta like vanleg etter bakre vokal som etter fremre. Dessutan kan (slik Kusmenko peikar på) også *segmentering* av gammal (lang) *ll* og *nn* sjåast som ein motsetnad til retrofleksering av gammal kort *l* og *n* (altså til tjukk *l* og *n*), og segmentering skjer likså gjerne etter bakre vokal. – Kan ein så, slik Kusmenko gjer, legga vekta på å forklare segmentering og palatalisering fordi ein dermed forklarer korleis kvalitativt ulike typar av *l* (og *n*) oppstod? Nei, for når vi ser Norden under eitt (figur 1 og figur 4), finn vi stor negativ samanheng mellom palatalisering og segmentering på eine sida og tjukk *l* (og tjukk *n*) på andre sida. Litt overdrivi kan vi seia at det er andre mål som har palatalisering / segmentering enn som har tjukk *l*. Palatalisering / segmentering kan derfor ikkje utan vidare forklare tjukk *l*, slik Kusmenko meiner. Denne innvendinga råkar òg langt på veg ideen om at gammalnordisk kort *l* var “halvtjukk”, altså eit mellomsteg mot tjukk *l*. Dei viktigaste argumenta for slik “halvtjukk” *l* er henta frå gammalnordiske handskrifter, enda det er semje om at islandsk ikkje har spor av tjukk *l* eller retrofleksar og aldri har hatt slike lydar. Argumenta er i røynda berre argument for at lang *l(l)* og *n(n)* hadde særskild kvalitet og dermed for at kort og lang *l(l)* (og *n[n]*) hadde ulik kvalitet. Dermed er det ikkje sagt at den korte var “halvtjukk”, korkje i gammalnordisk eller andre variantar av gammalnordisk. Granskaraner ser altså langt på veg bort frå geografien i nyare tids målføre

når dei drøftar dei gammalnordiske føresetnadene for tjukk *l*. Men det kan ein ikkje, for det at tjukk *l* berre finst i Sentral-Norden er blant dei sidene av han som mest påtrengande treng forklaring.

At tjukk *l* er ein retrofleks konsonant, slik Molde har mint oss om, må vera vesentleg for forklaringa av tjukk *l* av *l*øg. Vi burde kunne seia at overgangen frå *l* til tjukk *l*øg er ein del av retroflekteringa. Det er nok ein del av løysinga, og det kan i så fall forklare at tjukk *l* finst berre i Sentral-Norden, for retroflektering er ein sentralnordisk innovasjon. Likevel kan ikkje dette vera heile løysinga. Tjukk *l* av *l* når nemleg ein del vidare enn tjukk *l* av *r*øg og retroflekteringa av *rt* o.l., og overgangen *l* > tjukk *l* skil seg frå overgangane *rt* > [t], *r*øg > [r], *rd* > [d], osb. med at dei sistnemnde er samansmelting av to konsonantar, medan *l* > [l] er ei endring av éin konsonant. Overgangen *l* > tjukk *l* treng derfor ei særforklaring, jamvel om retroflektering må vera ein del av den særforklaringa.

3.2.2 Kvalitetskløyvinga av *l(l)* / *n(n)* og korte og lange vokalar

Nøkkelen til å forstå tjukk *l* av *l* ligg etter mitt syn i den geografiske fordelinga av tjukk *l* og tjukk *n* på eine sida og palatalisert og segmentert *ll* og *nn* på hi sida, i tillegg til den fonologiske motsetnaden mellom desse innovasjonane som Larsen og Kusmenko har peika på. Av figur 1, figur 3 og figur 4 går det fram at tjukk *l* finst i eit stort område i Sentral-Norden, medan palatal og segmentert *ll* finst i randområdet ikring. Rett nok er det stor overlapping; ein god del av randområdet har tjukk *l* i tillegg til palatal *l(l)*. Men kjernen av tjukk *l*-området har berre tjukk *l*, så skjematisk kan ein seia at palatalisering og segmentering ligg som ein ring ikring tjukk *l*-området. Noko av det same kan seiast om palatal og segmentert *nn* i høve til tjukk *n*, jamvel om tjukk *n* og segmentert *nn* er mykje mindre utbreidde enn tjukk *l* og segmentert *ll*. (Om utbreiinga av segmentert *nn*, sjå fotnote 13. – Palatalisert *nn* er derimot om lag like utbreidd som palatalisert *ll*.)

For å prøve å forklare denne fordelinga, vil eg minne om to ting som er allment kjende:

- ▶ Tjukk *l* og *n* kjem av gammalnordisk kort konsonant, medan palatal og segmentert *ll* og *nn* kjem av gammalnordisk lang konsonant.
- ▶ Det var tydingsskiljande motsetnad knytt til kvantitetane *ll* : *l* og *nn* : *n* (både i trykkstaving og i trykklett staving).

Døme på dette er (gammalnordisk) *dalr* m. : *dallr* m. ‘dall, kjørel’; *littill* adj. : *lítil* adj. fem. ‘lita’; *munr* m. ‘skilnad’ : *munnr* m. ‘munn’; *opinn* adj. : *opin* adj. fem. ‘open’. I nynordiske mål er desse motsetnadene avløyste av kvalitative motsetnader (i trykkstaving ofte i kombinasjon med ny kvantitetsmotsetnad i vokalane pga. forlenging av dei føre kort konsonant). Segmenteringsområdet har såleis motsetnader som /a:lur/ m. ‘syl’ : /adlur/ adj. m. ‘all’ (< *alr*, *allr*) og /li:tl/ ‘lita’ : /li:tl/ ‘liten’ (< *lítil*, *littill*) og /ein/ kvantor f. : /eidn/ kvantor m. (< *ein*, *einn*. Island), med segmentert, lang *ll* / *nn* som motsetnad til umarkert alveolar *l* / *n*.⁸ Palataliseringsområdet har motsetnader som /da:l/ m. : /dał/ m. ‘kjørel’ (< *dalr*, *dallr*), /mu:n/ m. ‘skilnad’ : /mujn/ m. ‘munn’ (< *munr*, *munnr*) (Nord-Vestlandet); /²røden/ adj. f. : /²rødip/ adj. m. ‘røten’ (< *rutin*, *rutinn*. Bornholm, Hesselman 1948: 299); /bu:çæn/ f. def. ‘boka’ : /baççip/ m. def. ‘bekken’ (< *bókin*, *bekk[r]inn*. Åland og Åboland, Sundberg 1993: 87, 137; Ziliacus 1992: 67, 73–74); – altså med palatalisert *ll* / *nn* som motsetnad til umarkert *l* / *n*. Mange tjukk *l*-mål har motsetnader som /da:t/ m. : /dal/ m. (store område), /²gomu:t/ adj. f. : /²gomo:l/ adj. m. (< *gomul*, *gamall*. Tinn i Aust-Telemark, Skulerud 1918–38: 392, 424, jf. Zetterholm 1939: 19), /i:et/ adj. f. : /i:el/ adj. m. ‘heil’ (< *heil*, *heill*. Älv-dalen⁹), /va:n/ adj. : /van/ ‘pret. av *vinna*’ (< *vanr*, *vann*), /²sto:wun/ f. def. ‘stova’ : /²stubbén/ m. def. ‘stubben’ (< *stofan* / *stofuna*, *stubbinn*. Ångermanland – Västerbotten¹⁰); – altså med retroflektert kort *l* og til dels *n* som motsetnad til umarkert (gammal) lang *ll* og *nn*.

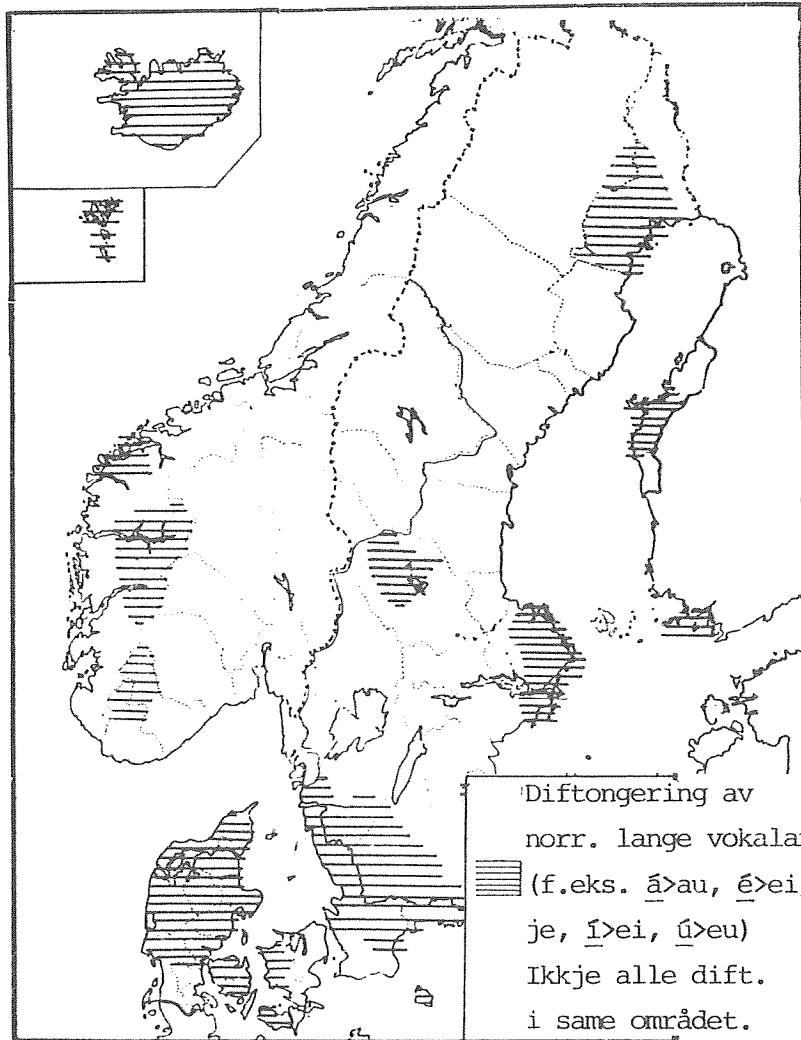
Den voksteren eg skisserer her kan kallast ei *kvantitativt bestemd konsonantkvalitetskøyving*. Konsonantar som opphavleg var kvalitativt like har fått kvar sin kvalitet, avhengig av kvantiteten dei hadde. Dette kan jamførast med det som har skjedd med vokalane. Som kjent hadde gammalnordisk tydingsskiljande motsetnad mellom lange og korte vokalar uavhengig av kor lang konsonant(ism)en i stavinga var. Så har dei opphavleg korte og lange vokalane gått kvar sin veg kvalitativt. I mange norske mål (og i vestgermansk) vart gamle lange vokalar diftongerte. Ingen stad har det skjedd med alle dei gamle lange vokalane, og ikkje alltid med

8. Er ikkje kjelde nemnd, bygger opplysningane på min generelle mål(føre)kunnskap.

9. Nyström 2000: 30–31; 33, 36–37, jf. 1982: 69, og Levander 1925–28 II: 172, 182, 204.

10. Zetterholm 1939: 29–48, særleg 41 og 35. Berre orda med opphavleg kort *n* er nemnde av Zetterholm; dei andre er føreslegne av meg på grunnlag av generell kunnskap. Langstava hokjønnsord har ikkje -*n* bevart i bunden form i desse måla.

TJUKK L – RETROFLEKTERT TYDELEGGJERING AV KORT KVANTITET

Figur 5. Diftongering av gamle lange vokalar. Etter Sandøy 1987: 72. Skulle / kunne vori markert også i mykje av Nyland (ved Finskebukta) og på mykje av den norske vestkysten, jf. drøftinga.

dei same, og vanlegvis med ulikt diftongprodukt, men prinsippet er det same. Døme: *bók* > /bouk/ f. (Island), *lýsa* > /luisa/ vb. (Færøyane), *hnífr* > /'neive/ m. (Setesdal), *bátr* > /baut/ m. (Sogn).

Vanlegare enn diftongering av dei lange er likevel lågning eller opning av dei gamle korte vokalane. Døme: *fylla* > /²fødla/ vb. Sunnhordland, *vika* > /ve:ke/ (e.l.) svært mange stader, *hol* > /hø:l/ el. /hø:t/ m.a. Nordhordland, Austlands-flatbygdene, *fekk* > /fæk/ vb. pret. m.a. Troms.

Fonologisk er det stort samsvar mellom konsonantkvalitetskløyvinga av *l* og *n* og vokalkvalitetskløyvinga.¹¹ I vokallågning (*vika* > *veka*) blir tungerryggen lægd, og det blir han òg i retrofleksering av *l* og *n* (*dalr* > /da: γ /, *vanr* > /va: η /). Omvendt blir tungerryggen heva i diftongering (*bók* > /bouk/), palatalisering (*dallr* > /da λ /) og segmentering (*allr* > /adlur/). I palatalisering blir tungespissen dessutan lægd. Diftongering er ei form for segmentering og blir kalla det av somme granskurar (Christiansen 1946–48: 165, Skjekkeland 1997: 48). At det fonologisk er nært samband mellom retroflektert *l* og *n* og vokallågning, ser vi òg av at [r] og til dels [n] (til liks med tungespiss-r, som står nært /r/ fonologisk) ofte lægger føregåande vokal (eller held han låg). Dette ser vi særleg tydeleg i sør austlandsk. Måla i Oslo-området har lite æ. Kort æ finst i dag berre i unntaksord (særleg lånord) – og føre tjukk *l* og *r*, i ord som *elv* /ælv/ og *herre*. Lang æ finst det lite av på heile Sør-Austlandet, bortsett frå føre tjukk *l* og *r* (t.d. /²gæ: $\dot{\tau}$ / < *galit* adj. n., /²væ:ra/ < *vera* inf. Elles blir lang æ til e). Jamfør trykklett stilling, der e føre [n] blir til æ ([ein] *lærer*, men [den] /læ:ræn/). Dette er gammalt i Opplands-mål og på Romerike (Kolsrud 1927: 452).

Geografisk er det òg stort samsvar mellom konsonantkvalitetskløyvinga av *l* og *n* og vokalkvalitetskløyvinga, dersom vi ser på dei store linjene i Norden, jf. figur 1, figur 4 og figur 5. Retrofleksering av kort *l* (til tjukk *l*), og av kort *n*, der ho finst (figur 3), er eit sentralnordisk fenomen, og Sentral-Norden er òg intensitetsområdet for lågning av gamle korte vokalar. Segmentering og palatalisering av *ll* og *nn* finn vi derimot i randsonane, særleg i mål som frå gammalt av ikkje retroflekserer, og det same gjeld diftongering av gamle lange vokalar. Nokså store område er unntak frå dette: Palatalisering finst langt inn mot midten av Norden, og lågning av gamle korte vokalar finst i randsonane (meir om systemet i

11. Også andre konsonantkvantitetpar er vortne kløyvde kvalitativt i somme mål, fyrst og fremst *p* : *pp*, *t* : *tt* og *k* : *kk* med lenisering av dei gamle korte eller preaspirasjon ved dei lange. Det kan eg ikkje gå inn på her.

dette i punkt 3.2.4), men mørnsteret er slik eg skisserer. Ein ting som ikkje stemmer i figur 5 er at det er “for lite” diftongering i randsonane. Men Nyland i Sør-Finland har diftongering som ikkje er vist på kartet, aust for tjukk *l*-grensa (Hultman 1894: §42, 46, 49), og kartet kunne hatt diftongering inntekna på mykje større del av det norske Sør- og Vestlandet og dessutan på Trøndelags-kysten (der berre av á, jf. fotnote 20. Christiansen 1946–48: 166) og i Nord-Noreg; på kartet er berre intensitetsområda viste. Til dømes i ein del Troms-mål er særleg gammal lang ú nokså tydeleg diftongert, har eg sjølv høyrt, i ord som *du* pron. Chapman (1962: 190) har diftongering inntekna ut til kysten både på Agder, i Sør-Rogaland og i Sogn – Sunnfjord. Det har truleg vori meir diftongering og mindre lågning i vestnorsk før, peikar Skjekkeland på (1997: 55). Han nemner ikkje argument for dette synet, men utbreiinga av diftongeringa i dag tyder klårt på at han har rett. Figur 5 viser at diftongert uttale av gamle lange vokalar i Noreg er tydelegast i indre strok på Agder og inne i fjordane på Vestlandet. Slik er det ikkje berre i Sogn og Hardanger (slik vi ser av kartet), men òg i Sunnfjord og på Sunnmøre (Larsen 1897: 79, Skulerud 1934: 331, 333). Diftongeringa er altså knytt til avsides strok, medan stroka langs kysten og skipsleia har lite av ho. Denne fordelinga kan vanskeleg forklaraast med at avsides strok skulle ha spesielt god grobotn for diftongering av gamle lange vokalar. Da er det mykje rimelegare at slik diftongering har nådd vidare før, men så er trengd attende og har overlevd mest i avsides strok. – Det viktigaste unntaket frå mørnsteret eg peikar på er øvre Dalarna, som ligg midt i Norden og likevel har diftongering. Det ser eg likevel ikkje som noka innvending, for dalmålet følgjer randsonane i så mangt. Øvre Dalarna utgjer den same øya i figur 1 som i figur 5 og følgjer randsonane også i å ikkje ha retroflektering, som er så sentralt for det eg drøftar her. Til dels har ikkje øvre Dalarna tjukk *l* heller. Altså: *Sentral-Norden (til dels ÷ Dalarna) gjer det same i uttalen av dei (opphevleg) korte konsonantane l og n som i dei (opphevleg) korte vokalane, nemleg å læge tungeryggen. Det motsette, å heve tungeryggen i uttalen av (opphevleg) lang ll og nn og (opphevleg) lange vokalar, finn vi i randsonane (+ øvre Dalarna, når det gjeld vokalane).* På grunn av dette samsvaret bør vi sjå konsonantkvalitetskløyvinga og vokalkvalitetskløyvinga i samanheng, om vi skal forstå det som har skjedd. Det skal eg gjera ne.

3.2.3 Forskingshistorie kvalitetskløyvinga

Når det gjeld diftongeringa, så meiner Christiansen (1946–48: 166) grunnen var “et ubevisst ønske om å holde oppen forskjellen mellom de gamle lange vokaler og de nye lange, da de korte begynte å bli forlenget.” Altså: Med forlenging av vokalen i t.d. *lifa* vb. ‘leva’ skulle ordet ha falli saman med (*h*)*lifa* vb. ‘live, verne’; begge skulle ha vorti *liva*. Men diftongering av dei gamle lange vokalane hindra samanfall, t.d. i setesdalsk, der norr. *lifa* heiter *live* og (*h*)*lifa* heiter *leive*. Indrebø (1951: 225) seier det same som Christiansen, truleg uavhengig: Diftongeringa “skulde tena til å halda dei gamle lange vokalane greidt utskilde frå dei gamle stutte vokalane etter *dei* hadde vorte lengde.” Haugen sluttar seg til dette (1976: 256), og Skjekkeland (1997: 48 ff.), som styrker resonnementet med å peike på at det høver også på dei fleste målføra som *ikkje* har diftongering. Der har jo dei gamle *korte* vokalane “vorte utsette for lågning eller framskyving i dei posisjonane der dei er lengde” (ibid: 50), slik at samanfall er unngått jamvel om dei gamle lange vokalane *ikkje* er diftongerte. – Sandøy (1996: 175) nemner ei anna mogeleg årsak til diftongeringa: “Det knyter seg meir fonetisk energi til lange vokalar enn til korte. Denne energien gir meir spenning eller stramming til artikulasjonen, og kan resultere i ei kvalitetsgliding i vokalen – frå opnare til trongare (= “strammare”) kvalitet.”

Christiansen (1946–48: 156) forklarer palatalisering (generelt, ikkje berre av *ll* og *nn*) på same måten som diftongeringa. Palataliseringa har samband med avviklinga av det gamle kvantitetssystemet, meiner ho, for i store delar av det norske palataliseringsområdet vart konsonantane da forlengde, slik at dei ville ha falli saman med dei gamle lange dersom *ikkje* *dei* vart palataliserte. Som døme nemner ho minimale par frå nordnorsk: /mol/ f. ‘rusk, nevestor rullestein’ : /moð/ f. ‘jord’, av *møl* og *møll* < *mold*.¹² Jansson (1944: 459) og Naert (1946: 140) resonnerer på same måte om segmentering. At segmentert *nn* er så mykje meir utbreidd etter lang vokal og diftong enn etter kort vokal, forklarer dei med at det var etter lang vokalisme segmenteringa trongst for å hindre samanfall med opphavleg kort *n*. [Det er fordi lang konsonant skulle bli forkorta etter lang vokalisme, og *nn* dermed falle saman med *n*, om *ikkje nn* vart seg-

12. Myrvang (1972) har fleire slike minimale par frå nordnorsk.

mentert; E.H.].¹³ Sommerfelt (1952) forklarer både segmentering og palatalisering med “nødvendigheten av” “å opprettholde forskjellen mellom *ll*, *nn* og *l*, *n*”. Haugen (1976: 272) forklarer palataliseringa av *ll* og *nn* i dansk på i prinsippet same måte: I dansk vart dei gamle lange konsonantane forkorta, men samtidig [E.H.: eller fyrst?] vart dei palataliserte, og dermed vart samanfall med dei gamle korte hindra.

Borg (1971: 20, hos Skjekkeland 1997: 109) kritiserer Christiansen si forklaring av palataliseringa. Han peikar på at det berre er i nordnorsk *l* og *n* vart forlengde slik at dei ville fått samanfall med gammal *ll* og *nn* der som ikkje *dei* vart palatale. På t.d. Sunnmøre er det kvantitetsskilnad i *vokalismen* i eit par som /ko:l/ n. og /koł/ m. ‘topp’ (<*kollr*>), i tillegg til kvalitetsskilnaden på *l*-ane. Borg står derfor Larsen si forklaring av palataliseringa, den eg refererte ovanfor: Palataliseringa oppstod pga. assimilasjon til fremre vokal. Argumentet er at det i ein del mål berre er etter fremre vokal det er palatal *l* og *n*. Ovringa må derfor ha starta der, og så ha vorti overførd til bakre vokal seinare, meiner Borg. Dette synet sluttar Sandøy (1987: 184) og Skjekkeland seg til (1997: 108–09). Kusmenko (1997: 121–22) avviser òg at palataliseringa og segmenteringa har samband med kvantitetssomlegginga (sjå forskingshistoria), for han meiner kvantitetsmotsetnaden hadde kvalitetsmotsetnad knytt til seg lenge før kvantitetssomlegginga. Eit viktig argument for det er at “två kvalitativt olika *l*- eller *n*-fonem” finst også i mål som har bevart (delar av) det gamle kvantitetssystemet. [Her tenkjer Kusmenko på slikt som /kor/ : /koł/ : i gudbrandsdøl og /i:er/ : adj. f. : /i:el/ : adj. m. av *heil*, *heill*, i älvdalsmål, E.H.¹⁴] Altså må “den kvalitativa skillnaden fonologiserats innan de ursprungliga korta stavelserna blev långa”, seier Kusmenko.

Palataliseringa er òg vorten forklart på liknande måte som Sandøy forklarer diftongeringa (“meir fonetisk energi”): Palataliseringa kjem av den auka artikulasjonsstyrken som følgjer lange konsonantar; såleis Storm (1884: 113), Iversen (1913: 64) og Reitan (1906: 33).

13. *Húnn, steinn* > /hu:dn/, /steidn/: Indre Sogn – Rogaland, Shetland, Færøyane, Island; *finna* > /fidnə/ vb.: Berre Nordhordland, ytre Hardanger, nordre Sunnhordland + Shetland (Hægstad 1900: 66 og Chapman 1962: 184–85, 197, jf. Sandøy 2003: 92). (Åbolands-skjergarden har hatt *nn* > *mn*, også etter kort vokal. Solstrand 1925: 104.) – Jansson (1944: 459) forklarer *ll* > *dl* med at det gjaldt å unngå samanfall med ny *ll* av *ld*. Det kan ha spela med, men er neppe viktigaste årsak, for mesteparten av området som segmenterer *ll* bevarar *ld*.
14. Nyström 2000: 30–31; 33, 36–37, jf. 1982: 69, og Levander 1925–28 II: 172, 182, 204.

3.2.4 Drøfting av kvalitetskløyvinga

Som nemnt, meiner eg vi må sjå kvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)* og vokalane i samanheng, når det både geografisk og fonologisk er stort samsvar mellom det som skjer med desse lydane. Det må forklaringane ta omsyn til. – Den sistnemnde “intensitetsforklaringa” har opplagt noko føre seg og burde vera like relevant for segmenteringa som for palataliseringa og diftongeringa. Samtidig kan ho forklare voksteren i dei korte konsonantane og vokalane: Den mindre energien / artikulasjonsstyrken gjer at dei får ein “slappare” uttale, med tungeryggen lægd, motsett dei tilsvarande lange lydane. Slik kan m.a. tjukk *l* av *l* forklara. Men: Kvifor er det da ikkje tjukk *l* over heile Norden? – eller palatal *ll* og *nn*, eller diftongerte vokalar, osb.? Den sida av saka er essensiell, men har knapt vori drøfta av granskaran. Svaret kjem etter mitt syn fram når ein ser *kor* dei ulike innovasjonane er å finne i Norden: Tendensen til å gje dei korte lydane slappare uttale, med lægd tungerygg, høyrer særleg Sentral-Norden til, medan tendensen til å gje dei lange “intensivert” uttale, med heva tungerygg, særleg høyrer randsonane til.

“Intensitetsforklaringa” inneber at dei ulike innovasjonane berre skjer, pga. “fysiske lover i munnen”, så å seia. I forklaringane som tek utgangspunkt i at det gjaldt å halde oppe dei tydingsmotsetnadene som opphavleg var borne av kvantitetsmotsetnader, er derimot ein umedvete tendens i hovudet på talarane avgjerande: Kvantitetsmotsetnader blir avløyste av kvalitetsmotsetnader fordi talarane umedveti prøver å halde eksisterande kategoriar frå kvarandre. (Dette er, som kjent, eit strukturalistisk grunnprinsipp.) Etter mi vurdering må vi rekne med begge delane. At ein umedveten trøng hos talarane spelar med, er det all grunn til å tru. Skjekkeland (1997: 49) nemner ein ting som klårt tyder på det: I setesdalsmålet, som er det mest diftongerande målet i Noreg, “er det samstundes lite endring av kortvokalane (pga. diftongeringa av dei lange “trøng ikkje” dei korte vokalane endra seg for å hindra samanfall).” (Jamfør Indrebø [1951: 225].) Eg vil formulere dette meir allment: *Det er eit negativt samband mellom diftongering og lågning.* Stort sett finn vi ovringane i ulike mål. Særleg er det slik at lågningsmåla ikkje har diftongering av gamle lange vokalar.¹⁵ Mange diftongeringsmål har lågning i tillegg, men normalt har dei ikkje begge delane innanfor same vokalparet. Er den

15. Derimot har dei ofte diftongering av gamle *korte* vokalar pga. kvalitativ assimilasjon til etterfølgjande konsonant, sjå Christiansen 1946–48 (: 166 ff.).

gamle lange vokalen diftongert, så er ikkje den korte lågna. Er den gamle korte vokalen lågna, så er ikkje den lange diftongert. Det finst unntak, t.d. i Sogn både *fylla* vb. lågna til /²fødla/ og *nýr* adj. diftongert til /¹n'eye/. Men da er truleg lågninga sekundær, peikar Skjekkeland på (1997: 55. Jamfør min argumentasjon for det same mot slutten av 3.2.2 ovanfor.) Negativt samband mellom diftongering og lågning er uansett regelen. Dette tyder på at dei to vokalvokstrane er *ulike utslag av same premiss*. Diftongering av gamle lange vokalar og lågning av korte er to “utløp” for det same “trykket i dampkjelen” – slepp det ut ein stad, så treng det ikkje sleppe ut ein annan stad. Det “trykket” kan i så fall vanskeleg vera anna enn “strevet” etter å halde (dei gamle) kvantitetane skilde. Slik kan vi òg resonnere med kvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)*. Som vi har sett, har dei sentralnordiske måla markert dei korte (med å retroflektere dei til tjukk *l* og *n*), medan randsone måla har markert dei lange (med å palatalisere eller segmentere dei). Berre nokre mellommål har både tjukk *l* og palatal *ll*, og ingen tjukk *l*-mål har segmentert *ll* (unntak: Åboland). Det er altså langt på veg geografisk komplementær fordeling av dei to “strategiane”, og det tyder på at markeringa av dei korte og markeringa av dei lange er ulike utslag av same premiss, liksom i vokalismen, altså “strevet” etter å halde kvantitetskategoriane skilde.

Dette talar også mot Kusmenko si oppfatning om at kvalitetsmotsetnadene mellom *ll* / *nn* og *l* / *n* ikkje skriv seg frå kvantitetsmotsetnadene, men frå den palatale *R*-en i eldre -*lR* og -*nR*. Dersom det hang slik i hop, skulle vi venta palatal *l(l)* likså vel i Sentral-Norden som i randsone, men det er det jo ikkje. Palataliteten kan sjølv sagt ha kommi bort i Sentral-Norden og vorti bevart i utkantane, men kvifor skulle det ha skjedd? Det spørsmålet tek ikkje Kusmenko opp, for forklaringa hans tek ikkje omsyn til den geografiske fordelinga av dei ulike innovasjonane. Koplinga av palatal *l(l)* og *n(n)* til eldre -*lR* og -*nR* bygger ikkje på empiri, men gissing. Det vi observerer er at kvalitetskløyvinga føreset kvantitetskategoriane. Da er det vanskeleg å komma frå at kvalitetskløyvinga kjem *på grunn av* (eldre) kvantitetsmotsetnad. (Det gjeld anten tildrivet er ein umedveten trøng i hovudet på talarane eller tendensar i taleorganene.)

Likevel trur eg Kusmenko har rett i at kvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)* kom før kvantitet som legginga. Særleg det eine argumentet til Kusmenko er det vanskelege å komma utanom: Kvalitetsmotsetnader mellom *ll* og *l* og *nn* og *n* finst i nynordiske mål som ikkje har gjennomført kvan-

titetsomlegginga. Jamfør dei nemnde para [koɹ] : [koɬ:] i gudbrandsdøl og [i:el] : adj. f. : [i:el:] adj. m. ‘heil’, av *heil*, *heill*, i älvdalsmål. Tilsvarande døme kan nemnast frå finlandssvenske dialektar. I delar av Älvdalen er det òg kvalitativ skilnad mellom kort og lang *n(n)*, den korte alveolar, den lange dental (Nyström 2000). I desse måla er kvalitetsmotsetnaden udiskutabelt kommen før kvantitettsomlegginga, og dei er den beste empirien vi har når det gjeld dette spørsmålet. Å gå ut frå at det var annleis i eldre tid i mål og målsteg vi ikkje kjenner empirisk, ser eg ikkje gode grunnar til, jamvel om det sjølvsagt er mogeleg. Tvert imot er det også andre ting som tyder på at rekkefølgja var slik: I dei vestre utkantane av jamvekstområdet, særleg på Nordmøre og i Ut-Trøndelag, Valdres og Hallingdal, finst det ein del jamvektsformer, både verb og hokjønnsord, som kjem av gammalnorske former med *rð*. Det tyder på at *rð* i det området vart tjukk *l* før kvantitettsomlegginga (Beito 1975). I eit hokjønnsord som *byrða* / *byrðu* ‘mjølkiste’ og eit verb som *skerða* ‘gjera skard i’ er det konsonantgruppe (nemleg *rð*), så dei skulle få redusert endovokal. Når vi likevel finn former som /²bø:¹ru/ (Hallingdal) og /²ʂæ:¹ra/ (Modum), så føreset det *rð* samansmelta til éin konsonant (nemleg /r/) før kvantitettsomlegginga,¹⁶ og som vi skal sjå nedanfor (pkt. 3.4), må tjukk *l* av *l* vera minst like gammal som tjukk *l* av *rð*. – Eit anna truleg godt Kusmenko-argument for at kvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)* kom før kvantitettsomlegginga er danske handskrifter frå ikring 1300, som etter alt å døme har eit eige teikn for palatal *ll* til skilnad frå alveolar *l* (Skautrup 1944 I: 222–23, Kusmenko 1997: 120–21). Den gammalnorske motsetnaden *fullr* – *fullz* /*fults*/ : *fúlr* – *fúls* er òg eit argument for dette (jf. punkt 2).¹⁷ – Sandøy (1987: 184) meiner òg at palataliseringa må ha kommi før avviklinga av lengdemotsetnad i trykklett staving, fordi det elles er uforklarleg at berre gammal *lang l* og *n* er vortne palatale. Kusmenko sitt argument om at den norrøne skaldediktinga ikkje har innrim med kort og lang *l* og *n*, er eg uviss på. Han har argumentet frå Celander (1906), som har misoppfatta liknande ting i kjeldene. (Celander

16. Og former som /²bø:¹ru/ og /²bø:¹ro/ i Vang i Valdres og på Nordmøre føreset ð-bortfall før kvantitettsomlegginga.

17. Den gammalnorske kvalitative motsetnaden mellom eldre *ld* (av *ld*) og sekundær *ld* (av *lð*, Jakob Benediktsson 1959) er ikkje noko vitnemål om kvaliteten til *l* utanom konsonantsambandet *ld*. Denne motsetnaden viser altså ikkje at (kort) *l* og (lang) *ll* hadde ulik kvalitet. Motsetnaden mellom dei to *ld*-typane kom rimelegvis av tungsstillingsskilnaden mellom *d* og *ð*, og da treng ikkje motsetnaden ha funnist utanom konsonantsambandet *ld*.

meinte m.a. at sekundær *ld* [altså av *lθ*] rima med eldre *ld* i gammalisk, men det stemmer ikkje, seier Jakob Benediktsson [1959: 2–3].) Eg har ikkje høve til å undersøke dette sjølv, og eg har ikkje sett andre vurdere påstanden, så spørsmålet får stå ope. (Ronge [1993: 196] oppfattar det som Jakob Benediktsson står Celander i at *l* og *ll* ikkje rimar i skaldekvede, men det er ei mistyding.)

I alle høve er det god grunn til å tru at kvalitetskløyvinga av *l(θ)* og *n(n)* kom før kvantitetssomlegginga. Kor lenge før er da ikkje så viktig. – Dette kan støast med kronologien for vokalkvalitetskløyvinga, sidan den ovrิงa ser ut til å vera parallel. Indrebø og Christiansen (m. fl.) ser ut til å meine at diftongeringa skjedde i kvantitetssomlegginga, som ei naudåtgjerd for å unngå fonemsamanfall. Slik kan det neppe ha skjedd (jamvel om kvantitetssomlegginga kan ha strekt seg over lang tid), heller ikkje med dei nye lågvokalane. Var det ikkje kvalitativ motsetnad da kvantitetane fall saman, så skulle det ha vorti fullt samanfall. Dei nye diftongane og lågvokalane må ha funnist, anten som allofonar eller som fonem, før kvantitetssomlegginga. Sandøy (1987: 171 ff.) meiner nydiftongane var allofonar som vart fonemiserte da kvantitetsmotsetnaden fall bort og kvalitetsmotsetnaden stod åleine att – altså (E.H.:) parallelt til det vi meiner skjedde med omlydane i synkopetida: Dei omlydde vokalane fanst før dei trykklette endingsvokalane som hadde forårsaka dei, fall bort, men var redundante. Fyrst da dei trykklette endingsvokalane fall bort, vart dei omlydde vokalane tydingsbergande, altså eigne fonem. Sandøy peikar på (ibid: 184) at lågning og diftongering heller hjelpte fram kvantitetssomlegginga enn omvendt – for når kvalitetsmotsetnader var lagde til kvantitetsmotsetnaden, så var det ikkje lenger “bruk for” kvantitetsmotsetnaden. Skomedal (1971: 301–02), som held seg til setesdalsmålet i si drøfting, meiner diftongeringa må ha kommi før kvantitetssomlegginga, ikkje berre allofonisk, men fonematiske. Elles ville ein “fonematiske gå så å seie beinleies over frå det gamalnorske til det moderne systemet”, og det er det vanskeleg å tenkje seg, seier Skomedal. Eigentleg bør det ikkje vera tvil om at diftongeringa og lågninga kom før kvantitetssomlegginga, for også dei måla som har bevart det gamle kvantitetssystemet har både diftongering og lågning.¹⁸ Her er altså diftongeringa og lågninga udiskutabelt kommen

18. Diftongerande mål (figur 5) med gammal kvantitet: Älvdalsmålet og ein del finsksvenske mål. Levander 1925–28 I: 75 ff., Nyström 2000 og til dels 1982, Harling-Kranck 1998: 139. Lågningsmål med gammal kvantitet: t.d. Nord-Gudbrandsdalen, Langleite 1974: 80; nordre Österbotten i Finland, Harling-Kranck 1998: 146.

før kvantitetssomlegginga. Det enklaste er å gå ut frå at rekkefølgja var likeins i måla som gjennomførde kvantitetssomlegginga i eldre tid.

At kvalitetskløyvinga av korte og lange vokalar og kort og lang *l* og *n* etter alt å døme kom før kvantitetssomlegginga, er viktig for korleis vi forklarer kvalitetskløyvinga. At kløyvinga kom så tidleg, inneber nemleg at ho kom før det var nødvendig for å halde dei gamle kvalitetsskategoriane skilde. Samtidig står det fast at kvalitetskløyvinga føreset dei gamle kvalitetsskategoriane. Dermed ser det ut til å ha vori ein tendens til å *tydeleggjera* dei gamle kvalitetsskategoriane med kvalitative tillegg, *innanfor det gamle kvantitetssystemet*. (Det er altså det motsette av språkleg økonomisering som ser ut til å ha skjedd.)

Dette svekker Borg (ovanfor) si innvending mot Christiansen si forklaring av palataliseringa (som indirekte også var ei innvending mot Sommerfelt og til dels Jansson og Naert si forklaring av palataliseringa og segmenteringa). Det er sant nok at eit ordpar som /ko:l/ n. og /ko:ð/ m. ‘topp’ (< *kollr*) i t.d. sunnmøring ville ha vori skilt også utan palataliseringa i *koll*, sidan vokalen (ikkje *l*-en) i *kol* er forlengd. Men dersom palataliseringa oppstod som tydeleggjering av det *gammalnorske* (og gammalnordiske) systemet, så fell Borg si innvending bort. For da er ikkje poenget kva slag kvalitative tillegg som trongst for å halde dei gamle kategoriane skilde i det nye kvantitetssystemet, men at det var ein fordel å ha kategoriane så godt skilde som råd innanfor det gamle kvantitetssystemet.¹⁹

3.2.5 Konklusjon: tjukk *l* av *l* i utlyd etter vokal og mellom vokalar

Mitt forslag er at kvalitetskløyvinga oppstod som tydeleggjering av dei kvalitative motsetnadene innanfor det gammalnordiske kvantitetssystemet. Når det gjeld motsetnadene *l* / *n* : *ll* / *nn*, så oppnådde Sentral-Norden denne tydeleggjeringa med å retroflektere kort *l* (og somstad *n*), medan ytterkantane gjorde det med å palatalisere eller segmentere dei lange. Sentralområdet markerte altså dei korte, medan ytterkantane markerte dei lange. Overgangsområde gjorde begge delane. Dette prinsippet blir modifisert av det Larsen peikar på: Palatalisering av gammal lang *l* og *n* når vidast etter fremre vokal, medan retrofleksjon av gammal

19. Her er det elles eit poeng at palatalisering i *trykklett* staving har berga gamle tydingsmotsetnader i mykje større område enn i trykkstaving, som er det Borg drøftar; jf. t.d. døma frå ålandsk og åbolandsk i 3.2.2.

kort *l* og *n* særleg finst etter bakre vokal. Grunnen til at det er Sentral-Norden, og ikkje ytterkantane, som får overgangen til tjukk *l* og *n*, er at denne overgangen høyrer til retroflekteringa (slik Molde har peika på når det gjeld tjukk *l*), og retroflektering er ein sentralnordisk innovasjon. Tjukk *l* er ideell til å tydeleggjera kort kvantitet, for tjukk *l* kan ikkje forlengast, han kan berre vera kort. Samtidig er palatalisering / segmentering av *ll* og *nn* på eine sida og retroflektering av *l* og *n* på hi sida motsetnader når det gjeld tungestillinga. Retroflektering er å lægje tungeryggen og bøye tungespissen opp og att. Palatalisering og segmentering er derimot å la tunga “skyte rygg”. Desse lydane er derfor ideelle til å tydeleggjera kvantitetsskilnadene med kvalitativt tillegg; t.d. eit par som [kor] og [koł:] i 1400-talstrøndersk (før kvantitetssomlegginga). Forslaget blir styrkt av at voksteren i vokalismen ser ut til å vera parallel. Også i vokalismen er mønsteret at Sentral-Norden markerer dei gamle korte, nemleg med lågning eller framskuving, som er å lægje tungeryggen, medan randsonane markerer dei gamle lange, nemleg med diftongering, som er ei form for segmentering og som går ut på å heve tungeryggen. Innanfor det gamle kvantitetssystemet hadde (har) dei nye kvalitetane komplementær fordeling. I utgangspunktet var dei altså ikkje eigne fonem (men er til dels vortne det når lånord eller andre avvik er komne inn). Vi skal likevel merke oss at dei nye kvalitetane er like utvikla (like utprega) i dei måla som har gammal kvantitet bevart som dei er i andre mål. Vi bør gå ut frå at det var slik også den gongen det gamle kvantitetssystemet var allment. I så fall var ikkje dei nye kvalitetane “halv-utvikla” inntil kvantitetssomlegginga, som så “puffa” dei vidare fordi dei måtte vera tydelegare når dei skulle bera heile tydinga.

Dei fleste elementa i forklaringa eg set fram, har vori føreslegne før. Fleire har peika på at tjukk *l* bør sjåast i samanheng med tjukk *n* og palatal og segmentert *ll* og *nn*, at dei sistnemnde kan oppfattast som motsetnader til dei fyrstnemnde, og at dei gamle kvantitetskategoriane til dels er bevarte i nynordiske mål, men uttrykt kvalitativt, med desse innovasjonane. Fleire har òg peika på at det eg har kalla kvalitetskløyvinga etter alt å døme kom før kvantitetssomlegginga, ikkje på grunn av ho. Det nye eg har gjort er fyrst og fremst å ta med i reknestykket kor dei ulike innovasjonane fordeler seg geografisk i Norden, dernest å kople kvalitetskløyvinga av konsonantar og vokalar.

Kva er så årsaka til kvalitetskløyvinga? Er det talarane sin umedvetne trøng til å skilja kvantitetskategoriane tydeleg, eller er det berre noko

som skjer, pga. “fysiske lover i munnen”, så å seia? Forklaringa eg set fram er ikkje avhengig av det eine eller det andre. Likevel er spørsmålet om den djupare årsaka til kvalitetskløyvinga – og dermed til tjukk *l* – sjølvсагt vesentleg. For meg ser det ut til at ein umedveten trøng hos talarane har spela ei viktig rolle. Det er fordi det langt på veg er geografisk komplementær fordeling av tendensen til tungeryggheving i uttalen av lange lydar og tungerygglæging i uttalen av korte lydar. Dermed ser det ut til at dei to tendensane er ulike “utløp” for det same “trykket i dampkjelen” – slepp det ut éin stad, så treng det ikkje sleppe ut ein annan stad. Det “trykket” kan vanskeleg vera anna enn “strevet” etter å halde (dei gamle) kvantitetane skilde. Dette er sjølvсагt ein uheldig uttrykksmåte, men å skrive at ein slik tendens ligg i språket sjølv, er verre, sidan språket berre eksisterer i kraft av medvettet til språkbrukarane.

Det viktigaste unntaket frå det eg skisserer er øvre Dalarna, som ligg midt i Norden som ei øy med språkdrag vi elles finst i randsonane: Ikkje retroflektering, heller ikkje av *rð* til tjukk *l*; ein del bygder har ikkje gammal kort *l* retroflektert til tjukk *l*, og det er diftongering av gamle lange vokalar i staden for lågning av dei korte. At øvre Dalarna følgjer randsonen er likevel ikkje noka innvending. Det som ikkje stemmer er at mesteparten av øvre Dalarna har tjukk *l* av *l* meir gjennomført enn i noka anna mål, men ikkje retroflektering av *rt* osb. Det går ikkje i hop med at tjukk *l* høyrer til retroflektertinga.²⁰ Forklaringa kan vera at tjukk *l* er kommen seint inn i dalmålet. At ein del bygder, endatil fordelt på to område (sjå figur 3), har tynn *l*, tyder på det; dei kan enklast forklara som reliktområde. At store delar av øvre Dalarna har halvtjukk *l* (utan tungeslag. Levander 1925–28 II: 44–45), altså eit mellomsteg i utviklinga, høver òg med at tjukk *l* er kommi seint inn. Måten tjukk *l* er gjennomførd på i Älvdalen (÷ Liden, som ikkje har tjukk *l*), kan òg tyde på at tjukk *l* er kommen seint inn i målet. Alle gamle korte *l*-ar er vortne

20. Det ser heller ikkje ut til å stemme at kysten av Nordmøre og Sør-Trøndelag har diftongar (rett nok berre av *á*, sjå pkt. 3.2.2), når både tjukk *l* og anna retroflektering tydelegvis er gammalt der (sjå figur 1). Men det er ikkje visst at det er så gammalt, likevel. “Kilen” frå sørvest som ikkje har tjukk *l* av *rð* og ikkje full retroflektering elles heller (sjå figur 1 og pkt. 3.1), kan vanskeleg vera anna enn eit reliktområde som står att oppe i dalane etter at retroflektertinga (medrekna tjukk *l* av *rð*) har trengt fram langs skipsleia frå dei indre Trøndelags-bygdene (og opphavleg frå Sverige?). Det inneber at retroflektertinga i desse ytre bygdene ikkje er spesielt gammal, og da er det ingen motsetnad mot diftongeringa i desse måla, for den kan stamme frå eldre lag i målet.

tjukke (med unntak for nokre få konsonantsamband), også etter *i* og *y*, og til og med i framlyd – t.d. i verbet /*rito/ <lita* ‘farge’ (ibid). Slik “nådelaus” konsekvens i gjennomføringa er typisk for språkdrag som er komne seint inn. Jamfør korleis nordlendingar (og utlendingar) som vil snakke austlending gjennomfører (austnorsk) tostavingstonelag i altfor mange presensformer: Det det er mest av, oppfattar ein som karakteristisk og generaliserer det. Det er ei form for hyperkorrekjon: Ein tek over ei ovring utan å kjenne eller meistre grensene som gjeld for ho i opphavsmålet, og gjennomfører ho derfor over heile linja. Slik kan ein regel: “Tjukk *l* svarar til den korte *l*-en vi har frå før” ha gjevi tjukk *l* av alle gamle korte *l*-ar i älvdalsmålet. Faktisk ser vi noko slikt, i ein ny fase, praktisert i dagens älvdalsmål. Dei lange (tynne) utlyds-*l*-ane i ord som /i:el:/ adj. m. ‘heil’ (<*heill*) og /sæ:l:/ ‘adj. m. ‘sæl, lukkeleg’ (<*sáll*) blir no forkorta – og så blir dei skifta ut med tjukk *l* (Nyström 1982, jf. 2000).

Dersom det stemmer at tjukk *l* er eit seint lån i dalmål, så bør vi gå ut frå at det likevel var kvalitativ skilnad mellom kort og lang *l* på det føregåande språksteget. Som nemnt tyder den gammalislandske skrive-måten *mans* : *mannz* på det (sjå pkt. 2), og nokre gredner i Älvdalen har framleis kvalitativ skilnad mellom kort og lang *n*, utan at den korte er retroflektert (eller den lange palatalisert eller segmentert). Nyström (2000) seier at den korte er alveolar, den lange dental, og peikar på at dette er viktig for å forstå kvaliteten til *l(l)* og *n(n)* på det fellesnordiske steget. Eg konstaterer at Nyström beskriv ein slik tungestillingsskilnad mellom *n* og *nn* som det er i Norden samla sett i seinare tider, berre mindre utprega: I den gamle korte er tungespissen høgre og tungeryggen lågare (enda meir i tjukk *l* og tjukk *n*); i den gamle lange er tungeryggen høgre og tungespissen lågare (enda meir i palatal og segmentert *ll* og *nn*). For meg verkar det rimeleg om det fellesnordiske utgangspunktet var ein kontrast i tungestilling om lag som det Nyström beskriv. Den regionfordelte kvalitetskløyvinga etter gammalnordisk har da ikkje gått ut på at Sentral-Norden og randsonane “fann på” noko heilt nytt, berre at dei forsterka kvar sin tendens som fanst i fellesspråket. Dermed blir det òg forståeleg at randsonane kunne få same innovasjonen /-ane (nemleg palatalisering eller / og segmentering), utan kontakt, men likevel som ein del av same mønsteret. Føresetnadene fanst i det felles utgangspunktet. Vi kan likevel ikkje veta at fellesnordisk *n(n)* – og *l(l)?* – hadde akkurat same kvalitet som i älvdalsmål. Men älvdalsmålet viser at det kan

ha vori kvalitetsmotsetnad utan “fullt utslag” til retrofleksering eller palatalisering / segmentering.

3.3 Tjukk l i konsonantgruppe

Tjukk *l* finst ikkje berre etter vokal og mellom vokalar, men òg i konsonantgruppe. Det same gjeld tjukk *n* i dei måla som har dét, t.d. i ./kn̩:ku/ ‘knoke’ (Zetterholm 1939: 42, 45. Men det er visst mindre vanleg enn tjukk *l* i konsonantgruppe.) Det talar imot det eg føreslår, for i slik stilling inngjekk ikkje *l* i nokon kvantitetsmotsetnad, og dermed fanst ikkje den drivkrafta eg postulerer. Men når det er så mykje anna som stemmer med forklaringa, ser eg ikkje dette som noka alvorleg innvending. Det burde gå an at korte *l*-ar i konsonantsamband på eit vis gjekk med i dragsuget da andre korte *l*-ar vart retroflekterte til tjukk *l*. Dette tykkjer eg verkar særleg rimeleg i konsonantgruppe der *l* står først etter vokalen, fordi *l*-en da kan ha vorti behandla på same måte som ein *l* som stod åleine etter vokal. Formene /ha(:)ts/ på Nordmøre, i Lom, nedre Dalarna og Estland, og /a:rn/ og /te:tn/ i nedre Dalarna, og truleg vidt ikring før, jf. den vanlege uttalen /ha:s/, /a:n/ og /tæ:ne/ (sjå punkt 1), står den tanken. Dentalane /alveolarane *n* og *s* hindrar i alle mål *etterfølgjande l* i å bli tjukk (jf. ord som *slå* vb. og eit verb som *tanle* ‘gnaga på’), til dels jamvel “på avstand”. Dagsgard (2006: 178) peikar på at vi skulle venta *sal* m., *sjal* n. og *syl* m. med tjukk *l* i ottadøl, men dei har tynn *l* (liksom i alle andre mål eg veit om; det same gjeld *sval* adj. og /selja/ inf. motsett /værja/ inf., i mange mål). Det forklarer Dagsgard som assimilasjon til tungestillinga i *s*-en fremst i ordet. (Jmfør at lågning ofte uteblir i austnorsk i ord som *ty(r)st* og *fy(r)st*, da vel pga. etterfølgjande *s*.) Altså: *n* / *s* + /*tʃ*/ er ein unaturleg uttalekombinasjon. Når motsett rekkefølgje likevel må ha vori vanleg i ord som *hals*, så kan det vera fordi *hals* vart oppfatta som *hal* + *s*, og det blir jo rekna som ein normal fonologisk analyse i dag. Det kan ha hjelpt tjukk *l* inn i konsonantgrupper som har *l* først, og det kan i sin tur ha hjelpt tjukk *l* inn i ord med dei same konsonantgruppene i motsett rekkefølgje (bortsett altså frå dei konsonantgruppene som det blir altfor bakvendt å uttala, som */sʃ/ og */nʃ/). Også samansettingar med ord som har tjukk *l* kan ha hjelpt tjukk *l* inn i konsonantgruppe, t.d. i eit ord som *kolmile*. Assimilasjon kan òg ha spela med, sidan tjukk *l* så godt som berre finst etter slike konsonantar som ikkje er “Tandlyd” (Storm si nemning, sjå ovanfor i punkt 1) – altså dentalar og alveolarar. Når tjukk *l* er ein retrofleks lyd, gjev det

god meinung, sidan retroflekteting er bakoverbøying av tunga, ei rørsle bort frå tungeutstrekking mot tennene. Retroflekteting kan altså oppfattast som ein motsetnad til tannlyd. Det inneber at tynn *l* etter tannlyd kan oppfattast som assimilasjon til tannlyden – og dermed kanskje òg, omvendt, at tjukk *l* til ein viss grad blir hjelpt fram med assimilasjon til ikkje-tannlyd, når tjukk *l* fyrst finst i språket.²¹

3.4 Rekkefølgje og tidfesting

Eg har ikkje hatt høve til å gå gjennom dei gammalnordiske og mellom-nordiske kjeldene på nytt, så mitt bidrag til kronologien bygger på døme andre har funni og på resonnement ut frå nyare tids mål.

Fyrst er spørsmålet kva rekkefølgje det var mellom *l* > /l/ og *rð* > /r/. Tjukk *l* av *l* kan i prinsippet vera både yngre og eldre enn tjukk *l* av *rð*. Men eg er samd med Ronge i at når tjukk *l* av *l* er meir utbreidd enn tjukk *l* av *rð*, så gjev det ein peikepinn om at tjukk *l* av *l* er eldst. Dessutan vil eg peike på at skrivemåtar med *l* for *rð* (som *skælixtha*, eldre *skiærð-*) ikkje berre viser at *rð* på skrivetidspunktet var vorti tjukk *l*. Dei viser òg at *l* frå før var vorten tjukk *l*, for skrivaren ville ikkje ha skrivi assimilasjonsproduktet av *rð* som *l* dersom ikkje *l* på skrivetidspunktet kunne ha same uttalen. Altså: *rð* kunne ikkje falle saman med tjukk *l* av *l* utan at tjukk *l* av *l* alt fanst. Det same kan ein komma fram til gjennom eit resonnement ikkje parallelle mellom *r* og tjukk *l* i retrofleksassimilering av konsonantgruppe. Som fleire har peika på, er *r* og tjukk *l* parallelle når det gjeld retrofleksassimilering med *t*, *n* og *s*. Både *rt*, *rn* og *rs*, og /t̪/ (i bøyingsformer, som *gult* adj. n.), /t̪n/, /t̪s/, blir /t/, /n/ og /s/. Grunnen til det må vera at tjukk *l* er så lik *r*. Altså må tjukk *l* ha vori fullt utvikla, med tungeslag, da retrofleksassimileringa av *lt*, *ln* og *ls* tok til. Sidan assimilasjonsproduktet av *rt*, *rn* og *rs*, og /t̪t/, /t̪n/, /t̪s/, blir likt, er det rimelegast om likskapen var på plass – altså mellom *r* og “*l*” – da retrofleksassimileringa av desse konsonantsambanda tok til. Altså: Det er rimelegast om det var tjukk *l* i *lt*, *ln* og *ls* da retrofleksassimileringa av *rt*, *rn* og *rs* tok til. Det inneber at det er rimelegast om tjukk *l* av *l* er eldre enn retrofleksassimileringa av desse konsonantsambanda. Sidan retrofleksassimileringa av *rð*

21. Austnorsk har retrofleks uttale av *sl*, men utan tungeslag i *l*-en. Eg er usikker på samhøvet mellom den uttalen av *sl* og det eg drøftar, og på kor utbreidd den uttalen har vori før. Han er ekspansiv i norsk i dag, men ikkje i svensk.

(til tjukk *l*) høyrer til den same overgangen, tyder dette på at tjukk *l* av *l* er eldre enn tjukk *l* av *rð*.

Kor tidleg kan så *rð* ha falli saman med tjukk *l* av *l*? Eg er samd med Ronge (sjå forskingshistoria) i at dei tidlege døma som har vori dregne fram må vrakast (sjå Seip 1934: 77 ff., Indrebø 1951: 133). I dei fleste ligg argumentet i at *r*-en eller *ð*-en vantar, men det kan jo vera skrivefeil, og i mange av døma har *ð*-en stått som den midtre av tre eller fleire konsonantar (t.d. *skurguð* for *skurðguð*, Seip 1934: 78), og da *skal* han falle bort, utan at det seier noko som helst om *l*-kvalitet. Skrivemåten *áltið* (*altið*) for *ártið* f. ‘sjelemessedag’ finst heimla i norsk så tidleg som 1255, seinare fleire gonger. Den har fleire (t.d. Seip 1934: 77) brukt som prov for retrofleksassimilering av *rt* og */tʃ/* så tidleg. Det er lite sætande. Skrivemåten “är tidigt belagt även i västnorska källor” (Ronge 1993: 195), og når akkurat dette ordet ofte blir skrivi slik, medan vi ikkje har andre kläre døme på slik retrofleksassimilering, så er det helst slik at akkurat dette ordet har fått *l* i staden for *r* i ein del mål. (Slike spontane lydovergangar finst det ein del døme på, t.d. *våk(e)n* for *våp(e)n* ‘reiskap til å skada med’ i norsk, *glytta* > *grytte* vb., *røykbar* > *røykbal*, *rabbal* ‘bjelke over elden’ *nokre / nokle* pron.) Også *þiufvalabot* i Västmannalagen, som somme meiner er **þiufvarðabot* (Sjöstedt 1936: 285), er uvisst. Ordet er ikkje heimla andre stader og er ikkje sikkert identifisert.

Enger sitt resonnement (1994, sjå forskingshistoria) er eit anna interessant forsøk på å vise at tjukk *l* av *rð* er seinare enn ein har meint, men det ser ut til at resonnementet ikkje held vatn. Det var neppe i overgangen *jø* > *jø* at ord med *rð* vart skilde frå resten, slik Enger føreset; det skjedde truleg før. Det er brei semje om at den skandinaviske særverksteren med /u:/ -uttale (eller diftong, Larsen 1976: 151–52) i ord som *jord* og *fjord*, kjem av vokalforlenging føre konsonantgruppa (sjå Heide 2004). Det er fordi det er gammalnordisk (lang) *ó* som gjev /u:/ (døme: *sól* f., *skór* m., *tók* pret.), medan gammalnordisk (kort) *o* gjev /o:/ eller /ø:/, eller kort vokal med same kvalitet (døme: norrønt *hol* n., *lok* n, *lofa*

vb.).²² Dette nemner Enger, men tek ikkje konsekvensen av det, som er at vokalismen i ord som *fjørð(r)* og *fjøl* skilde lag alt den gongen *ø* vart forlengd framføre *rð* (*fjørð-* > */fjɔ:rð/- > */fjo:rð/-, men /fjøl/). Da er det irrelevant at *jø* i andre ord sidan vart *jø* (/fjøl/ > /fjøl/), og kva tid det skjedde. Vokalforlenginga i ord som *fjørð(r)* er dessverre usynleg i kjeldene, så ho kan godt ha skjedd så tidleg at *jø/jø*-komplekset ikkje motseier den gjengse dateringa av *rð* > tjukk *l*.

Men det er andre ting som står Ronge i at overgangen er yngre enn ein har meint. Det eine er i trøndersk. Der er gammal *-erð* vorti /a:ṛ/, eller /a:r/ i ”kilen” frå vest inn til Selbu (sjå figur 1), som i /⁽²⁾ja:ṛ(e)/, /⁽²⁾ja:re/ av *gerði* n. ‘jorde’. Denne overgangen må ha skjedd før *rð* vart /r/ eller *r*, for vi finn han ikkje i ord med opphavleg *-el*. Etter Hægstad (1899: 67) skjedde overgangen *-erð* > *-arð* i løpet av 1200-talet. I så fall er overgangen *rð* > tjukk *l* i trøndersk yngre enn 1200-talet. Det Beito peikar på (pkt. 3.2.4), om jamvektsformer som /²bø:ṛt/ av *byrða* / *byrðu* ‘mjølkiste’ og /²ṣæ:ṛa/ av *skerða* ‘gjera skard i’, tyder på det same. Som nemnt, viser dei at jamvekstlova tok til å gjelde seinare i den vestre utkanten av jamvektsområdet enn lenger aust, nemleg etter at *rð* var smelta saman til enkel konsonant /r/. Samtidig kan dei tilsvarande formene med redusert endevokal i dei sentrale Austlands- og Trøndelags-bygdene brukast til å fastsetta bakre tidsgrense for overgangen *rð* > tjukk *l*. For der må den overgangen ha skjedd etter at trykklette vokalar vart svekte, og dén overgangen er det ikkje så vanskeleg å tidfeste. I austlandsk skrift er det mange døme frå slutten av 1200-talet (Indrebø 1951: 134), så kanskje kan vi rekne at vokalsvekkinga var gjennomførd på Austlandet ikring 1300. I Trøndelag er det ”berre reint fåe døme fyre 1300” (ibid), så der var vel vokalsvekkinga gjennomførd nokre tiår utpå 1300-talet. Fyrst etter dette kan *rð* ha smelta saman til éin konsonant i dei sentrale Trøndelags-bygdene. Elles skulle det heitt */²bø(:)ṛt/ og */²ṣæ(:)ṛa/ der òg, med bevart

22. I dei fleste mål er dei overlange stavingane som oppstod borte no, pga. ð-bortfallet, men dei har enno lang vokal, og overlengd finst enno i dalmål, gotlandsk og austlereste svensk (Nyland og Estland), der *rð* er bevart (jf. figur 2 og Levander 1925–28 II: 76, Gustavson 1940–48 II: 121 ff., Hultman 1894: § 43–44, Harling-Kranck 1998: 133), og i nokre av orda som har *rð* bevart som *rd* i Telemark og Aust-Agder (sjå 4.1.): /ha:ṛd/ f., /a:ṛd/ f., /2va:ṛde/ m. (Larsen 1976 [1890–91]: 171). Slike overlange stavingar er òg bevarte føre *rt*, som har gjevi same voksteren, t.d. i mange norske dialektar i eit ord som *hjarte* n. og i ord som *svart* adj., *skjorte* f. og *sturte* vb. mange stader i Sørvest-Noreg (Larsen 1976 [1890–91]: 151–52) og stundom i dei nemnde svenske måla.

fullvokal i endinga. Altså: Vi kan truleg setta noko slikt som 1320 som bakre grense for overgangen *rð* > tjukk *l* i Trøndelag, og 1290 for det norske Austlandet. Om det kan settast noka bakre grense for Midt-Sverige, kjenner eg ikkje til. Kanskje kunne ei slik gransking som Beito gjorde for Aust-Noreg, gjevi grunnlag for ei slik grense.²³

Kor *seint* kan så *rð* og *l* ha vorti tjukk *l*? Det vi står att med etter Ronge (1993) si “siling” er at det eldste sikre dømet på <*l*> for *rð* i Sverige er frå 1459, i Uppland, og på det norske Austlandet frå like etter 1500. Vi må likevel kunne gå ut frå at tjukk *l* av *rð* er vesentleg eldre enn det. For det fyrste må skrifttradisjonen ha gjort at dei skrev *rd* lenge etter at uttalen var vorten tjukk *l*; det er symptomatisk at dei eldste *l*-døma er *namn* på gardar og småstader (sjå Sjöstedt 1936: 285 ff.), som sjølv sagt har veikare skrifttradisjon enn vanlege appellativ har. For det andre ville det vori eit makelaust lukketreff om dei fyrste døma på *l*-skriving for eldre *rd* skulle ha overlevd fram til oss; dei fleste dokumenta frå mellomalderen har jo gått tapt.²⁴

23. Når det heiter *varda* inf. og *nattvard* (m.) på svensk, i staden for **värda* og **nattvärda*, så kan det sjå ut som svensk har den same overgangen som trøndersk, og da burde det same resonnementet gå an der. Men det er berre nokre ord som har *a* der vi skulle vente *e/ä*, jf. *gärde*, *svärd*, *vär(l)d* og *härd*.
24. Formene med *rð* ståande som *rd* i Telemark og Aust-Agder (sjå pkt. 3.13.1) opnar for eit resonnement om kor lenge *ð* i *rð* stod i den vestre delen av landet, der *rð* ikkje vart tjukk *l*. Når det gjeld tungestillinga er *rd* ein mellomting mellom /*t*/ og *rð*. I /*t*/ er tunga retroflektert, og i *ð* er ho framstrekta heilt til tennene. Både *r* og *d* er noko imellom det. Dermed er *rd* ein naturleg overgangstype. (Uttalen *rd* på grensa mellom *r*-uttalen og /*v*/-uttalen kan òg sjåast som ein parallel til uttalen *dd* i ord som *falle* vb. i Setesdal og Vest-Telemark, på grensa mellom uttalen *dl* [i vest] og *ll* [i aust]. I begge tilfella har grensemåla ein uttale meir “skjerpa” enn noko av hovudmåla har.) Samtidig tyder han på at den vestlege “reaksjonen” på retroflekseringa / samansmeltinga av *rð* ikkje var å kaste *ð*-en og slik få same kvantitet som det vart i aust, men å ta vare på konsonantsambandet. (Eg klarer ikkje å sjå *rd* som nokon mellomting mellom *r* og /*t*.) Det er i og for seg naturleg ut frå at overgangen *rð* > tjukk *l* er retrofleksassimilering. Det motsette av retrofleksassimilering er ikkje ein annan type assimilering, men ikkje-assimilering. (At *ð* seinare likevel fell i *rð* i vestnorsk er naturleg fordi *ð* allment fell bortsett frå etter visse konsonantar (som *ð* blir assimilert til og derfor blir *d*). At *ð* i *rð* står [som *rd*] i Finlandssvenske dialektar er like naturleg, for der står *ð* allment som *d*.) Materialt til Beito viser elles at *ð* i *rð* på Nordmøre og i “kilen” frå sørvest i Sør-Trøndelag fall før kvantitetssomlegginga. – At *rð* står som *rd* i preteritum i mange Vestlands-dialektar (t.d. *høyrd*) har sjølv sagt med systemtvang å gjera. Men det kan òg ha spela med at *rð* alltid har vokal etter seg i desse formene, og i slik stode står konsonantsamband seg betre mot assimilasjon. Jamfør *lann* – *lande* (*land* i ubunden og bunden form) i Gudbrandsdalen og på Nordmøre. Den vanlege skilnaden *høyrd* : *spore* (< *heyrði*, *spurði*) kan i så fall forklaraast med at konsonantgruppe gjerne held seg lenger etter lang vokal(isme) (Heide 2004). Det kan i så fall òg forklare den tilsvarande skilnaden /*hø:te:/*, /*hø:de:/* : /*spu:te:/* i austnorsk.

I punkt 3.2.4 såg vi at tjukk *l* med begge opphav i gudbrandsdøl og mange finlandssvenske dialektar er kommen før kvantitet somlegginga, og det er neppe grunn til å tru at det var annleis i andre mål. I så fall bør tjukk *l* generelt ha kommi før kvantitet somlegginga. Den er det heller ikkje uproblematisk å datere, m.a. fordi visse typar stuttstavingar blir forlengde før andre, særleg slike som har *a* i rota. (Gudbrandsdøl har i prinsippet stuttstavingar, men *dal(r)* er likevel blitt til /da:tʃ/.) Likevel skulle Wessén (1968: 80) si generelle formulering for svensk, dvs. midtsvensk, vera gyldig: "Stavelseförlängningen tillhör väsentligen 1400-talet". På bakgrunn av det bør overgangen *rð* > tjukk *l* truleg skuvast attende til 1300-talet, når det gjeld Sverige. Når det gjeld Aust-Noreg (med Trøndelag), er situasjonen vanskelegare. Eg er kommen fram til at tjukk *l* av *rð* der bør plasserast etter vokalsvekkinga, som eg set til ikr. 1300 på Austlandet og 1330 i Trøndelag. Men sidan det finst fleire "øyar" som har hatt stuttstavingar fram mot vår tid både på Austlandet og i Trøndelag (Indrebø 1951: 221), har neppe kvantitet somlegginga i Aust-Noreg skjedd før langt frami tida. (Når Indrebø [ibid: 221] set starten på kvantitet somlegginga til fyrstninga av mellomnorsk tid, som han reknar frå 1350, så kan det gjelde vestnorsk.) Her kan altså ikkje kvantitet somlegginga skuve *rð* > tjukk *l* bakom dei skriftlege belegga frå like etter 1500. Men eg ser heller ikkje noko som motseier at overgangen skjedde på 1300-talet i Aust-Noreg – bortsett frå at noko slikt ikkje er heimla i skrift før etter 1500, og det er sjølv sagt viktig. Dersom vi skyv overgangen i Aust-Noreg like langt bakom eldste skriftlege døme som eg meiner vi kan for Midt-Sverige, blir resultatet at overgangen skjedde før 1450 i Aust-Noreg.

Eg kjem fram til at tjukk *l* av *rð* kom i Midt-Sverige før 1400, på det norske Austlandet ein gong mellom 1300 og 1450, og i Trøndelag mellom 1330 og 1450. Kva tid i løpet av desse periodane han kom, har eg ikkje grunnlag for å seia. Over alt er truleg tjukk *l* av *l* eldre. Desse resultata er uviss, men langtfrå gripne ut or lufta.

Eg følgjer altså Ronge i at skriftkjeldene tyder på at tjukk *l* av *rð* kom tidlegare i Midt-Sverige enn i Aust-Noreg. Det treng likevel ikkje vera slik (som Ronge og Sjöstedt meiner) at innovasjonen tok til i Aust-Sverige (eller eit anna, ikkje utpeika kjerneområde; Sjöstedt) og spreidde seg derifrå, som ringar i vatn. Det ville det neppe ha vori tid til, når det ikkje kan sannsynleggjeraast meir enn 50 års skilnad i tid mellom Aust-Sverige

og Aust-Noreg. Det kan heller ha vori slik at store delar av Sentral-Norden var “disponerte” for endringa og fekk ho på (om lag) same tid. Slik forklarer jo mange den parallele segmenteringa på det norske Sør-Vestlandet og på øyane i Norskehavet (sjå Haugen 1976: 203), og det er vanlige å forklare den parallele palataliseringa i austsvensk, dansk og nordvestnorsk på anna vis (figur 4).

4 Konklusjon

Eg er kommen fram til at retrofleksen tjukk *l* oppstod av *l* som ein måte å tydeleggjera kort kvantitet på innanfor det gamle kvantitetssystemet og at han finst i Sentral-Norden fordi retroflektering er ein sentralnordisk innovasjon. Tjukk *l* av *rð* kjem derimot av retrofleksassimilering av *rð*, på linje med /d/ og /t/ av *rd* og *rt*. På eitt plan er dermed tjukk *l* av *rð* uavhengig av tjukk *l* av *l*, men på eit djupare plan er begge utslag av den tendensen til retroflektering som dei sentralskandinaviske måla har.

Det ser ut til at det innanfor det gammalnordiske kvantitetssystemet, før kvantitetssomlegginga, var ein tendens til å tydeleggjera kvantitetsmotsetnadene med kvalitative tillegg, altså ei kvantitativt bestemt kvalitetskløyving. Dette gjeld både *l(l)*, *n(n)* og korte og lange vokalar. Kort *l* og dels *n* vart retroflekterte, medan lang *ll* og *nn* vart palataliserte eller segmenterte. Når det gjeld vokalane, vart dei korte lægde (eller fram-skovne), medan dei lange vart diftongerte (segmenterte). Fonologisk er det stort samsvar mellom kvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)* og vokalkvalitetskløyvinga. I vokallågning blir tungeryggen lægd, og det blir han også i retroflektering av *l* og *n*. Omvendt blir tungeryggen heva i diftongering, palatalisering og segmentering. I palatalisering blir tungespissen dessutan lægd. Dei to hovudretningane i kvalitetskløyvinga kan altså sjåast som motsetnader når det gjeld tungestillinga. Geografisk er det også stort samsvar mellom konsonantkvalitetskløyvinga av *l(l)* og *n(n)* og vokalkvalitetskløyvinga. Retroflektering av kort *l* (til tjukk *l*), og av kort *n*, der ho finst, er eit sentralnordisk fenomen, og det same er lågning av gamle korte vokalar. Segmentering og palatalisering av *ll* og *nn* finn vi derimot mest i randsonane, særleg i mål som ikkje retroflekterer, og det same gjeld diftongering av gamle lange vokalar. Dessutan følgjer øvre Dalarna randsonane.

For meg ser det ut til at ein umedveten trøng hos talarane i alle fall har medverka sterkt til kvalitetskløyvinga og dermed til utviklinga av tjukk *l*. Det er fordi det langt på veg er geografisk komplementær fordeling av tendensen til tungeryggheving i uttalen av (oppavleg) lange lydar og tungerygglæging i uttalen av (oppavleg) korte lydar. Dermed ser det ut til at dei to tendensane er ulike “utløp” for det same “trykket i dampkjelen” – slepp det ut éin stad, så treng det ikkje sleppe ut ein annan stad. Det “trykket” kan vanskeleg vera anna enn “strevet” etter å halde (dei gamle) kvantitetane skilde.

Somt tyder på at det var kvalitetsmotsetnad knytt til kvantitetsmotsetnadene *l* : *ll* og *n* : *nn* også på det fellesnordiske steget, før retroflekteringa, palataliseringa og segmenteringa. Den kan ha vori om lag som framleis i nokre grender i Åldalen mellom kort og lang *n*, der den korte ikkje er retroflektert. Der skal den korte vera alveolar, den lange dental. Tungestillingsskilnaden mellom *n* og *m* er da som i Norden samla sett i seinare tider, berre mindre utprega: I den gamle korte er tungespissen høgre og tungeryggen lågare (og enda meir i tjukk *l* og tjukk *n*); i den gamle lange er tungeryggen høgre og tungespissen lågare (og enda meir i palatal og segmentert *ll* og *nn*). Dersom det fellesnordiske utgangspunktet var (i prinsippet) slik, har den regionfordelte kvalitetskløyvinga etter gammalnordisk ikkje gått ut på at Sentral-Norden og randsonane “fann på” noko heilt nytt, berre at dei forsterka kvar sin tendens som fanst i fellesspråket. Dermed blir det òg forståeleg at randsonane kunne få same innovasjonen /-ane (nemleg palatalisering eller / og segmentering), utan kontakt, men likevel som ein del av same mønsteret. Føresetnadene fanst i det felles utgangspunktet. Vi kan likevel ikkje veta at fellesnordisk *n(n)* – og *l(l)*? – hadde akkurat same kvalitet som i älvdalsmål. Men älvdalsmålet viser at det kan ha vori kvalitetsmotsetnad utan “fullt utslag” til retroflektering eller palatalisering / segmentering.

Det er ikkje noko nytt å sjå tjukk *l*, tjukk *n* og palatalisert og segmentert *ll* og *nn* i samanheng. Det nye eg har gjort er fyrst og fremst å konstatere kor dei ulike innovasjonane fordeler seg geografisk i Norden, dernest å kople kvalitetskløyvinga av konsonantar og vokalar, og så sjá tjukk *l* i høve til alt dette.

Når det gjeld dateringa av tjukk *l*, har eg prøvd å supplere Ronge sin nøkterne bruk av mellomnordiske kjelder med nokre lydlovsresonnement. Eg er kommen fram til at tjukk *l* av *rð* truleg kom i Midt-Sve-

rike før 1400, på det norske Austlandet ein gong mellom 1300 og 1450, og i Trøndelag mellom 1330 og 1450. Kva tid i løpet av desse periodane han kom, har eg ikkje grunnlag for å seia. Som Ronge, motsett dei fleste tidlegare granskurar, er eg kommen fram til at tjukk *l* av *l* er eldre. Dateringane eg set fram, er noko tidlegare enn Ronge sine, men seinare enn dei tidlegare språkhistorikarar kom fram til. Eg ser ingen ting som tyder på at vikingtidsspråket hadde tjukk *l*, slik somme framleis hevdar.

5 Sluttmerknad om metode

Den metoden eg har brukt i denne artikkelen er tradisjonell, men nokså lite brukt i dag. Likevel meiner eg det fyrst og fremst er den som må brukast om vi skal kunne løyse dei uløyste problema i språkhistoria – anten eg har eller ikkje har råka blink i denne artikkelen. Derfor vil eg avslutte med nokre punkt om kva type språkhistoriegransking eg ønskjer meg meir av. – Det aller viktigaste er etter mitt syn å *kjenne eit stort materiale og sjå etter mønster i det*. Dette idealet inneber minst fire ting:

- ▶ Å ha omfattande kjennskap til opphavsspråket; her hos oss gammelnordisk.
- ▶ Å skaffe seg brei, djup kjennskap til det fenomenet ein granskar og tilgrensande fenomen, altså sjølve empirien, medrekna avvikande raritetar og detaljar som ved fyrste augnekast verkar uvesentlege. Vil ein til dømes forstå nasalbortfallet i mellomnorsk, så har ein størst sjanse til å lukkast om ein ser målføra i heile Norden i samanheng og set seg inn i både dei mellomnordiske kjeldene og liknande vokster i synkopetidsnordisk og i vestgermanske og romanske mål.
- ▶ Å skaffe seg inngående kjennskap til lydlovstilhøva i det materialet (dei måla) ein granskar: Kva er lydrett? Kva skal vi vente å finne? Korleis kan avvik forklarast? – osb.
- ▶ Å skaffe seg oversikt over kva tidlegare granskurar (medrekna dei fyrste seriøse, på 1800-talet) har meint og tenkt om det problemet ein granskar.

Å ha breitt oversyn er viktig fordi oppgåva til forskaren er å leite etter den forståingsmodellen som kan forklare mest av materialet. Da må heile ma-

terialet med, ideelt sett. Elles går ein glipp av input i reknestykket. Fordelen med det breie utsynet kan også uttrykkast slik at det blir lettare å sjå mønster i materialet. Avvika og detaljane er viktige fordi dei kan vera ”sprekka” som opnar ”gløtt” inn i problemet (litt som fotnotane i Derrida si litteraturlesing).²⁵ Noko liknande gjeld den inngående kjennskapen til forskingshistoria. Grundig arbeid med forskingshistorie er sjølvsagt ei plikt, men viktigare er det at ein får innspel til sin eigen hermeneutiske prosess. Mi røynsle er at det alltid er heilt avgjerande og at dei viktigaste innspela like gjerne kan komma frå den eldste som den yngste litteraturen. Arbeidet med denne artikkelen sprang ut av Larsen (1886) si påvising av samhøvet mellom tjukk *l* og *n* og palatal *l(l)* og *n(n)*. Min forklaringsidé kom da eg såg fordelinga av desse lydane i Norden, altså da eg hadde fått det breie utsynet.

Litteratur

- Ahlbäck, Olav. 1976–. *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. 3 band. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 1. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1959. ”Um framburðinn rd, gd, fd”. *Íslensktunga. Tímarit um íslenzka og almenna málfræði [Lingua Islandica]* 1: 9–25.
- Bakken, Kristin. 2001. ”Fokk og fjødd – om utviklingen av gammelnorsk *l* i Vest-Telemark”. *Maal og Minne* 2001: 183–209.
- Bandle, Oskar. 1956. *Die Sprache der Guðbrandsbiblia. Orthographie und Laute, Formen*. Bibliotheca Arnamagnæana 17. Kopenhagen: Munksgaard.
- . 1973. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Beiträge zur nordischen Philologie. Basel und Stuttgart: Helbing & Lichtenhahn.
- Beito, Olav T. 1975. ”Jamvektsformer av ord med intervokalisk *rð* > *t* eller *r*, og *rt* > *t'*”. *Maal og Minne* 1925: 61–64.
- Borg, Arve. 1971. *Palatalisering av dentalar*. Uprenta hovudoppgåve, Universitetet i Oslo.
- Celander, Hilding. 1906. *Om övergången av ð > d i fornisländskan och forn-norskan*. Akademisk avhandling. Lund.
25. Mykje dei same prinsippa går eg inn for i førkristen religions- og kulturhistorie, sjå Heide 2006b, 2006c, 2006a og 2009.

- Chapman, Kenneth G. 1962. *Icelandic-Norwegian linguistic relationships*. Scandinavian university books 7. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christiansen, Hallfrid. 1946–48. *Norske dialekter*. (Hft. 1–3). Oslo: Tanum.
- Dagsgard, Asbjørn. 2006. *Målet i Lom og Skjåk. Grammatikk og ordliste*. [Lom og Skjåk]: Lom kommune og Skjåk kommune.
- Enger, Hans-Olav. 1994. “To lydhistoriske småstykker”. *Maal og Minne* 1994: 135–42.
- Gustavson, Herbert. 1940–48. *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt*. 2 band. Svenska landsmål och svenska folkliv. Ser. B 42, 50. Uppsala.
- Gvåle, Gudrun Hovde ofl. 1985. *Hått sie du? Målföra i Hjartdal, Sauland og Tuddal*. Sauland: Hjartdal mållag.
- Harling-Kranck, Gunilla. 1998. “Finlandssvenska dialekter.” I Gunilla Harling-Kranck (red.): *Från Pyttis till Nedervetil*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 610, 139–59. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Harling-Kranck, Gunilla (red.). 1998. *Från Pyttis till Nedervetil. Tjugonio prov på dialekter i Nyland, Åboland, Åland och Österbotten*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Haugen, Einar. 1976. *The Scandinavian languages. An introduction to their history*. London: Faber and Faber.
- Heide, Eldar. 2004. “Uventa ikkje-patalal *n* av *nd* i nordnorsk. Typen *gandr* > /ga:n/. ” *Maal og Minne* 2004: 56–69.
- . 2006a. “Spirits through respiratory passages.” I John McKinnell m. fl. (red.): *The Fantastic in Old Norse/Icelandic Literature. Sagas and the British Isles. Preprint Papers of The 13th International Saga Conference, Durham and York, 6th–12th August, 2006*, 350–58. Elektronisk versjon på <http://www.dur.ac.uk/medieval.www/sagaconf/heide.htm>. [Durham]: [University of Durham].
- . 2006b. “Spinning *seiðr*.” I Anders Andrén m. fl. (red.): *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Vägar till Midgård 8, 164–70. Lund: Nordic Academic Press.
- . 2006c. *Gand, seid og åndevind*. Dr. art.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- . 2009. “More inroads to pre-Christian notions, after all? The potential of late evidence.” *Å austrvega. Saga and East Scandinavia. Preprint*

- Papers of The 14th International Saga Conference. Uppsala, 9th–15th August 2009.* 8 pages.
- Hesselman, Bengt. 1948. *Huvudlinjer i nordisk språkhistoria*. Nordisk kultur III–IV. 3 hefte med løpende paginering. Uppsala: Almqvist och Wiksell.
- Hultman, Olof. 1894. “De östsvenska dialekterna.” *Finländska bidrag till svensk språk- och folklifsforskning*, 113–303. Òg som bok, same år og stad, med likt sideoppsett, men paginering 1–195. Helsingfors: Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors.
- Hægstad, Marius. 1899. *Gamalt trøndermaal. Upplysningar um maaleit i Trøndelag fyrr 1350 og ei utgreiding um vokalverket*. Videnskabsselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse. Kristiania.
- . 1900. *Hildinakvadet. Med utgreiding um det norske maal paa Shetland i eldre tid*. Videnskabsselskabets Skrifter. II, Historisk-filosofiske Klasse. Christiania: I Kommission hos Jacob Dybwad.
- Indrebø, Gustav. 1951 [før 1942]. *Norsk Målsoga*. Bergen: [Norsk Bokreidingslag].
- Iversen, Ragnvald. 1913. *Senjen-maaleit. Lydverket i hoveddrag*. Videnskapskapets skrifter. II, Hist.-filos. klasse, 1912: 4. Kristiania: I kommisjon hos Dybwad.
- Jakob Benediktsson. 1959. “Um tvenns konar framburð á ld í íslenzku”. *Íslenzk tunga. Tímarit um íslenzka og almenna málfræði [Lingua Islandica]* 1: 32–50.
- Jansson, Valter. 1944. “Palataliserade dentaler i nordiska språk.” I K.G. Ljunggren (red.): *Festskrift till Jöran Sahlgren 8. 4. 1944*, 447–64. Lund: Gleerup.
- Kock, Axel. 1883. “Om svenska behandling af ljudförbindelsen *iū* ock om fornsvenskans *l*-ljud”. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2–12, 1–13.
- . 1893. “Till frågan om supradentalt *l* och *n* i det nordiska fornspråket”. *Arkiv för nordisk filologi* 5: 254–68.
- Kolsrud, Sigurd. 1927. “Nokre overgangar i indre Austlandsmaal.” *Festskrift til Hjalmar Falk 30. desember 1927. Fra elever, venner og kolleger*, 430–58. Oslo: Aschehoug.
- . 1951. *Nynorsken i sine målføre*. Oslo: I kommisjon Dybwad.
- Kristoffersen, Gjert. 2000. *The phonology of Norwegian. The Phonology of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Kusmenko, Jurij. 1997. “Det tjocka l-ets historia i nordiska språk.” I Patrik Åström (red.): *Studier i svensk språkhistoria 4. Förhandlingar vid*

- Fjärde sammankomsten för svenska språkets historia. Stockholm 1.–3. november 1995.* MINS 44, 119–27. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Langleite, Erling. 1974. "Gudbrandsdalsmål." I Ola Skogstad (red.): *Austlandsmål. Språkarv og språkbruk på indre Austlandet*, 78–91. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Larsen, Amund B. 1886. *Oversigt over de trondhjemiske dialekters slægtskabsforhold*. Det kgl. Norske vidensk. selskabs skrifter 1885. Trondhjem.
- . 1897. *Oversigt over de norske bygdemål*. Kristiania: Aschehoug.
- . 1907. *Kristiania bymål. Vulgarsproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Cammermeyer.
- . 1948. *Oversigt over de norske bygdemål*. Oslo: Aschehoug.
- . 1976 [1890–91]. "Indberetning fra adjunkt Amund B. Larsen om reiser foretage med offentlig stipendium i årene 1888–1890 for at studere bygdemålene i Kristiansands stift." I Magne Myhren (red.): *Amund B. Larsen: Skrifter*. Første gong prenta i Universitets- og Skole-Annaler. Ny række. 5te aargang. 1890 og 6te aargang 1891, 131–205. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1976 [1897–1902]. "Arbeidsmeldinger." I Magne Myhren (red.): *Amund B. Larsen: Skrifter*, 227–46. Første gong prenta i *Maal og Minne* 1949. Manuskript fra 1897–1902. Oslo: Universitetsforlaget.
- Levander, Lars. 1925–28. *Dalmålet. Beskrivning och historia*. 2 band. Uppsala: Appelberg.
- Molde, Ann-Kristin. 2005. *Innføringen av tjukk log retrofleksjoner i østlandsks - en empirisk avklaring og optimalitetsteoretisk analyse*. Hovedoppgave. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, juni 2005.
- Myrvang, Finn. 1972. "Palatalar - allofonar eller eigne fonem?". *Maal og Minne* 1972: 66–73.
- Naert, Pierre. 1946. "Ur min färöiska kortlåda". *Arkiv för nordisk filologi* 61: 126–40.
- Noreen, Adolf. 1904. *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte 8, altnordische Grammatik. Halle: Niemeyer.
- . 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. Altnordische Grammatik I. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. A, Hauptreihe 4 1. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage. Halle: Max Niemeyer.

- Nyström, Gunnar. 1982. "Om maskulina substantiv på -l i älvdalsmålet". *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 105. 52–77.
- . 2000. "Språkhistorien och vår tids svenska dialekter. Nya rön om Älvdalsmålets morfologi." I Lars-Erik Edlund (red.): *Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia. Umeå 20–22 november 1997*. Nordsvenska 11, 25–48. Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet.
- Reitan, Jørgen. 1906. *Aalens maalføre. Kort fremstilling av lydlæren med oversigt over ordenes bøining*. Videnskabs-selskabets skrifter. II, Hist.-filos. klasse. Christiania: I kommission hos Jacob Dybwad.
- Ronge, Hans H. 1993. "Kakuminalt l – ålder och ursprung." I Lars Wallin (red.): *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia, Uppsala 15.–17. oktober 1992, 193–201*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. [Uppsala]: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Ross, Hans. 1907. *Norske Bygdemaal. III. Øyste-telemaal o numedalsmaal. IV. Hallingmaal o valdresmaal. V. Gudbrandsdalsmaal. VI. Upplandsmaal*. Videnskabs-selskabets skrifter II, Hist.-filos. klasse 1907: 5. Christiania: I kommission hos Dybwad.
- Sandøy, Helge. 1987. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- . 1996. *Talemål*. 2. utg. Oslo: Novus.
- . 2003. "Språkendringar med eller utan kontakt i Vest-Norden?". I Kristján Árnason (red.): *Útnorður. West Nordic standardisation and variation. Papers from a symposium in Stockholm October 7th 2001*. Reykjavík: Institute of Linguistics, University of Iceland Press. 81–110.
- Seip, Didrik Arup. 1931. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: Aschehoug.
- . 1934. *Studier i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Sjöstedt, Gösta. 1936. *Studier över r-ljuden i sydkandinaviska mål*. Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. Lund: Landmålsarkivet.
- Skautrup, Peter. 1944. *Det danske sprogs historie. 1. Fra guldhornene til Jyske lov*. København.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Skomedal, Trygve. 1971. "Vokalsystemet i Sætesdalsmålet." I Hallvard Magerøy og Kjell Venås (red.): *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og nam-*

- negransking*, 291–306. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Skulerud, Olai. 1918–38. *Tinnsmaalet*. 2 band. Halle a.S.: Niemeyer.
- . 1934. “Um tviljoding av vokalar i bygdemåli på Søre Sunnmøre.” *Studia Germanica tillägnade Ernst Albin Kock den 6 december 1934*, 328–48.
- Lunder germanistische Forschungen 1. Lund: Gleerup.
- Solstrand, Väinö. 1925. “Svensk stavelseförlängning. Med särskild hänsyn till språket i Åland och Uppland”. *Studier i nordisk filologi* 16:1. 1–116.
- Sommerfelt, Alf. 1952. “Differensiasjonen av *ll* til *dl* i norrønt språk.” I H. Bach (red.): *Festskrift til L. L. Hammerich på tresårsdagen, den 31. juli 1952*, 219–21. København: Gad.
- Storm, Johan. 1884. “Norsk Lydskrift med Omrids af Fonetiken”. *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder* 1: 19–179.
- Sundberg, Eva. 1993. *Dialekten i Ålands nordöstra skärgård*. Mariehamn: Ålands högskola.
- Tiberg, Nils. 1962. *Estlandssvenska språkdrag*. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør. 2003. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 3. utg. 1. utg. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1993. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vendell, Herman. 1904. “Översiktlig framställning av de östsvenska målens ljud- och böjningsförhållanden.” *Ordbok över de östsvenska dialekterna I*. Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland 64, XV–XLII. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wessen, Elias. 1945. *Svensk språkhistoria. 1: Ljudlära och ordböjningslära*. 2. upplaga. Stockholm: Filologiska föreningen vid Stockholms högskola.
- Wessén, Elias. 1968. *Svensk språkhistoria 1*. 8. upplaga. Stockholm.
- Zetterholm, D. O. 1939. *Om supradentala ock kakuminala n-ljud i nordiska språk*. Svenska landsmål och svenska folkliv B. Uppsala.
- Zilliacus, Kurt. 1992. *Åboländska*. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie. Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors: Konstsamfundet.

Eldar Heide

Senter for mellomalderstudiar /
Centre for Medieval Studies (CMS)
Universitetet i Bergen
Postboks 7805
N-5020 Bergen
eldar.heide@cms.uib.no

Runes and metrics

On the metricality of the older runic inscriptions

By Michael Schulte

The paper argues that the metrical status of the older runic inscriptions has been partly overestimated in the research literature, and that it is more likely to account for traditions of elevated, stylized prose instead. In the present discussion, three diagnostic criteria will be assessed: 1. the syllable-count, 2. quantity-sensitivity and 3. the structural complexity of the alliterative scheme. The fine divide between style and metrics will be exemplified by inscriptions such as Noleby, Sjælland II, Tjurkö I and last but not least, the Stentoften–Björketorp group. In conclusion, the Germanic long-line represents the only true metrical form within the older runic corpus, whereas the bulk of the Early Runic inscriptions are identified as artefacts of elevated prose style with typical features of formulaic diction.¹

1 Introduction

Although mainstream research favours assumptions about elaborate metrical forms of particular Early Runic texts, this is by no means imperative. The overemphasis of metrical structure is partly due to the reliance on Sieversian metrical grammar on a strictly measuring basis (e.g. Sievers 1893).² Frank Hübler, however, in his study of Viking-Age inscriptions, accounts for a state of metrical indeterminacy (cf. Naumann 1997), and Edith Marold

1. This article is based on the revised and enlarged version of my presentation at the conference *Greinir skáldskapar – The Branches of Poetry*, which was held at Reykholt, Iceland, 19 June 2008 (see Schulte 2009). An extended version of this paper was delivered at *Heldagsrunrāð vid Uppsala universitet*, Institutionen för nordiska språk, Uppsala, 3 oktober 2008. I owe particular thanks to the audience at these two meetings and the anonymous reviewers.
2. Bernard Mees (2007, 2008), for instance, creates the impression that Early Runic ‘metrical’ inscriptions can be measured in terms of syllable-counting metres like the Old Norse skaldic *dróttkvætt*.

(1998: 668, note 4) supports this notion: “Die Entscheidung, ob eine Langzeile oder nur Alliteration in Prosa vorliegt, ist oft schwer zu treffen, vgl. den Versuch Hüblers (1996: 30–7) Kriterien dafür zu finden.” It is revealing that rune verses in the Viking Age are mostly fabricated by the rune smiths themselves rather than by ‘professional’ poets, hence the broad representation of minor poetry, or “Gelegenheitsdichtung”, with alliteration as its basic device (see in particular Wulf 2003). This implies a great deal of irregularities in performing the metres.

From the viewpoint of oral traditions, Ruth Finnegan is well aware of the complexity of the distinction between poetry and prose:

The apparent boundary between prose and poetry, recognized in some cultures’ typographical definitions, thus relates to a series of relative and elusive factors and in some cases may not be appropriate at all (for further discussion see also Tedlock 1972, 1977, Bright 1979, Hymes 1977, 1981, 1987: 18ff., Sherzer and Woodbury 1987, Finnegan 1977: 107 ff.). (Finnegan 1992: 140–41)³

In my view, the bulk of the Early Runic inscriptions is best characterized in terms of metrical indeterminacy which means elevated formulaic prose (cf. Schulte 2007: 58–60). One key issue is the syllable-count. Often metrical analyses take as their point of departure a skaldic Old Norse model on a syllable-counting basis, or a Sieversian scansion of Old English verse (e.g. *Beowulf*). The assumption of rather strict metrical patterns is favoured, for instance, by Bernard Mees (2007, 2008) whose scensions lean heavily on Sievers’ metrical types (in particular Sievers 1893). But as early as the 1920s, Andreas Heusler in *Deutsche Versgeschichte*, warned against a strict count which he regarded as an artificial game, viz. “Silbenzählerei”:

Eine Sache für sich war die verbreitete Neigung, die feste Silbensumme Versen aufzudrängen, die sich ihr erst annähern. Folgen hatte auch der Irrtum, silbenzählender Versbau sei der Inbegriff des Urtümlichen (§ 101). (Heusler 1925: 9)

The basic question therefore is whether Early Runic inscriptions testify to highly evolve metrical patterns or rather loose alliterative structures much in the sense of Gade (2002: 858). The critical stance towards the

3. Needless to say, metrical grammar is highly language-specific and hence dependent on the given parameters of the language in question.

syllable-count triggers another question which is related to quantity-based metres: Are we faced with quantity-sensitive metres in Early Runic? Thus, it will be shown that quantity-sensitivity which furnishes as a second diagnostic criterion, is unlikely to be confirmed positively by Early Runic inscriptions (see in particular § 7 on the Strøm whetstone).

Most importantly, however, the alliteration scheme provides a clue to the metrical status of individual runic legends. Alliteration is a feature of everyday speech, not a diagnostic criterion suitable to identify ‘elevated’ style. Alliteration occurs frequently in prose forms as well, and Thomas Markey (1976: 239–40) notes the presence of various complex forms of alliteration in Old Frisian legal texts, possibly reaching back to the oral legal tradition where alliteration functions as a mnemotechnical aid. These complex structures include, among other things, conjoined alliterative pairs and alliteration patterns spread over entire sentences. It will be argued that the Blekinge curse formula is comparable to this type of sentence alliteration (see § 6 below). Basic alliteration schemes (including long-distance alliteration) are therefore not enough to support the notion of ‘higher’ metrical forms.

A strong argument against ‘high’ metricality is furnished by textual variation and transmission processes modifying and extending basic alliterative formulae (see § 4 on the Tjurkö I bracteate, the Sjælland II bracteate and the Noleby stone). Another case in point is the curse formula which is extant in the two versions of Stentoften and Björketorp (see § 6). As will be shown, the claim of ‘higher’ metrical organization has to be refuted in these cases. Finally, stylistic arguments in favour of versification have sometimes been put forward to justify the notion of ‘metrical’ inscriptions. Needless to say, this argumentation strategy is flawed by circular reasoning. The general expectation of ‘high’ style or, as Heinrich Beck (2001) puts it, “Stilisierung als ein Wesensmerkmal der Runenkunst,” is linked to assumptions about elaborate metrical forms and vice versa – this is particularly obvious in the case of the Tjurkö I and Sjælland II bracteates as well as the Noleby stone (see again § 4).

2 The long-line as the regular expression of Old Germanic verse

Early Germanic versification probably culminates in the long-line. Apart from the Gallehus gold horn (*KJ* 43), the Early Runic corpus contains

three potential candidates: the Pforzen belt buckle, the Thorsberg chape (*KJ* 20) and the Vimose buckle (*KJ* 24). Gallehus provides the earliest firm evidence (e.g. Heusler 1925: 169, Krause 1971: 148):

- (1) Gallehus (*KJ* 43, c. 400–450 A.D.)
ekblewagastiz : holtijaz : horna : tawido :
‘I, Hlewagastiz, the son of Holt, made the horn.’

This text fulfills the demands of the Germanic long-line, which Lehmann (1956: 28–9) summarizes as follows: “(1) The line is bound together by the alliterative *h*’s. (2) These occur at the beginning of accented syllables. (3) The most important word from a metrical point of view [i.e. **horna**; M.S.] occupies the first stress of the second half-line.” Moreover, anacrusis or *Auftakt* is permitted before the first ictus.⁴ Epigraphically, this analysis is supported by the absence of a word divider (consisting of four vertical dots) between (proclitic) **ek** and the first stressed item **hlewagastiz**. It is noteworthy that the sequence of unstressed syllables in **hlewagastiz** (3), **holtijaz** (2), **tawido** (2) and **horna** (1) varies from three to one. This is what Andreas Heusler labels ‘Freiheit der Füllung’:

Wir sehen, wie wenig das Streben auf ebenmäßige Belastung der Verse geht. Schon die älteste germanische Zeile, die vom Goldenen Horn, verbindet An- und Abvers von sehr ungleicher Schwere. (Heusler 1925: 169)

Besides, this alliteration scheme conveys a common feature of Indo-European accentuation, viz. the unaccentedness of finite verbs. Thus, the finite verb in sentence-final position (**tawido**) does not participate in the alliteration scheme. Calvert Watkins (1995: 23) argues that “[t]his convention must be related to the accentuation of the finite verb in Indic and indirectly in Greek: the finite verb in main clauses was unaccented except in verse or sentence-initial position.” Vedic accentuated texts thus indicate that the finite verb in non-initial position received no pitch accent (see e.g. Whitney 1879: 33, 216–17, also Ananthanarayana 1970). Whether a direct reflex of this rule or not, finite verbs in Early Runic such as **taw-**

4. In eddic verse, the *Auftakt* may involve more than one syllable, as in *Vǫlundarkviða* 37: 2: *né ek þik vilia, Vǫlundr / verr um nítia*, ‘nor I, Weland, might wish worse to harm you.’

ido are typically placed in the final (non-alliterating) metrical position of the Germanic long-line (cf. Lehmann 1993: 60).⁵

Further runic evidence of this rule is furnished by the Pforzen belt buckle, with **gasokun** providing a non-alliterating ictus. This inscription belongs to a silver belt buckle found at a cemetery of Merovingian date at Pforzen in Bavaria (see Bammesberger (ed.) 1999). Apart from the sequence **elahu**, which Robert Nedoma⁶ instead reads as **Itahu**, the transliteration (under (2), based on Düwel 1999) seems unproblematic:

- (2) Pforzen (Bavaria, late 6th c.)

aigil undi aīlrun | elahu gasokun

'Aigil and Airlrun hunted (together) for an elk (?).'

As Düwel (1999: 51–53) mentions, alliterative name-pairs such as *Aigil* (masc.) and *Ailrūn* (fem.) are fairly frequent in runic epigraphy (see the comprehensive list in Kabell 1978: 22–4, also Marold 1996). In a dated study, Woolf (1939) highlights alliteration as a constitutional principle of Germanic name-giving. Compare for instance *Hildebrandslied* 3:

Hiltibrant enti Haðubrant // untar beriun tuēm

'Hiltibrant and Haðubrant, their two hosts between.'

Such alliterative name-pairs give every indication of being very old in Germanic, cf. also the tribal names *Inguaeones*, *Erminones*, *Istvaeones* in Tacitus' *Germania* (see Salmons 1992: 163–65, also Marstrander 1930: 335, Genzmer 1936: 19–21). Given that the reading under (2) is correct, Pforzen must be considered an early Westgermanic attestation of the Germanic long-line at the end of the 6th century (Düwel 1994: 290–91, also Naumann 1998: 705, Nedoma 2004: 340). Moreover, this is the earliest attested (South Germanic) line featuring vowel alliteration (cf. Düwel 1999: 52–53).

5. It will not be discussed here whether this accentuation rule is a language universal or directly inherited from Indo-European. Also note that the accent in Greek and Old Indic does not impact on the metre which is basically syllable- and morae-counting. See e.g. the appendix in Apte (1970). In Germanic, the unaccentedness of the verb has far-reaching consequences on the syntactic level (e.g. Kuhn 1933).

6. Nedoma's reading also results in an alliterative long-line with the operation of Grönvik's rule (see note 6a below): '*aigil andi aīlrun*'||*Itahugasokun* 'Aigil und Airlrun kämpften/stritten stritten (zusammen) an der Ilzach' (see Nedoma 1999: 108, 2004).

Yet another possible candidate for an early long-line is the Thorsberg chape from around 200 A.D. which reads **owlþuþewaz ni waje-mariz** (*KJ* 20).^{6a} Different semantic interpretations have been offered,⁷ but the alliterative scheme seems to represent the pattern **w x / w x = a x / a x**, which both Grønvik (1985: 188–91) and Seibold (1994: 72 note 7) concur on (but cf. more reservedly Naumann 1998: 703). Finally, brief mention must also be made of Elmar Seibold’s reading of the Vimose buckle (*KJ* 24, see Seibold 1994: 64–5). But as Hans-Peter Naumann (1998: 703) rightly stresses, this is merely an ‘interpretational offer’ in contradistinction to the firmly established reading of the legends from Gallehus, Pforzen and Thorsberg. Due to the unrestricted use of ideo-graphic runes (e.g. **a** = *ansuz* ‘god’), Seibold’s interpretation of the Vimose buckle must indeed be relegated to the sphere of speculation.

3 Inscriptions with loose alliterative patterns

Most of the other runic legends are less regular than the group discussed in section 2. What this involves is rhythmic, solemn prose rather than any metrical organization. Compare for instance the Kjølevik stone from Rogaland (*KJ* 75). Although the inscription on the Kjølevik stone has much in common with the Gallehus gold horn, its metrical status is less marked due to a loose alliteration scheme. The text reads as follows:

- (3) Kjølevik stone (*KJ* 75, c. 400–450 A.D.)
 - [I] *badulaikaz*
 - [II] *ekbagusta[I]daz*
 - [III] *hl(a)aiwido magu minino*
‘Hadulaikaz. I, Hagustaldaz, buried my son.’

Anacrusis occurs at the beginning of line II as in the Gallehus inscription. But the regular structure of the long-line, i.e. **a a / a x** (or **a x / a x** in the case of Thorsberg), is absent here. Another difference between Gallehus and Pforzen on the one hand and Kjølevik on the other is the finite verb

- 6a. In all probability, the sequence **wlþuþewaz** reflects the proper name *Wulþuþewaz* in accordance with Grønvik’s rule (see Grønvik 1985: 186, 192, also Nedoma 2004: 350–53).
7. Problems concerning the semantic interpretation of the Thorsberg inscription will not be addressed here (see Andersson 1993: 46–49, Peterson 2004: 19).

hl(a)aiwido sharing the alliteration. On the whole, Kjølevik has an alliteration scheme with two disconnected alliterations: *badu-*, *bagu-*, *blaiwidō* and **magu mininō**. The crucial question is how **magu minino** is included in the metrical scheme. Andreas Heusler (1925: 86, note 2) scans two disconnected short-lines *ek Hagustaldaz blaiwidō || magu mininō* which means that the caesura (or diaereis) is located between **hlaiwido** and **magu minino** (line III). Mees (2007: 220) suggests another scheme with recourse to the syllable-count: *ek Hagustaldaz // blawidō magu / mininō* (5 || 5 | 3). But in view of the isolated pronoun *mininō* (acc. sg. masc.), this scansion seems rather forced.

The ambiguity makes it likely that we are dealing with a rather loose metrical form which does not meet the requirements of the Germanic long-line. This indicates that we will probably have to tone down our metrical expectations. The Gallehus gold horn and the Pforzen belt-buckle are masterpieces of Early Runic versification, whereas the bulk of the older runic inscriptions do not share this formal structure.

Alliteration is accomplished by the Germanic principles of name-giving without involving any metricality. This applies in particular to the memorial inscriptions; cf. the Istaby stone (*KJ* 98, c. 600–650 A.D.) **Afatr hariwulafa haþuwulafra þaeruwulafir warait runar þaiar**, ‘In memory of Hariwulfr, Haþuwulfr, son of Heruwulfr wrote these runes’, and the Eikeland clasp (*KJ* 17a, c. 500–600 A.D.) **ek wir wiwio wriwu i runo arsni**, ‘I, Wir, for Wiwjo, write in runes [...].’ Owen (1928) thus distinguishes between what he labels ‘unintentional alliteration’ and ‘indubitable intentional alliteration’. At least to my knowledge, the claim of metricality has not been made in the above-mentioned cases.

4 Stylized inscriptions without metrical status

There is yet another non-metrical group of Early Runic inscriptions that involves stylization in terms of marked (expressive-poetic) word-order. Representatives of this group are the Tjurkö I bracteate (*IK* 185), the Sjælland II bracteate (*IK* 98) and the Noleby stone (*KJ* 67). What these inscriptions have in common is a stylized word-order and a type of ‘framing’ which Kurt Braumüller (2004: 33) identifies as hyperbaton construction (for discussion see Schulte 2005: 164, also Sonderegger 1998: 30–31). The inscriptions in question are treated in successive order:

- (4) Tjurkö I bracteate (*IK* 185, c. 400–500 A.D.)
wurte runoz an walhakurne .. heldaz klinikumdiu
 ‘(He) wrought runes on foreign grain, Heldaz for Kunimunduz.’

Several runologists adduce stylistic arguments in favour of metricality such that we end up in a neat circle. An indication of poetic use is seen in the expression **walhakurne** ‘foreign grain’, *G Welschkorn*, which is supposed to designate the golden pendant (e.g. Salberger 1956: 4–5; for a different explanation see Grønvik 1996: 150). As regards sentence structure, the finite verb *wurte* ‘wrought’ is focused in initial position, whereas the subject follows later, hence the word order: VERB–OBJECT_{DIR}–OBJECT_{PREP}–SUBJECT–OBJECT_{INDIR} (for a different scheme see Grønvik 1996: 151–152). Wolfgang Krause, in his first edition of *Runeninschriften im älteren Futhark*, put it this way:

Der erste Teil der Inschrift scheint metrisch und stabreimend zu sein. Das Verbum finitum **wurte** trägt den Stab, weil es nachdrücklich betont am Anfang steht, wie das etwa in den eddischen Gedichten häufig der Fall ist. (Krause 1937: 614)

Salberger (1956) extends Krause’s alliteration scheme towards a more intricate pattern of double alliteration (*wurte*, *walha-* and *-kurne*, *Kunim(n)diu*). It must be emphasized, however, that this pattern is not tantamount to an intersected alliteration scheme. Elaborate patterns of cross alliteration (‘gekreuzter Stabreim’, *a b | a b*) and framing alliteration (‘umschließender Stabreim’, *b a | a b*) are well attested in Old Germanic, but not prefigured on the Tjurkö I bracteate (cf. Heusler 1925: 103).

In this regard, I do not agree with Kari Gade (2002: 858) who claims that “The alliteration section in the inscription on the Tjurkö bracteate (ca. 500 A.D.), on the other hand, seems to conform more closely to later poetic conventions.” Neither do I share Salberger’s view that Tjurkö I represents a primitive *ljóðaháttir* half-line which is rehearsed on the Nybble stone (*Sö* 213) and in the necrology of the Härlingstorp stone (Salberger 1962–63: 346). On closer inspection, the notion of a prefigured *ljóðaháttir* is used haphazardly, and Tune stands as the only candidate worthy of consideration (for detail, see Schulte 2009, cf. also § 5 below). To sum up, the alliterative structure of the Tjurkö I bracteate is entirely basic irrespective of the fact that **walhakurne** shares two alliterations.

The same is true for Sjælland II and Noleby in spite of their word-order being stylized in terms of poetic framing (cf. Sonderegger 1998: 30–1). None of these inscriptions conveys a particular metrical structure (despite Mees 2007: 215):

- (5) Sjælland II bracteate (*IK* 98, c. 450–550 A.D.)

hariuha baitika : farauisa : gibu auja :

‘Hariuha I am called, the travel-wise [or, the danger-wise].

[I] give good luck.’

- (6) Noleby stone (*KJ* 67, c. 450–600 A.D.)

[I] **runo fahi raginakudo tojēka**

[II] **unaþou : suhurah : susix hwatin**

[III] **hakuþo**

‘I paint rune(s), derived from the gods.

I prepare delight(?). [...]’

The fact that the *rūnō raginakundō*-formula is rehearsed on the Sparlösa stone (*Vg* 119) and in Hávamál stanza 80 (*rúnar reginkunnar*) has given rise to diverse metrical claims. Stressing the formula’s direct transmission, Mees offers the following view:

The *Hávamál* stanza seems thematically archaic much as is the metrical form at Noleby, and suggests a model for how certain kinds of (presumably Odinic) rune-lore were transmitted from early ritual metrical use into the poetry of the Edda. (Mees 2007: 219)

However, due to the formula being resilient and versatile, its rehearsal does not corroborate any metrical claim.⁸ Extensions and modifications of basic formulae in legal texts attest to the formula being productive to some extent (see e.g. Ehrhardt 1977: 139–74 on the pair formulae in Old Norse legal traditions). On closer inspection, therefore, Noleby testifies to a rather basic alliterative pattern as compared to Hávamál 80. Hence I fully subscribe to Hans-Peter Naumann:

Der sich anbietende Hinweis auf Hávamál 80, 1–3 (*rúnar reginkunnar*) verbürgt zwar das Nachleben einer Alliterationsformel, besagt aber nichts über

8. On the notion of the flexibility and versatility of the formula, see e.g. Lord (1986), also Schulte (2008).

die Vershaftigkeit von Noleby und entfällt daher für die metrische Kontrolle.
(Naumann 1998: 703)

By way of conclusion, neither Hávamál 80 nor the Sparlösa stone (Vg 119, around 800 A.D.) from Västergötland can support the metrical structure of Noleby. Like the *iqrð/upphiminn*-formula, the *rūnō raginakundō*-formula provides an example as to how basic alliterative patterns are used and extended over a period of several hundred years (cf. Larsson 2005: 413–415, Schulte 2007). On the basis of a wide range of occurrences of this formula, Wulf (2003: 1002) argues “daß die Verfasser der Runenverse in germanischer Dichtungstradition standen, denn diese Formel tritt weitere zehnmal in germanischer Dichtung auf”. Alliterative sequences thus constitute basic formulaic elements, or ‘Versatzstücke’, to be adapted in eddic poetry and runic inscriptions among other things. To sum up, Noleby, Sjælland II and Tjurkö I convey the notion of metrical indeterminacy involving alliterative, stylized prose rather than any versification in the strict metrical sense.

5 The Tune inscription as a primitive *ljóðabáttr*?

The runestone from Tune in Østfold county bears the longest known inscription in classical Early Runic or “Proto-Nordic” (Knirk 2006: 332–35, with literature). Any metrical assessment, however, is hindered by the fact that the inscription contains lacunae and *hapax legomena*, such that the interpretation of various passages is still disputed (cf. Düwel 2004: 127–29). On the non-metrical status of memorial inscriptions see the general comment in section 3 (p. 51 above). In any case, alliterative organization is uncontested. The reading and translation presented under (7) is based on Grønvik (1981, 1998); see also Knirk (2006: 333).

- (7) Tune stone (*KJ* 72, c. 400–450 A.D.)
Face A	I (→)	<i>ekwiwazafter · woduri/</i>
	II (←)	<i>dewitadahalaiban:worahto:?-</i>
Face B	I (←)	<i>????(z)woduride:staina · /</i>
	II (←)	<i>brijozdohtrizdalidun /</i>
	III (→)	<i>arbijasijostezarbijano</i>

'I, Wiwaz, in memory of Woduridaz,
 'provider of bread', wrought [the runes].
 ??? the stone to/for Woduridaz.
 Three daughters prepared the funeral celebration
 (or: carried out the inheritance),
 the most beloved/most devout/most ??? of the heirs.'

Heusler (1925: 245) identified a tripartite metrical group which he labelled 'dreigliedrige Gruppe': three short-lines are connected by *w*-alliteration: *ek Wiwaz after Wōdurīdē // wita(n)dahalaiban // worahtō r(ūnōz)*. James Knirk (2006: 334) assesses the metrical structure of Tune with due reservations: "Whether the text is alliterative elevated prose or alliterative poetry is more a question of definition". Naumann (1998: 697), on the other hand, advocates an intricate scansion based on an earlier proposal by Lehmann (1956: 78; the reading is based on *KJ* 72):

*ek Wiwaz after Wōdurīdē // wita(n)dah^alaiban worahtō r[ūnōz]
 [/þē]z Wōdurīdē staina // þrijōz dohtriz dālidun
 arbij(a) arjōstēz arbijanō*

This scansion yields an Early Runic precursor of the Old Norse *ljóðaháttir*, hence a proto-*ljóðaháttir*. As Naumann (1998: 697) notes, however, this view hinges on the assumption that the sequence *arbij(a) arjōstēz arbijanō* (or *arbij(a) ãsijōstēz arbijanō* according to Grønvik 1981) forms a full-line with three ictuses. Heinz Klingenberg (1973: 163) fully consents to this metrical analysis, and so does – however reluctantly – Naumann (1998: 697, 704).

In conclusion, the presence of a 'tripartite group' in Heusler's sense suggests itself, whereas the notion of a final full-line is not without problems (cf. in general Naumann 1998: 699). Also, given the *lacunae*, I find it more convenient to assume this to be merely an alliterative structure rather than a full-fledged (archaic) type of *ljóðaháttir*. Besides, other proposed candidates for a primitive *ljóðaháttir* such as Tjurkö I and the Stentoften–Björketorp curse formula are conjecture at best (see §§ 4 and 6 above). As addressed by Bjarne Fidjestøl (1999: 260–69), the alleged 'syncope barrier' around 600 A.D. is an issue of particular concern which partly cuts the Old Norse metres off from their alleged forerunners in Early Runic.

6 Curse formulae: Stentoften and Björketorp

Stentoften's introductory line has puzzled researchers until recently, and a general consensus is still far from being achieved. For a state-of-the-art report, see Schulte (2006: 400–4). Mainstream research supports Santesson's new interpretation as presented under (8). See Santesson (1989, 1993):

- (8) Stentoften introductory line (*KJ* 96, c. 600–650 A.D.)

I	<i>niuhaborumR</i>	II <i>niuhagestumR</i>
III	<i>hAþuwolAfrgafj</i> (* = <i>jāra</i>)	IV <i>hAriwolAfrxAxxusnuhxe</i>

'With nine he-goats, with nine stallions,
HáþuwolfR gave a good year. HariwolfR [...]'

Niels Åge Nielsen (1968: 37–38, 1983: 44) claims that Stentoften contains "en urform af versemålet *ljóðahátr*", but this is not imperative. Ottar Grønvik (1996: 190) expresses reservations against this view:

Formelt og stilistisk kan innskriften karakteriseres som høyprosa, høytidelig i tone og innhold, og med stavrim og rytme, men uten å følge noe bestemt versemål (Grønvik 1996: 190).

In my opinion, there is every reason to subscribe to this view.⁹ Stylized prose is evidenced by the parallelism of the two initial lines *niuhaborumR* 'nine he-goats' and *niuhagestumR* 'nine stallions' (according to Santesson 1989, 1993). Despite the uncertain reading of line IV, it seems unlikely that Stentoften's introductory formula is versified in terms of an archaic *ljóðahátr* or otherwise.

The same applies to the Stentoften-Björketorp curse formula which some scholars equated with a protoform of *ljóðahátr*. On the whole, researchers do not agree on the metricality of these two intimately related inscriptions, compare Krause (1966: 217), Kabell (1978: 28–9) and Jansson (1987: 24). What immediately weakens any metrical claim is the fact that we are dealing with textual variation, or as Robert Nedoma (2005: 171) puts it "zwei verschiedene Formulierungsverfahren" of one and the same

9. Space prohibits me from discussing Ottar Grønvik's own interpretation of the Stentoften inscription (Grønvik 1996).

formula (on their mutual relation, see Schulte 2006, Grønvik 1996: 155–57). Generally speaking, textual variation runs counter to the notion of rigid metrical structure. See (9.a) in relation to (9.b):

- (9) The two extant versions of the Blekinge curse formula
- a. Stentoften stone (*KJ* 96, Sweden, Blekinge, c. 600-650 A.D.)
lines V–VI:

V	<i>biderrunonofelAhekAbederAginoronor</i>
	‘A row of brightness-runes I hide here, mighty runes.’
VI	<i>herAmAlAsARArAgeuwelAdudsAþAtbAriutip</i>
	‘Restless due to baseness, he who breaks this (monument) suffers an insidious death.’
 - b. Björketorp stone (*KJ* 97, Sweden, Blekinge, c. 600-650 A.D.)
lines I–VI:

I	<i>baidRrunororu</i>	II	<i>falAhAkbaiderAg</i>
III	<i>inArunARArAgeu</i>	IV	<i>baerAmAlAusR</i>
V	<i>utiARwelAdaude</i>	VI	<i>sARþAtbArutR</i>
	‘A row of brightness-runes I hid here, mighty runes.		
	Restless due to baseness, he who breaks this (monument)		
	suffers an insidious death abroad.’		

It is eminently possible to highlight features of elevated style in these two inscriptions (cf. Braunmüller 2004: 33–4), but any particular metrical status does not follow. As said earlier, the general claim that stylization signals metricality does not stand close scrutiny.

In all likelihood, we are witnessing a rhythmic formula with distance alliteration much like the Old Frisian legal texts mentioned by Markey (1976: 239–40). This implies stylized formulaic prose with alliteration across more than ten syllables (including epenthetic vowels)¹⁰ coupled with internal alliteration in compounds – cf. Stentoften’s *runono*, *-ronoR* and *bider*, *bedera*, *herAmA*. Alliteration in compounds has already been noticed in Tjurkö I (see § 4 above). However, this statement is not tantamount to ascribing metricality in the strict sense to these legends (cf. Grønvik 1996: 190, Naumann 1998: 704).

10. The question as to whether or not epenthetic vowels contribute to the syllable-count needs not bother us here. Incidentally, in Old Indic metrical traditions, a form such as *tvam* can surface as *tuvam* if required by the metre. However, it has already been noticed that there are no good grounds on which to ascribe a strict syllable-count to the Germanic long-line (cf. § 2 above).

Interestingly, curse formulae such as Stentoften and Björketorp seem to arouse general expectations of ‘high’ metrical forms. Niels Åge Nielsen (1969: 112–113, 1983: 89) assesses the final curse formula of Tryggevælde as *ljóðaháttir* and adduces Stentoften, Björketorp and Glavendrup in support of this claim. As Naumann (1998: 700) points out, however, there are insufficient grounds on which to ascribe metrical status to the whole Blekinge group, i.e. Stentoften, Björketorp, Istaby and Gummarp.

7 Syllabic trochees: Strøm and Ällerstad

In Transitional Runic (c. 550–650), the syllabic trochee makes persistent headway in the language system due to syncope and other structural changes. The Strøm whetstone, for instance, which is generally regarded as a work-song, favours this structure.¹¹ It exhibits a regular trochaic pattern, but once again any ‘higher’ metrical organisation would seem unwarranted. As Owen argues,

The form of this and similar charms, arising as it does from the rhythmic movement of the task performed, can scarcely be classed as sophisticated, which makes it all the more improbable that the alliteration was the result of conscious art. (Owen 1928: 406–7)

The inscription reads as follows:

- (9) Strøm whetstone (*KJ* 50, c. 500–600 A.D.)
[a line]	wate bali bino horna
	‘Wet this stone, horn!’
[b line]	baha skaþi þaþu ligi
	‘Scythe, scathe! Hay, lie down!’

Antonsen remarks that “the text is clearly alliterative and consists of two Germanic ‘long-lines’, each displaying two ‘half-lines’ with two stresses each” (Antonsen 1975: 124). But Strøm does not comply with the long-line when it comes to the distribution of ictuses (cf. § 2 above). Strøm shows quantity-insensitive syllabic trochees (cf. Hayes 1995: 102). This

11. On the metrical status of Strøm, see Krause (1971: 166), Høst (1976: 29–30), Antonsen (1975: 123–32, 1986: 335–36) and Naumann (1998: 704).

judgement rests on linguistic (etymological) grounds. The form *skáþi*, for instance, contains a short root, Gmc. **skab-*, while the corresponding root in *wate* is obviously long, Gmc. **wēt-* (e.g. Schulte 1998: 101–2). Conversely, *wate* exhibits final -e from earlier (long) -i, while the final -a of *horna* (acc. sg. *-an) is short and hence syncopated in Old Norse.

Another representative of this rhythmic type is the Ällerstad stone (*KJ* 59) which probably belongs to the ‘transitional group’ (cf. Schulte 1998: 134, 156, Barnes 1998: 450). Note that this metrical assessment involves a certain degree of uncertainty, as the end of line I is unreadable due to a fracture of the stone.¹² This legend (at least the semantically interpretable part) achieves a trochaic structure by means of hypercorrect forms, a proclitic *eka* (instead of *ek*) and a redundant clitic -kA (in *raisidokA*), thereby avoiding irregularities in performing the syllabic trochee. These metrical hypercorrections convey a regular rhythmic beat (cf. Schulte 2003: 398).

(10) Ällerstad [Ellerstad] stone (*KJ* 59, c. 600 or later)

I	(→) eka sigimArAR Afs//
IIa	(→) kA rAisidokA
IIb	(→) stAinAR
IIc	(→) kkkiiiikkk

‘I, SigimáriR [...] raised the stone(s).’

Summing up, the structure of Strøm and Ällerstad is clearly trochaic, but a distinct metrical pattern is not conceivable.

8 Conclusion

Summing up, elaborate metrical patterns including cross alliteration and framing alliteration are entirely absent in the Early Runic corpus, and there is no clear evidence of syllable-counting metres (despite the claim made by Mees 2007, 2008). Neither is there any clear evidence of quantity-sensitive metres (cf. the Strøm whetstone). This metrical state of indeterminacy is corroborated by recent studies on Viking-Age runic inscriptions (cf. Schulte 2007: 58-60). In particular, Hübler (1996: 33)

12. Krause (1971: 146) conjectures Afs[A]kA ‘one found free of guilt’ which is guesswork at best.

stresses the stylistic function of alliteration in younger runic inscriptions: “Die Alliteration kann bewußt als Stilmittel in den Runeninschriften eingesetzt sein, ohne die Absicht, damit Versformen zu erzeugen”.

The bottom line is that Gallehus and Pforzen probably represent our ‘most regular’ evidence of Early Runic verse. Seebold’s suggestion concerning the Vimose buckle was considered only in passing, but the Thorsberg chape is an archaic candidate worthy of inclusion. There is a slight possibility that Tune represents a prefiguration of the *ljóðaháttir*, but this is disputable due to interpretational problems at hand and the regulations in terms of ‘Bugge’s rule’ (cf. Naumann 1998: 699, with reference to Heusler 1925: 239–40). Other suggestions concerning a primitive *ljóðaháttir* in curse formulae must be relegated to the realm of fancy speculation. In particular, the Stentoften–Björketorp curse formula gives every indication of being stylized alliterative prose.

Noleby, Sjælland II and Tjurkö I illustrate the fine divide between style and metrics: Inscriptions can be stylized linguistically and otherwise, without being versified. ‘High’ style can be tantamount to stylized prose, whereas it does not guarantee any particular metrical status. As argued above, textual variation and different wordings may indicate that we are faced with rather loose metrical forms (cf. §§ 4 and 6 above). The rigidity of textual transmission and even verbatim recall are brought about by strict metrical rules as is the case with Vedic and skaldic verse (see Schulte 2008).¹³

In the end, we are left with a good many irregularities rather than a strict Early Runic metrics, and I fully subscribe to Gade (2002: 858) who emphasizes, that “it is doubtful whether the earliest inscriptions can [...] be regarded as representing a preliminary stage of alliterative poetry.” On the whole, the long-line is the most regular expression of Early Runic metrics.¹⁴ Due to the syncope barrier of the 600s, it remains highly uncertain whether there are any Early Runic proto-forms of eddic metres.¹⁵

13. As might be expected, exceptions to the rigid mode of textual transmission in skaldic verse do exist; see e.g. Kjartan Ottosson (2008: 192), with references.
14. As far as I can see, the present approach is compatible with Olga Smirnitskaia’s research (Smirnitskaia 1994), which is reviewed by Anatoly Liberman (1998).
15. Taking Marold (1998) as his point of departure, Hagland (2003) focuses on the interface between runic writing and eddic poetry. Not unlike Hübler (1996), he wisely confines himself to the Viking Age: “Om annan allitererande tekst i runeinskrifter eldre enn dét [sc. the Rök stone from ca. 800 A.D.] skal sjäast i vershistorisk samanheng, har elles vore mykje diskutert og skal ikkje forfølgjast vidare her” (Hagland 2003: 223).

In any case, the skaldic *dróttkvætt* cannot be traced back in this way, and eddic metres – as attested in Viking-age runic inscriptions – are likely to have evolved *after* this barrier has been passed.

Literature

- Ananthanarayana, Halli A. 1970. "Intonation contours in Vedic." *Vishveshvaranand Indological Journal* 8: 1–19.
- Andersson, Thorsten. 1993. "Sakrala personnamn – eller profana? Klassifikations- och gränsdragningsproblem i det gamla nordiska personnamnsförrådet." In: *Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk. NORNA:s artonde symposium i Uppsala*, ed. Lena Peterson, 39–60. NORNA-rapporter 51. Uppsala: Uppsala universitet.
- Antonsen, Elmer H. 1975. "The inscription on the whetstone from Strøm." *Visible Language* 9: 123–32.
- . 1986. "Die ältesten Runeninschriften in heutiger Sicht." In: *Germanenprobleme in heutiger Sicht*, ed. Heinrich Beck, 321–43. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 1. Berlin: Walter de Gruyter.
- Apte, Vaman Shivaram. 1970. *The Student's Sanskrit-English Dictionary, containing appendices on Sanskrit prosody*. 2nd. ed. Delhi: Motilal Barnarsidass.
- Bammesberger, Alfred. (ed.) 1999. *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*. Historische Sprachforschung. Ergänzungsheft 41. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Barnes, Michael P. 1998. "The transitional inscriptions." In: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Viertes Internationales Symposiums über Runen und Runeninschriften*, ed. Klaus Düwel, 448–61. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin: Walter de Gruyter.
- Beck, Heinrich. 2001. "Runen und Schriftlichkeit." In: *Von Thorsberg nach Schleswig. Sprache und Schriftlichkeit eines Grenzgebietes im Wandel eines Jahrtausends*, ed. Klaus Düwel, Edith Marold and Christiane Zimmermann, 1–23. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 25. Berlin: Walter de Gruyter.
- Brate, Erik and Elias Wessén. 1924–36. *Södermanlands runinskrifter*, 1–2. Sveriges Runinskrifter 3. Stockholm: Norstedt.

- Braunmüller, Kurt. 2004. "Zum Einfluss des Lateinischen auf die ältesten Runeninschriften." In: *Verschränkung der Kulturen. Der Sprach- und Literaturaustausch zwischen Skandinavien und den deutschsprachigen Ländern*, ed. Oskar Bandle, Jürg Glauser and Stefanie Würth, 23–50. Beiträge zur Nordischen Philologie 37. Basel: Francke.
- Düwel, Klaus. 1994. "Runische und lateinische Epigraphik im süddeutschen Raum zur Merowingerzeit." In: *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und angelsächsischer Wechselbeziehung*, ed. Klaus Düwel, 229–308. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 10. Berlin: Walter de Gruyter.
- . 1999. "Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu) – Aspekte der Deutung. 3. Lesung und Deutung." In: *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, ed. Alfred Bammesberger, 36–54. Historische Sprachforschung. Ergänzungsheft 41. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- . 2004. "Runic." In: *Early Germanic Literature and Culture*, ed. Brian Murdoch and Malcolm Read, 121–47. The Camden House History of German Literature 1. Rochester: Camden House.
- Ehrhardt, Harald. 1977. *Der Stabreim in altnordischen Rechtstexten*. Skandinavistische Arbeiten 2. Heidelberg: Winter.
- Fidjestøl, Bjarne. 1999. "The dating of eddic poetry." In: *A Historical Survey and Methodological Investigation*, ed. Odd Einar Haugen. Bibliotheca Arnamagnæana 41. Hafniæ: Reitzel.
- Finnegan, Ruth H. 1992. *Oral traditions and the verbal arts. A guide to research practices*. ASA research methods in social anthropology. London and New York: Routledge.
- Gade, Kari Ellen. 2002. "History of Old Nordic metrics." In: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic Languages*, ed. Oskar Bandle et al., 856–70. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1. Berlin: Walter de Gruyter.
- Genzmer, Felix. 1936. "Ein germanisches Gedicht aus der Hallstattzeit." *Germanisch-Romanische Monatschrift* 24: 14–21.
- Grønvik, Ottar. 1981. *Runene på Tune-stenen. Alphabet, språkform, budskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1985. "Über den Lautwert der *ing*-Runen und die Auslassung von Vokalen in älteren Runeninschriften." *Indogermanische Forschungen (IF)* 90: 168–95.
- . 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra*

- førkristen tid i Norden. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1998. “Enda en gang om Tuneinnskriften.” *Maal og Minne* 1998: 35–40.
- Hagland, Jan Ragnar. 2003. “Om eddadikting og runer – endå ein merknad.” In: *Ronica – Germanica – Mediaevalia*. Fs. Klaus Düwel, ed. Wilhelm Heizmann and Astrid van Nahl, 221–25. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hauck, Karl, Morten Axboe, Herbert Lange and Lutz von Padberg. 1985–1989. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog*, I–III. Münstersche Mittelalter-Schriften 24. München: Fink.
- Hayes, Bruce. 1995. *Metrical Stress Theory. Principles and case studies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heusler, Andreas. 1925. *Deutsche Versgeschichte mit Einschluss des altenglischen und altnordischen Stabreimverses*, 1. Grundriss der Germanischen Philologie 8.1. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hübner, Frank. 1996. *Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit*. Runrön 10. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk.
- Høst, Gerd. 1976. *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter*. Oslo: Aschehoug.
- IK* plus inscription number: see Hauck et al. 1985–89.
- Jansson, Sven B. F. 1987. *Runes in Sweden*, trans. Peter G. Foote. Stockholm: Gidlunds.
- Jungner, Hugo and Elisabeth Svärdström. 1958–70. *Västergötlands Runinskrifter*, 1–2. Sveriges Runinskrifter 5. Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Kabell, Aage. 1978. *Metrische Studien 1. Der Alliterationsvers*. München: Fink.
- KJ* plus inscription number: see Krause. 1966.
- Klingenbergs, Heinz. 1973. *Runenschrift – Schriftdenken – Runeninschriften*. Germanische Bibliothek. 3. Reihe. Heidelberg: Carl Winter.
- Knirk, James. 2006. “Tune (Østfold). B. Runological.” In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 31 (2nd edn.), ed. Heinrich Beck et al., 332–35. Berlin: Walter de Gruyter.
- Krause, Wolfgang. 1937. *Runeninschriften im älteren Futhark*. Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse 13:4. Halle: Niemeyer.

- . 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-hist. Klasse, 3. Folge, 65. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- . 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Germanische Bibliothek, 3. Reihe. Heidelberg: Carl Winter.
- Kuhn, Hans. 1933. "Zur Wortstellung und -betonung im Altgermanischen." *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)* 57: 1–109.
- Larsson, Patrick. 2005. "Runes." In: *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. Rory McTurk, 403–26. Blackwell Companions to Literature and Culture 31. Malden and Oxford: Blackwell.
- Lehmann, Winfred P. 1956. *The Development of Germanic Verse Form*. Austin, Texas: University of Texas Press and Linguistic Society of America.
- . 1993. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Liberman, Anatoly. 1998. "Germanic and Scandinavian poetry." [Review essay of Smirnitskaia 1994]. *Scandinavian Studies* 70: 87–108.
- Lord, Albert Bates. 1986. "Perspectives on recent work on the oral traditional formula." *Oral Tradition* 1: 467–503.
- Markey, Thomas L. 1976. *A North Sea Germanic Reader*. München: Fink.
- Marold, Edith. 1996. "Egill und Qlrún – ein vergessenes Paar der Heldenichtung." *Skandinavistik* 29: 1–19.
- . 1998. "Runeninschriften als Quelle zur Geschichte der Skaldendichtung." In: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Viertes Internationales Symposiums über Runen und Runeninschriften*, ed. Klaus Düwel, 667–93. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin: Walter de Gruyter.
- Marstrander, Carl J. S. 1930. "Tunestenen." *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab* 4: 294–358.
- Mees, Bernard. 2007. "Before Beowulf: On the proto-history of Old Germanic verse." *Journal of the Australian Early Medieval Association* 3: 205–21.
- . 2008. "Style, manner and formula in early Germanic epigraphy." *NOWELE* 54/55: 63–98.
- Naumann, Hans-Peter. 1998. "Runeninschriften als Quelle der Versgeschichte." In: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*.

- Viertes Internationales Symposium über Runen und Runeninschriften*, ed. Klaus Düwel, 694–714. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nedoma, Robert. 1999. “Die Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen – ein Zeugnis der germanischen Heldensage.” In: *Pforzen und Bergakker. Neue Untersuchungen zu Runeninschriften*, ed. Alfred Bammesberger, 98–109. Historische Sprachforschung. Ergänzungsheft 41. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- . 2004. “Noch einmal zur Runeninschrift auf der Gürtelschnalle von Pforzen.” In: *Alemannien und der Norden*, ed. Hans-Peter Naumann, 340–70. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 43. Berlin: Walter de Gruyter.
 - . 2005. “Urnordisch -a im Nominativ Singularis der maskulinen n-Stämme.” *NOWELE* 46/47: 155–91.
- Nielsen, Niels Åge. 1968. *Runestudier*. Odense University Studies in Scandinavian Languages and Literature 1. Odense: Odense University Press.
- . 1969. “Freyr, Ullr, and the Sparlösa Stone.” *Medieval Scandinavia* 2: 102–28.
 - . 1983. *Danske runeindskrifter. Et utvalg med kommentarer*. København: Hernov.
- Ottosson, Kjartan. 2008. “The Old Nordic middle voice in the pre-literary period. Questions of grammaticalisation and cliticization.” In: *Interdependence of Diachronic and Synchronic Analyses*, ed. Folke Josephson and Ingmar Söhrman, 185–219. Studies in Language Companion Series 103. Amsterdam: Benjamins.
- Owen, Francis. 1928. “Alliteration in the runic inscriptions.” *Modern Philology* 25: 397–408.
- Peterson, Lena. 2004. *Lexikon över urnordiska personnamn*, <http://www.sofi.se/1465> (accessed 8 January 2009).
- Salberger, Evert. 1956. “Versifikatoriskt om Tjurkö-brakteaten.” *Arkiv för nordisk filologi* 71: 1–13.
- . 1962–63. “Nekrologen från Härlingstorp.” *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1962–63: 336–47.
- Salmons, Joe. 1992. *Accentual Change and Language Contact. Comparative survey and a case study of early Northern Europe*. London: Routledge.
- Santesson, Lillemor. 1989. “En blekingsk blotinskrift.” *Fornvännen* 84: 221–29.

- . 1993. “Eine Blutopferinschrift aus dem südschwedischen Blekinge.” *Frühmittelalterliche Studien* 27: 241–52.
- Schulte, Michael. 1998. *Grundfragen der Umlautphonemisierung. Eine strukturelle Analyse des nordgermanischen i/j-Umlauts*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 17. Berlin: Walter de Gruyter.
- . 2003. “Early Nordic language history and modern runology. With particular reference to prefix loss.” In: *Historical Linguistics 2001. 15th International Conference on Historical Linguistics (ICHL) 2001*, ed. Barry J. Blake and Kate Burridge, 391–402. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV. 237. Amsterdam: Benjamins.
- . 2005. “Die lateinisch-altrunische Kontakthypothese im Lichte der sprach-historischen Evidenz.” *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB)* 127: 161–82.
- . 2006. “Ein kritischer Kommentar zum Erkenntnisstand der Blekinger Inschriften.” *Zeitschrift für deutsches Altertum* 135: 399–412.
- . 2007. “Memory culture in the Viking Age: The runic evidence of formulaic patterns.” *Scripta Islandica* 58: 57–73.
- . 2008. “Literacy in the looking glass. Vedic and skaldic verse and the two modes of oral transmission.” *Scripta Islandica* 59: 181–99.
- . 2009. “Early Runic ‘metrical’ inscriptions – How metrical are they?” In: *Versatility in Versification. Multidisciplinary approaches to metrics*, ed. Tonya Kim Dewey and F. Frog, 3–21. Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics. New York: Peter Lang.
- Seibold, Elmar. 1994. “Die sprachliche Einordnung der archaischen Runeninschriften.” In *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung*, ed. Klaus Düwel, 56–94. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 10. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sievers, Eduard. 1893. *Altgermanische Metrik*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Ergänzungreihe 2. Halle: Niemeyer.
- Smirnitskaia, Olga Alexandrovna. 1994. *Stikh iazyk drevnegermanskoi poezii*. [The verse and language of Old Germanic poetry, Russian.] 2 vols. Moscow: Moscow Lomonosov State University.
- Sonderegger, Stefan. 1998. “Dichterische Wortstellungstypen im Altgermanischen und ihr Nachleben im älteren Deutsch.” In: *Historische germanische und deutsche Syntax*, ed. John Ole Askedal, 25–47. Osloer

- Beiträge zur Germanistik 21. Frankfurt: Lang.
- Sö plus inscription number: see Brate and Wessén 1924–36.
- Vg plus inscription number: see Jungner and Svärdström 1958–70.
- Watkins, Calvert. 1995. *How to Kill a Dragon? Aspects of Indo-European poetics*. New York: Oxford University Press.
- Whitney, William Dwight. 1879. *Indische Grammatik, umfassend die klassische Sprache und die älteren Dialecte*. Bibliothek indogermanischer Grammatiken 2. Leipzig: Breitkopf and Härtel.
- Woolf, Henry Bosley. 1939. *The Old Germanic Principles of Name-giving*. Baltimore: Hopkins.
- Wulf, Fred. 2003. “Runenverse und Runenritzer.” In: *Runica – Germanica – Medievalia*. Fs. Klaus Düwel, ed. Wilhelm Heizmann and Astrid van Nahl, 969–1006. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37. Berlin: Walter de Gruyter.

Michael Schulte
Volda University College
Department of Language and Literature
P.O. 500-1
NO-6101 Volda
Michaels@hivolda.no

Tonelagsskilnad i islendsk i Tridje grammatiske avhandling

Av Klaus Johan Myrvoll og Trygve Skomedal

Medan størsteparten av dei skandinaviske målføri skil millom two ulike tonelag i fleirstava ord, eller hev ein opposisjon som gjeng attende på ein slik tonelagsskilnad (dansk stød), finst det ikkje i dag noko tilsvarande i islendsk og færøysk. Det hev vore dryft serleg um islendsk hev hatt tonelagsskilnaden fyrr og so mist honom, men ingi av dei indisii som til no hev vore dregne inn i diskusjonen, kann segjast å ha avgjort saki. I denne artikkelen vert det peika på dei provi som den tridje grammatiske avhandlingi gjev i denne samanhengen. Avhandlingi, som er frå midten av 1200-talet og er skriven av Óláfr Þórðarson, innheld ei tilnåting av aksentreglane hjå dei latinske grammatikarane til islendsk, men denne teoretiske bolken gjev ikkje nokor avklåring av spursmålet um tonelag. Det er i umtalen av språklege avvik (barbarismar) i nokre skaldevers at Óláfr nyttar ei aksentuering som synest å visa til tonelag. Det er serskilt i påpeikingi av skilnaden på ¹bænum, dat.sg. b.f. av bær m. 'gard', og ²bænum, dat.pl. ub.f. av bæn f. 'børn', at han berrlegg tonelagsopposisjonen.

Innleiding

Det er ein velkjend prosodisk skilnad millom “fastlandsnordisk” (skandinavisk) på den eine sida og “øynordisk” (færøysk og islendsk) på den andre at medan størsteparten av dei skandinaviske målføri skil millom two ulike tonelag i fleirstava ord (vanleg kalla einstavings og tvostavings tonelag eller tonem 1 og 2), eller hev ein opposisjon som etter alt å døma gjeng attende på ein slik tonelagsskilnad (dansk *stød*), so finst det ikkje noko tilsvarande i færøysk og islendsk. Som me skal sjå nedanfor, reknar ein med at dei two tonelagi kann førast attende til det gamalnordiske målstiget, og då vert det eit spursmål um ikkje ein slik skilnad hev funnest i dei øynordiske måli òg.

For islendsk hev det vore drege fram sumt, fyrst og fremst metriske indisium, som skulde tyda på at tonelagsskilnaden hev funnest, og at han

skal ha halde seg ved lag til so seint som ut på 1700-talet. Noko som ikkje hev vore påansa i denne samanhengen, er kva prov den tridje grammatiske avhandlingi frå midten av 1200-talet kann gjeva på ein mogeleg tonelagsskilnad. Det er desse provi som er hovudemnet for denne artikelen.

Fyrr me kjem so langt, lyt me sjå nærmare på upphavet åt tonelagsskilnaden i nordisk, so me kann vurdera sannsyni for at han hev kome upp i islandsk òg, og dessutan vil me gjeva ei yversyn yver dei andre indissi som hev vore dregne fram i ordskiftet.

Upphavet åt tonelagsskilnaden

Den vanlege uttydingi til tonelagsskilnaden i skandinavisk er at han er eit resultat av at einstava ord i dei gamle skandinaviske måli gamalnorsk, gammalsvensk og gamaldansk heldt fram med å hava tonegang som um dei var einstava i tilfelle der dei utvikla seg til tvostava ord. Det gjeld i fremste rekka ved framvokster av bunden artikkel (*hest (h)inn* > *hestinn*, nno. ¹*hesten*) og syllabifisering av upphavleg asyllabisk likvid eller nasal (nor. *akr* > nno. /¹*o:ker/*, norr. *sókn* > nno. /¹*suken/* eller /¹*sukn/*) (Oftedal 1952: 205). På denne måten kom det upp ein opposisjon i høve til dei upphavleg tvostava ordi, som me kann sjå i minimale par som norsk ¹*brote(t)* b.f.sg. n. < *brot it* mot ²*brote* perf.part. n. < *brotit*.

Den svenske målgranskaren Axel Kock vilde i staden tyda ut tonelagsskilnaden som ei fylgja av synkopen som gjekk fyre det gamalnordiske målstiget: Dei ordi som fekk einstavingstone, skulde vera dei som miste vokalen som fylgte rett etter rotstavingi i urnordisk (1891: 354 f.). Denne alternative gissingi sette han fram m.a. for å få ei uttyding til nokre ord som gjerne hev einstavingstone i skandinavisk i dag, men som hadde tvostava form i dei gamalnordiske måli, d.e. komparativar som ¹*mindre*, ¹*større* og ¹*verre*. Som Magne Oftedal (1952) syner, finst det andre mogelege uttydingar for desse ordi, og gissingi åt Kock skaper i grunnen fleire problem enn ho løyser, t.d. lyt tonelaget i fyrrtidsformer som ²*sette* og ²*dømde* vera analogisk, noko som er sers lite trulegt når me veit at (i)ja-verbi er den største gruppa millom verbi med tvostava, linn fyrrtidsform.

Med andre ord er det best å halda på den tradisjonelle uttydingi, som legg uppkoma av tonelagi til den gamalnordiske bolken av målsoga. Etter

Oftedal (1952: 220 ff.) voks tonelagi fram i nær samanheng med den bundne artikkelen. Til å byrja med stod denne artikkelen enklitisk til substantivet og må då ha hatt ei fonologisk grensa fyre seg, soleis at me ikkje tarv rekna med fonologisk tonelagsskilnad enno. Etter kvart voks artikkelen saman med substantivet, og med uppgjevingi av den fonologiske grensa, men uppehaldet av tonegangen frå substantivet, fekk me distinktiv tonelagsskilnad.

Med grunnlag i dei vitnemåli som skaldekvæde gjev, reknar ein med at den enklitiske artikkelen kom i bruk ikkje seinare enn um lag 1000 (jf. Noreen 1923 § 472 med tilvising til Finnur Jónsson 1921: 315, sjå dessutan Finnur Jónsson 1901: 79 ff.). I dei eldste norrøne handskriftene er det døme på serskriving av artikkelen, t.d. i den islendske og norske homilieboki (Kjartan Ottósson 1986: 184), men Oftedal (1952: 220) held honom alt då for å vera eit bunde morfem, jf. vokalburtfallet i ord som *hanim* (< **hani im*); *sagan* (< **saga in*) og *rikit* (< **riki it*). Tonelags-skilnaden må same kva ha vore skipa på denne tidi, for som Kjartan Ottósson (sst.) peikar på, er det “klart att distinktionen är äldre än uppkomsten av svarabhaktivokal, som ägde rum i alle de nordiska språken på 12- och 1300-talet, eftersom enstaviga ordformer som svarabhaktivokalen gjorde tvåstaviga ändå behåller sin accent 1”.

Men tonelagsskilnaden finn ein òg i andre tilfelle. Ein kann jamføra ein gammal samansetjingstype med einstavings fyrelekk som t.d. *utgang*, *heimkoma* med tonem 2 og ein nyare type som t.d. *utgjengen*, *heimkommen* med tonem 1. Slik samansetjing med substantiv som etterlekk er gammal, medan samansetjing med partisipp er ei retteleg ny samanrykkjing i norrønt mål. Skilnaden millom ²*heimkoma* og ¹*heim-komen* ser ut til å vera av same slag som skilnaden millom ²*brote* og ¹*brot-e(t)*. Etter di utslaget i tonelag er det same, må truleg denne samanrykkjungi vera um lag like gammal som samanrykkjungi av substantiv og artikkel, men både er vande å tidefesta noggrant. På klassisk norrønt heiter det vel predikativt: *hann er kominn heim* eller *hann er heim kominn*, kann henda òg *hann er heimkominn*, men attributivt må det vera: *heimkominn sonr* med samansetjing, då språket elles ikkje tillèt fyrestelte partisippkonstruksjonar med setningslekkar under partisippet. Ein annan nyare samansetjingstype er samansette substantiv med fyrelekk i genitiv. Er fyrelekken ei einstavings genitivform, som t.d. *landsendir*, *landsmaðr*, *skipslak*, fær dei mest alltid tonem

1. Her er den norrøne formi skrivi rangt hjå Oftedal (*hanin*).

1 i skandinavisk. Men er fyrelekken ein einstavings stomin, som i *landnám*, *landsýn*, *skipbrot*, er det gamle at samansetjingi fær tonem 2. Dersom språket i landnámstidi hadde samansetjingar av typen *útgenginn*, *heimkominn* eller av typen *landsmaðr*, *skipflak*, må det ha hatt tonelag den gongen.²

Grunnlaget for den tonelagsskilnaden som kom upp, ser Oftedal (1952: 221) i ein fonetisk aksent som skilde ut einskildord i høve til strenger av ord, det han kallar eit “Grenzsignal”. Han tenkjer seg at alle fleirstava ord hadde ein tonegang som svara til det som seinare skulde verta tonem 2, medan alle strenger av ei trykkzung staving attåt ei eller fleire stavingar med mindre trykk som ikkje høyrd til same ord, hadde tonegangen som seinare vart til tonem 1. I denne samanhengen kjem Oftedal inn på høvet for at islendsk kann ha utvikla tonelagsskilnad:

How old this principle of accentuation was, is of course unknown. The fact that Icelandic lacks the modern accent distinction may indicate that its forerunner, the boundary-making accentuation, did not develop until after the period of the Norwegian colonization of Iceland (870–930 A.D.). But this is not decisive; Icelandic may have had the accent distinction or its predecessor, and lost it.

Ein lyt segja seg samd i at me ikkje kann slutta noko sikkert um islendsk “burde” ha utvikla tonelagsskilnad eller ikkje, men so nære som norsk og islendsk må ha stade einannan på denne tidi, og med det sterke sambandet som me veit hev vore millom Island og Noreg, so er det i alle fall sannsynlegt at dei two måli fekk sams vokster i dette stykket. Det er elles inkje som skulde tilsegja at islendsk ikkje kann ha hatt tonelagsskilnad og so mist honom, jf. Liberman (1976: 10), som peikar på at sume vestnorske målføre må ha mist skilnaden “for some inner reasons”.

Me skal ikkje ganga nærmare inn på dette slaget ålmenne umdømingar her, for som Kjartan Ottósson (1986: 185) segjer, lyt dei “vika når man har mera handgripliga fakta att stödja sig på”. I næste bok skal me sjå på dei tingi som hev vore dregne fram i ordskiftet so langt.

2. At upphavet til tonelag ikkje berre ligg i framvoksteren av etterhengd artikkel, ser ein òg av at vestjysk utan etterhengd artikkel òg hev fenge *stød* av tonem 1.

Indisium på tonelagsskilnad i islendsk

Artikkelen “Indicier på tonaccentsdistinktion i äldra isländska” av Kjartan Ottósson (1986) fungerer som ei uppsumming av *Stand der Forschung* når det gjeld tonelagsskilnad i islendsk, og framstellingi her kjem difor til å byggja mykje på den. Som Kjartan Ottósson skriv, er det “inte ... så lett att konstatera att tonaccentsdistinktionen finns i äldre språkskeden” (s. 185 f.), men han viser til at noggrann granskning av rim og andre metriske tilhøve kann gjeva upplysningar, i tillegg til utgreidinger um målet frå dei seinaste hundradåri.

Dei viktigaste argumenti for at islendsk skal ha hatt tonelagsskilnad, hev vore henta frå metrikken. Etter Jón Helgason (1926) skal islendsk diktning frå 1400-talet syna at dei skilde greidt dei nye tvostavingsordi med svarabhaktivokalen *u* frå gamle tvostavingsord, og han vil forklåra det med den musikalske aksenten.³ Kjartan Ottósson (1986: 187) peikar på at Jón Helgason ikkje byggjer upp under påstandet sitt med døme, men legg til at “[d]et kan dock ingalunda avvisas på rak hand, därtill var Jón en för stor kännare av litteraturen i fråga”.

So seint som frå 1600-talet skal det finnast døme på at upphavleg einstava ord, “som då utan tvekan fått svarabhaktivokal” (Kjartan Ottósson 1986: 187), vert haldne for seg metrisk. Det er i diktverket *Egils rímur Skallagrímssonar* av Jón Guðmundsson i Rauðseyjar, dikta i 1643, som Stefán Karlsson (1964) hev granska. Han hev synt at ord med svarabhaktivokal vert nytta der metret krev eller tillèt einstavingsord, og at dei synest aldri å rima på ord med upphavleg *-ur*. Stefán Karlsson (1964: 26) vil tyda ut den ulike handsamingi av *-ur* av gamal *-r* og *-ur* med “að tónkvæði (musikalsk akcent) hafi enn verið í málinu, eins og enn er í norsku og sánsku”, og viser til Jón Helgason um 1400-talsdiktingi. Men her ligg det nærmere å tolka varianten *-ur* for eldre *-r* som syllabisk *-r* og at det er grunnen til at han ikkje rimar på gamal *-ur*. Diktet “Ljómur” av biskop Jón Arason frå tidleg på 1500-talet tek til med lina: *Hæstur heilagr andi* (Jón Helgason 1936: 122). Her tel den gamle endingi *-r* som staving fyre konsonant, men ikkje fyre vokal, og soleis er det gjennom heile diktet. Det ser ut som syllabisk og asyllabisk variant av /r/. Legg ein til norske tonelag, fær ein ¹*hæstur* med tonem 1 og ²*heilagr* med tonem 2. Tolkingi

3. Me hev diverre ikkje fenge tak i artikkelen åt Jón Helgason, so referatet vårt byggjer fullt og heilt på Kjartan Ottósson 1986.

av skiftande -(u)r som utslag av tonem 1 høver berre på gamle einstavingsformer som *hæst(u)r*, ikkje på fleirstavingsformer som i tilfelle måtte hava tonem 2 som *heilag(u)r*. Desse skrivemåtane segjer difor inkje um tonelag.

Dei andre teikni på tonelagsskilnad i islendsk, som Kjartan Ottósson medgjev er “svagare än de andra”, er nokre fråsegnar som gjeld uttalen på Aust-Island hjå two 1700-tals-grammatikarar, Jón Ólafsson frå Grunnavík og Eggert Ólafsson. Den fyrstnemnde segjer i det uprenta arbeidet *Ortographia Islandica*, i den luten som er skriven ca. 1733, at “[þ]ar eru enn þá mörg fornýrði, og tóninn, sem enn varir í Noregi á sínum stöðum” (hermt etter Kjartan Ottósson 1986: 187), medan Eggert Ólafsson på si sida rosar austlendingane for at dei hev teke betre vare på målet enn andre islendingar, og skriv at “Accenten og Lyden i Udtalen” er “noget besynderlig, og ligner meest den Norske” (i ei skildring av målet på Austlandet frå 1772, hermt etter Kjartan Ottósson 1986: 188). Desse fråsegnene er alt anna enn eintydige og kann slett ikkje takast til innlekt for at det fanst ein tonelagsskilnad på Aust-Island på 1700-talet lik den som fanst i Noreg. Det held å nemna at Stefán Einarsson (1932: 570 f.) hev vilja knyta deim til ein serskild setningsintonasjon som han meinte å høyra i målføri der i si eigi samtid.

Ingi av dei indisii på tonelag i islendsk som hev vore umtala fyrr, og som Kjartan Ottósson tek upp i artikkelen sin, gjev noko prov i saki. Tonelaget i formene med etterhengd artikkel og i andre samanrykkjingar byggjer på stavingstalet ordi hadde strakst etter synkopetidi (og fyre nyare svarabhaktioringar), med andre ord ikring år 800 eller kann henda noko fyrr. Dimed kann heller ikkje skandinavisk målsoga gjeva ei litande tidfesting av fonemiseringi av tonelag fyre eller etter landnåmet på Island.

Tridje grammatiske avhandling

Den sokalla tridje grammatiske avhandlingi er yverlevert fullstendig i two handskrifter, AM 748 I 4° (A) frå ca. 1300–25 og AM 242 fol., d.e. Codex Wormianus av Snorris Edda (W), frå ca. 1350. Dessutan finst luter av henne i AM 757a 4° (B) frå ca. 1400 og two blad av ei avskrift av W i AM 757b 4° frå ca. 1400–1500 (alle dateringar etter ONP; for meir um yverleveringi sjå Krömmelbein 1998: 31 ff.). Den eldste handskrifti, A, vert rekna for å vera den beste og ligg til grunn for den normaliserte utgåva

åt Finnur Jónsson (1927), som me med eitt undantak kjem til å fylgja når me hermer or avhandlingi.⁴

Namnet sitt hev Tridje grammatiske avhandling (frå no TGA) fenge av plasseringi millom dei tri andre grammatiske avhandlingane i Codex Wormianus. Ho er anonym, men av ein sluttmerknad i A gjeng det fram at det er Óláfr Þórðarson, med tilnamnet *hvítaskáld*, som hev skrive henne (Ólsen 1884: 119). Óláfr Þórðarson (ca. 1210–1259) var brorson åt Snorri Sturluson og hadde vakse upp i det lærde miljøet kring honom. Han var med farbroren til Noreg i 1237 og vart verande i Nidaros nokre år. I 1240–41 heldt han til ved hoffet åt kong Valdemar 2. i Danmark og fekk venteleg viktige impulsar frå kontinentet der. Etter å ha kome attende til Island i 1240-åri grunnlagde han ein skule i Stafaholt, og den grammatiske avhandlingi vart truleg til som ein lekk i undervisingi der.⁵

TGA knyter seg nøgje til dei latinske grammatikarane, og terminologien og definisjonane er ofte reine kalkeringar yver denne litteraturen. Avhandlingi fell i two luter som av utgjevarane vert kalla *Málfræðinnar grundvöllr* (kap. 1–9) og *Málskrúðsfræði* (kap. 10–16), der den første skal vera ei umarbeiding av Priscians *Institutiones*, medan den andre fylgjer nøgje tridje bok av Donats *Ars major* (Holtsmark 1960, sp. 417). Med relevans for spursmålet um tonelag i islendsk er tri av kapitli i den fyrste luten, som tek upp stavar (kap. 2), attributt til stavar (kap. 3) og aksent serskilt (kap. 8), og dessutan kapitlet um *barbarismus* i den andre luten (kap. 11). Fyrr me gjeng inn på det Óláfr skriv um aksentar i desse kapitli, vert det naudsynt å gjera stutt greida for aksentlæra åt dei latinske grammatikarane.

Den klassiske aksentlæra

Dei latinske grammatikarane opererte med tri ulike tonelag eller aksentar, det er *accentus acutus*, *accentus gravis* og *accentus circumflexus*. Desse tri aksentane var i røyndi eit drag ved det gamalgræske målet som grammatikarane freista å yverføra på latinen (d.e. reint teoretisk, ikkje i ålmenn skrivegjerd). I gamalgræsk var det ei skifting millom høg og låg tone, soleis at *accentus acutus* (') stod på den stavingi der tonen var på

4. Finnur Jónsson nyttar ei noko idiosynkratisk normalisering i denne utgåva, t.d. skil han millom upphavleg ø og œ, men lét æ og œ falla saman i œ; i røyndi fall ø og œ saman (i ø) i islendsk fyre æ og œ.

5. Upplysningane um Óláfr Þórðarson byggjer for det meste på framstellingi åt Finnur Jónsson (1927: 3–10).

sitt høgste. Heile denne skiftingi frå høg til låg tone kunde koma fram på éin lang vokal, og då fekk ein *accentus circumflexus* (~). Denne samansette tonen kunde berre standa yver dei two siste stavingane i eit ord, og når næst siste staving hadde lang vokal og siste stutt, laut næst siste staving hava cirkumfleks um ho skulde hava aksent. Medan akutt og cirkumfleks var distinktivt ulike tonar i gamalgræsk, som ein kann sjå av minimale par som oīkoi ‘heime’ mot oīkoi ‘hus’ (pl.), var den tridje aksenten, *gravis*, berre den låge tonen som alle andre stavingar hadde, d.e. dei som ikkje hadde anten akutt eller cirkumfleks. Dersom ein markerte dei two andre aksentane, vart teiknet for *gravis* (‘) difor langt på veg redundant, og det er berre i eitt av dei tidlege systemi for aksentmarkering hjå aleksandrinske grammatikkarar at kvar låg tone er markert, t.d. Φεόδωρος (Allen 1987: 125).⁶ Ein kunde likevel ha bruk for å markera proklitiske ord med *gravis* på siste staving som t.d. μετὰ ταῦτα ‘etter dette’.

Latinske grammatikkarar brukta dei græske umgripi til å skildra latinsk aksentuering. Latin hadde ikkje ulike tonelag, men aksentuerte stavingar hadde nok ein høgre tone enn uaksentuerte; både tingi kjem klårt fram hjå retorikkleraren Quintilian (I.5.22–31). I klassisk tid var det truleg liten skilnad i trykk på aksentuerte og uaksentuerte stavingar, og grammatikkarane nemner ikkje noko um trykk. *Accentus* er umsetjing av det græske ordet προσῳδία (“det attåtsungne”). Det same vart òg kalla τόνος på græsk og stundom *tenor* eller *tonus* på latin. Den høgre tonen i aksentuert staving på latin kunde kann henda hava variantar som minnte um græsk akutt eller cirkumfleks aksent. Alt i det fyrste hundreåret før Kristus hadde latinske grammatikkarar sett opp eit system for automatisk fordeling av akutt og cirkumfleks aksent, med andre ord det me kunde kalla allofonireglar.

Prisican (500-talet) gjev denne skildringi i *Institutiones*:

... singulae vocales denos inveniantur sonos habentes vel plures, ut puta *a* litera brevis quattuor habet soni differentias, cum habet aspirationem et acuitur vel gravatur, et rursus cum sine aspiratione acuitur vel gravatur, ut ‘háeo,

6. Som Allen skriv (*loc.cit.*), var denne praksisen “clearly uneconomical and inelegant”, og dette systemet vart seinare avløyst av det bysantinske, der berre den høge og samansette tonen er markerte fylgjestrengt (med akutt og cirkumfleks). Teiknet for *gravis* vart då i staden mest bruka til å markera ein akutt på siste staving i eit ord som stod rett fyre eit anna aksentuert ord, t.d. ἀγαθὸς ταμίας. Denne nyare aksentueringspraksisen hev likevel inkje å segja for den lærde latinske aksentueringi, som bygde på den aleksandrinske tradisjonen.

hàbemus', 'ábeo, àbimus'. longa vero eadem sex modis sonat: cum habet aspirationem et acuitur vel gravatur vel circumflectitur et rursus cum sine aspiratione acuitur vel gravatur vel circumflectitur, ut '*hámis, hámorum, hámus*', '*árae, árarum, ára*'.⁷ (Keil 1961: 7; dømi er merkte ut her)

Dømi hjå Priscian kunde ein setja upp soleis:

Tab. 1. Aksentar hjå Priscian.

	Stutt vokal		Lang vokal	
	Utan aspirasjon	Med aspirasjon	Utan aspirasjon	Med aspirasjon
Akutt	ábeo	hábeo	árae	hámis
Cirkumfleks			ára	hámus
Gravis	ábimus	hábemus	árarum	hámorum

Dømi med gravis er døme på det me vilde kalla *uaksentuerte* stutte og lange *a*-ar. Desse formene hev aksent på andre staving og skal lesast *abimus* (= *ábimus*), *habémus* (= *hábemus*) osb. Aksentuerte stutte vokalar hev akutt aksent (ábeo, hábeo), aksentuerte lange vokalar hev akutt eller cirkumfleks etter eit græskinspirert system, d.e. akutt fyre staving med lang vokal (árae, hámis) og cirkumfleks fyre staving med stutt vokal (ára, hámus). Dessutan hev aksentuerte einstavingsord akutt um vokalen er stutt som i *fáx*, men cirkumfleks um vokalen er lang som i *pâx*. Det er med andre ord ingen fonologisk opposisjon millom nokon av desse aksentane; dei er skifte heilt etter lengd og umgjevnader.

Aksentlæra åt Óláfr Þórðarson

Som me såg i den fyrre bolken, er det råd å få noko ut av aksentueringi åt dei latinske grammatikarane, me kann t.d. sjå kva staving som hadde høg tone (og helst eit noko sterkare trykk) i dei ymse ordi. Sameleis meiner me at det er råd å få noko ut av det Óláfr Þórðarson skriv um aksent (*hljóðsgrein*) i TGA som kann kasta ljós yver spursmålet um gamalislendsk hev havt tonelagsskilnad eller ikkje. Denne sida ved verket åt Óláfr hev ikkje vore verdsett noko serleg av deim som hev granska og gjeve ut

7. "Det finst einskilde vokalar som hev ti ljudar eller fleire, som til dømes *a*, som når han er stutt, hev fire ulike ljudar etter um han hev aspirasjon og er kvass eller tung, og umvendt er utan aspirasjon og er kvass eller tung, som '*hábeo, hábemus*', '*ábeo, ábimus*'. Men same [staven], når han er lang, ljudar på seks måtar: etter um han hev aspirasjon og er kvass eller tung eller umbøygjeleg, og umvendt er utan aspirasjon og er kvass eller tung eller umbøygjeleg, som '*hámis, hámorum, hámus*', '*árae, árarum, ára*' (vår umsetjing).

TGA. Björn Magnússon Ólsen skriv i utgåva si (1884: 41) i ein merknad til kap. 3 at “[h]er som overalt, hvor forfatteren kommer ind paa [sic] akcentforholdene, ser man hans ringe forståelse af sit modersmåls akcent samt det fortvivlede i at ville overføre de græsk-latinske akcentregler på islandsk”. Finnur Jónsson skriv i innleiding til utgåva si:

Til Olafs originale bidrag må regnes hans sproglige bemærkninger, men her har han, som vænteligt var, været særlig uheldig. I det første afsnit overfører han uden videre den latinske aksentuuation på det islandske sprog, og anfører eksempler, der formelt slutter sig til de latinske forbilleder, men som umuligt kan anvendes på det islandske sprog. Kun angivelsen af korte og lange stavelser er riktig nok, da kvantiteten i islandsk og latin i alt væsentligt var ganske den samme. (Finnur Jónsson 1927: 14)

Etter vår mening er Bjørn M. Ólsen og Finnur Jónsson altfor negative i vurderingane sine. Ein lyt hugsa på at det å yverføra latinske aksentrenglar til islandsk er noko anna enn å nyitta umgrip frå tradisjonell latinsk aksentlæra til å skildra islandsk aksentuering. Utgangspunktet vårt er at ein lyt strekkja seg langt for å skynna Óláfr Þórðarson på eigne premissar og ikkje berre avfeia det han skriv som hjelplause, lærde konstruksjonar. Ein som hev freista å tolka aksentane åt Óláfr med ein meir open hug, er Kristján Árnason (1993), men haltande innsyn i det skandinaviske tonelagssystemet (jf. det han skriv på s. 193 f.) hev hindra honom i å koma fram til noko eigenlegt resultat.

Me kjem til å taka fyre oss det Óláfr skriv um aksent i kap. 2 og 8 fyrst, med di det er fyllugast og samsvarar vèl, og so ganga attende til kap. 3, som er vandare å måta inn i heilskapen.

I motsetnad til kap. 8, som er tileigna aksent åleine, kjem Óláfr umveges inn på aksent i kap. 2. I samband med at han skal gjeva døme på at talen, liksom alt anna som er likamlegt, hev tri mælestavar eller dimensjonar (*brenna måling*), d.e. høgd, breidd og lengd,⁸ tek han fyre seg stavingi (*samstafa*), som hev “hæð í hljóðs-grein, en breidd í anda, lengd í tíma”, og legg til at kvar staving er anten *hvøss*, *þung* eller *umbeygilig*. Det

8. Punktet um dei tri dimensjonane ser det ut til at Óláfr hev frå eit ekserpt or ei tekst som refererer Varro (1. hå. f.Kr.) og som er prenta i Goetz og Schoell 1910. Dette punktet stend på s. 210 og byrjar soleis: “scire oportet vocem sicut omne corpus tris habere distantias: altitudinem, crassitudinem, longitudinem” ‘Ein bør vita at røysti som alle andre likamar hev tri dimensjonar: høgd, breidd og lengd’. Desse umgripi vert knytte til *accentus*, *aspiratio* og *tempus*.

er då dei tri aksentane, ordrett umsette frå latin *acutus* ‘kvass; høg (um tone)’, *gravis* ‘tung; låg (um tone)’ og *circumflexus* ‘umbøygjeleg’. So fylgjer ei nærmere utgreiding um det som sermerkjer dei ulike aksentane, med døme på kvar av deim:

Hvøss hljóðs-grein er sú, er skjótliga er fram færð með uppholdnu hljóði sem þessi samstafa, *hvat*. Þung hljóðs-grein er sú, er af lítillátu hljóði hefz ok dregz niðr í enn lægra hljóð sem hin fyrsta samstafa í þessu nafni, *hareysti*. Umþeygilig hljóðs-grein er sú, er hefz af lítillátu hljóði ok þenz upp sem hvøss hljóðs-grein, en fellr niðr at lyktum sem þung hljóðs-grein svá sem þetta nafn, *hravstr*. (Finnur Jónsson 1927: 24; dømi er merkte ut her)

Her som i kap. 3 og 8 hev handskriftene ikkje noko aksentteikn yver vokalteikni, burtsét frå at W hev ‹Raúft›, der Björn Magnússon Ólsen (1884: 4) meiner at aksentteiknet er sett til seinare. Men for alle desse dømi gjev umtalen av deim eintydig melding um kva for aksent ordi hev. I kap. 8 finn me um lag dei same formuleringane som i kap. 2, men med andre døme:

Sú samstafa hefir hvassa hljóðs-grein, er hefz af lítlu hljóði ok endiz í hvassara hljóð sem þessar samstofur, *var, þar*, ok er hon svá merkt '. Þunga hljóðs-grein hefir sú samstafa, er hefz af lítlu hljóði ok endiz í lægra hljóð sem þessar samstofur enar fyrri, *hára, sára*, ok er sjá hljóðs-grein svá nóteruð '. Umþeygiliga hljóðs-grein hefir sú samstafa, er hefz af lítlu hljóði ok dregz upp í hvassara hljóð en niðr at lykðum í lægra sem þessar samstofur, *árs, sárs*, ok er sú hljóðs-grein svá nóteruð α. (Finnur Jónsson 1927: 35 f.; dømi er merkte ut her)⁹

Denne uppattakingi á sjå til hev fenge granskalar til å hevda at det som stend um dei ulike slagi aksent i kap. 2, i lag med framhaldet um dei two andre mælestavane, d.e. breidd og lengd, er interpolert i teksti (soleis Finnur Jónsson 1927: 16 f.). Me kann ikkje sjå at det er ei naudsynt slutning. Teksti åt Óláfr treng ikkje å ha vore ferdug redigert, og den luten av kap. 2 som Finnur Jónsson meiner er eit yngre innskot (frå s. 24 l. 10

9. Aksentane i dømi er lengdeteikn. A hev ikkje lengdeteikni, W hev ‹árf› og ‹arf›, B hev ‹ars›, men ‹fárs› i staden for *sárs* (Ólsen 1884: 10, 55). Utgjevaren hev “normalisert” ortografin.

i utgåva hans), fylgjer naturleg som ei utdjuping av dei tri mælestavane som han hev nemnt at talen ovrar seg i.¹⁰

Kristján Árnason (1993: 193–197) hev teke fyre seg skildringane Óláfr gjev av dei ulike aksentane, og halde deim upp mot serkjenni på dei two tonelagi i skandinavisk, men denne jamføringsi hev kasta heller lite av seg. Jamvel um ein ikkje hev funne noko eintydigt fyrðøme for framstellingi åt Óláfr på dette punktet, er det lett å sjå at ho byggjer på den latinske grammatiske tradisjonen. I skildringi av *hvøss hljóðsgrein* i kap. 2 hev me endå til fullt samsvar med denne tradisjonen når Óláfr skriv at denne aksenten vert framførd “með upphöldnu hljóði”, d.e. med høg tone. Då ser me burt frå adverbet *skjóltiga* ‘snøgt’, som synest å vera ein eigenskap Óláfr sjølv hev lagt til denne aksenten, jf. nedanfor. Elles i skildringi av dei ulike aksentane hev me fenge inn ei rørsla som ikkje var meint upphavleg: I kap. 2 les me at *þung hljóðsgrein* byrjar i ein lågvoren (*lítillátr*) tone og dreg seg ned i ein endå lægre tone, m.a.o. ei rørsla nedetter, og likeins skal *umbeygilig hljóðsgrein* byrja i ein lågvoren tone, for so å strekkja seg upp “sem hvøss hljóðs-grein”, men falla ned til slutt som den tunge aksenten. Her hev cirkumfleksen vorte umtolka frå å vera høg tone + låg tone til å vera ei rørsla frå låg tone til høg tone og so ned til låg tone att, og me legg merke til at Óláfr i skildringi av cirkumfleksen hev baka inn ein ny analyse av *hvøss hljóðsgrein* som svarar heilt til den han hev gjeve for *þung*, d.e. at *hvøss hljóðsgrein* er stigande tone. Det me hev med å gjera her, er ei ikonografisk tolking av aksentteikni, der ' (akutt) er stigande, medan ' (gravis) er fallande, og ^ (cirkumfleks) er analysert som ' + ', d.e. stigande–fallande. I kap. 8 er dette systemet gjennomført meir fylgjestrengt når Óláfr òg i skildringi av den kvasse aksenton ser fyre seg ei rørsla. Alle rørslone hev det same utgangspunktet, “af lítlu hljóði”, som vel må tyda det same som “af líttlu hljóði” i kap. 2, d.e. ‘låg tone’.

I denne måten å tolka aksentane som rørslor millom ulike tonehøgder i staden for tonehøgdene sjølve peikar Björn Magnússon Ólsen (1884: 55) på eit mogelegt fyrðøme i noko 1100-tals-grammatikaren Petrus Helias skriv (nemningane er merkte ut her):

10. Me kann i alle fall ikkje ganga med på at eit eventuelt skil millom den upphavlege teksti og den interpolerte skal ganga tvert millom l. 9 og 10, med di den siste “upphavlege” setningi, “Samstöfur hafa hæð í hljóðs-grein, en breidd í anda, lengd í tíma, þvíat hver samstafa er annat hvárt hvøss eða þung eða umbeygilig”, endar med å presisera kva som ligg i *hljóðsgrein*, medan *andi* og *timi* då skulde vera ukommenterte.

Aut enim a gravi voce incipimus et in acutum tendentes ibidem desinimus, et accentus hic dicitur *acutus*. Aut ab acuto incipimus et in gravem tendentes ibidem perseveramus, et est *gravis* accentus. Aut a gravi in acutum tendentes ad gravem revertimur, et accentus hic *circumflexus* dicitur.¹¹

Me hev likevel den skilnaden i høve til Óláfr at Petrus reknar med at *gravis* tek utgangspunkt i høg tone (*acutus*), og ikkje i låg. (Dette er meir i samsvar med det ikonografiske fyrelegget, jf. utsjånaden på gravisteiknet.) Det er truleg dette som fær Finnur Jónsson (1927: 36) til å slutta at “[d]ette er beslaegt med Olafs fremstilling, men ikke hans original”. Denne parallelen skulde i alle høve syna at det er liten mun i å freista å lesa islandske tonelag inn i skildringi Óláfr gjev av dei ulike aksentane. Det tyder likevel ikkje at han ikkje kann ha gruppert dømi på dei ulike aksentane på ein slik måte at ein mogeleg tonelagsskilnad kjem fram.

Me finn stort samsvar millom kap. 2 og 8 når det gjeld bruk av døme: Dømi på kvass aksent er alltid einstavingsord med stutt vokal (*hvat* i kap. 2, *var, þar* i kap. 8), og dømi på umbøygjeleg aksent er alltid einstavingsord med lang vokal (*árs, sárs* i kap. 8) eller tiljod (*brastr* i kap. 2). Endleger er dømi på tung aksent alltid fleistava; tvostava i *hára, sára* i kap. 8 og tristava i *háreysti* i kap. 2, der det siste ordet er ei samansetjing. Skiftingi av kvass og umbøygjeleg aksent høver godt med at den klassiske *circumflexus* berre kunde standa på lang vokal, medan *acutus* kunde standa på både lang og stutt. Det ser ut til at Óláfr hev umtolka denne skilnaden millom akutt og cirkumfleks til berre å verta eit spørsmål um vokallengd i islandske, jf. at den kvasse aksenten vert sagd å vera “skjóltiga ... fram færð” i kap. 2. I kapitlet um *barbarismus*, som me skal sjå på nedan - for, fær me styrkt dette inntrykket.

Når Óláfr talar um tung aksent på fyrste staving i fleirstava ord som *háreysti* i kap. 2 og *hára, sára* i kap. 8, må nemningi koma av ei mistyding av gravisteiknet i latinske former som *ábimus*. Han må ha teke *gravis* for å vera ein eigen aksent på lina med akutt og cirkumfleks og identifisert dette med trykk på fyrste staving i islandske fleirstavingsord. Det gjev seg sjølv at denne praksisen, der fleirstava ord vert gjevne eitt slag aksent,

11. “Anten byrjar me med tung tone og stemner mot kvass [tone] og endar der, og denne aksenten vert kalla *acutus*. Eller me byrjar med kvass [tone] og stemner mot tung og vert verande der, og det er *gravis* aksent. Eller [me byrjar] med tung [tone] og stemner mot kvass og vender attende til tung, og den aksenten vert kalla *circumflexus*” (vår umsetjing).

ikkje kann segja noko um ein mogeleg tonelagsskilnad i islendsk. Men det er heller ikkje noko som bægjer for at ein slik skilnad kann liggja attum: Alle ordi som vert sagde å hava tung aksent, måtte i eit skandinavisk tonelagssystem få tonem 2. Ein kann soleis tenkja seg ein opposisjon millom kvass og umbøygjeleg aksent på den eine sida (= tonem 1) og tung aksent på den andre (= tonem 2). At dei einstava ordi hev fenge dei two fyrste aksentane, høver då godt med at ein plar meina at tonegangen i einstavingsord reint fonetisk minner mest um tonem 1 (jf. upphavet å dette tonelaget). Det er likeins forvitnelegt at dette skilet gjeng på tvers av dei latinske dømi åt Priscian, der fleirstava ord kann hava alle tri aksentane.

I kap. 3 kjem Óláfr inn på *hljóðsgreinir* i samband med *stafanøfn*. Han viser til at Priscian segjer at kvar stav hev ti eller fleire ljudar alt etter koss ein kombinerer aksent, aspirasjon og kvantitet, og gjev so døme på kvar av dei ulike kombinasjonane med islendske ord (nokre av dømi hev falle ut i yverleveringi):

Stafa-nøfn eru xvi. í nórænni tungu í þá líking sem Girkir høfðu forðum daga, en þó eru merkingar þeira miklu fleiri, þvíat Prisciánús segir, at hvern raddar-stafr hafi x hljóð eða fleiri svá sem *a*, ef þat er skamt hefir iii. hljóðsgreinir, hvassa hljóðs-grein fyrir utan áblásning *h* sem hér, *ari*, þunga hljóðgrein enn fyrir utan *h* sem hér ... hvassa hljóðgrein með áblásning *h* sem hér, *hafi*, ok þunga hljóðs-grein með *h* sem hér, *hafandi*. Langt *a* hefir vi. hljóð, ef þat hefir áblásning *h*, þá berr þat annat hvárt hvassa hljóð-grein eða þunga eða umbeygiliga sem hér ... Slíkt hit sama, ef þat hefir eigi áblásning, hljóðar þat iii. leiðir sem þessi nøfn, *ári áranna [á]ra*. (Finnur Jónsson 1927: 25 f.; dømi er merkte ut her)¹²

Her er det vandare å finna noko mynster som skulde høva for islendsk. Me ser at tvostava ord med både stutt (*ari, hafi*) og lang vokal (*ári*) skal vera døme på kvass aksent, og den einaste skilnaden i høve til ordet *ára*, som skal hava umbøygjeleg aksent, vert endeljoden. Dette minner misstenkjeleg um tilhøvi i latin, der grammatikarane skilde millom *acusus* og *circumflexus* i tvostavingsord alt etter um vokalen i næste staving var lang eller ikkje. I gamalislendsk er alle utyngde vokalar stutte, og ein slik skilnad vert umogeleg. Um me jamfører med Priscian (hermet på s. 79 f.),

12. Ordi *ári áranna ara* i utgåva hev ikkje noko merke yver *a*-ane i handskriftene (Ølsen 1884: 42). Det er ein inkonsekvens hjå Finnur Jónsson når han ikkje set lengdestrik yver den fyrste *a*-en i *ara* (her retta til *ára*).

som utgjevarane (Ólsen 1884: 41, Finnur Jónsson 1927: 25) reknar med ligg til grunn for utgreidingi åt Óláfr, finn me ein slåande parallel til *ári* med kvass og *ára* med umbøygjeleg aksent i dei tilsvarannde dømi hans med lang vokal, d.e. *árae* og *ára*, nom. pl. og sg. av *ára* f. ‘altar’. I (sein) klassisk latin vart det fyrste ordet truleg uttala ['a:re:] (jf. Allen 1965: 61 um einljodingi av *ae*), men seinare vart den utlydande vokalen stytt (ved kuantitetsumleggjungi) og hoven til [-e], jf. at latinsk *ae* vart skriven *e* frå det 12. hundradåret (Langosch 1975: 53). Uttalen av dette ordet i latinen i samtid i åt Óláfr var med andre ord ['a:re], som svarar heilt til norr. *ári* (det fanst ingen opposisjon millom [-e] og [-i] i utsyngd staving i gamalislendsk). Det kann also sjå ut til at Óláfr i dette tilfellet ikkje hev greidt å riva seg laus frå det latinske fyredømet sitt.

Det kann i det heile sjå ut til at kap. 3 hev ei eldre framstelling av islendske aksentar, der Óláfr Þórðarson enno ikkje hev løyst seg nok frå det latinske fyredømet når det gjeld tvostavingsord, medan han i kap. 8 hev sét at islendske tvostavingsord hev same aksent som tristavingsord, som hev gravis på fyrste staving både i kap. 2 og 3.

Barbarismane

I den andre luten av avhandlingi, den um figurar og tropar (*málskrúðsfræði*), fylgjer Óláfr Þórðarson likeins latinsk skulegrammatikk frå seinantikken, og det meste av dette skynar han på same måte som desse seinantikke grammatikarane. (Sumt frå eldre latinsk tradisjon vert mistydt hjá seine grammatikarar, t.d. det som gjeld *mytacismus*, og slike mistydingar gjeng att hjá Óláfr, som ein måtte rekna med.)

Den fyrste gruppa av figurar er *barbarismus*, som fyller kap. 11 hjá Óláfr, “De barbarismo”. *Barbarismus* er eit umgrip i den klassiske grammatikken som vert sett på fonologiske og morfologiske avvik frå den etablerte standarden. Slik Óláfr legg det fram, tenkte ein seg at desse avviki kom av at menn som hadde framande tungemål til morsmål (*barbari*), lærde seg latin berre uehilt: “Pá drógu margin ónæmir menn látinuna eptir sínu eiginligu máli ok spiltu svá tungunni” (Finnur Jónsson 1927: 40). Dei fleste dømi på *barbarismus* hjá Óláfr høver med Donat. Men Óláfr vil tydeleg hava med nokre døme på ordspel av eit slag han kjenner frå norrøn skaldediktning av det skjemtande slaget, og som han ikkje finn att i figurlista åt Donat. Det er spel med ord som er sers like fonologisk, men tyder heilt ulike ting. Slike ordspel er millom anna med i figuren *ofljóst* (‘sers tydelegt’, d.e. i røyndi ‘uklårt’). Døme på slike ordspel set Óláfr inn

i lag med døme på *barbarismus* i vanleg meinings, og her slumper Óláfr til å gjeva viktige prov for tonelagsskilnad i islandsk i samtidig hans.

Barbarismus er av fire slag (*kynkvíslir* ‘ættgreiner’), segjer Óláfr, det er *viðrlagning*, *aftekning*, *skipting* og *umsnúning*.¹³ Dette svarar heilt til umgripi *adjectio*, *detractio*, *immutatio* og *transmutatio* hjá Donat (jf. Finnur Jónsson 1927: 41, note). Desse brigdi kann råka både stav (*stafra*) og staving (*samstafa*) og dei ulike eigenskapane åt stavingi: kvantitet (*stund*), aksent (*hljóðsgrein*) og aspirasjon (*áblásning*). Óláfr segjer vidare at “[b]arbarismus er með ollu flýjandi í alþýðligu orðtæki, en í skáldskap er hann stundum leyfðr fyrir sakir skrúðs eða nauðsynja” (Finnur Jónsson 1927: 41). Han nemner so døme frå islandsk dikting på kvar av dei fire slagi *barbarismus*, skifte på dei ymse tingi som vert brigde, jf. tab. 2 nedanfor, der tali i parentes viser til strofenummereringi i utgåva åt Finnur Jónsson.

Tab. 2. Døme på ulike former for *barbarismus* i TGA.¹⁴

	viðrlagning	aftekning/afdrátrr	skipting/skipti	(um)snúning
stafr	<i>mega</i> > <i>megia</i> (5)	<i>tvenn</i> , <i>brenn</i> > <i>tvén</i> , <i>brén</i> (3)	<i>Sumar hvert</i> > <i>Sumar hvern</i> (7)	<i>brot(t)</i> > <i>bort</i> (8)
samstafa	<i>hvárr</i> > <i>hvádarr</i> (6)	<i>Rínar-</i> > <i>Rín-</i> (4)		
stund	<i>vöndol</i> > <i>vönd ól</i> (9)	<i>vindára</i> > <i>vindara</i> (10)		
hljóðsgrein	<i>bénum</i> > <i>bénum</i> (12)		<i>Máná</i> > <i>má ná</i> (11)	
áblásning	<i>rammastaðan</i> > <i>brammostan</i> (13)	<i>Hlakkar</i> > <i>Lakkar</i> (14)		

Me ser at Óláfr ikkje hev nokon døme på skifte eller umsnuing av staving, som i og for seg skulde vera mogeleg å finna (t.d. *hvégi nær ~ hvé-nærgi*). Når han hev både tillegg og burttaking av kvantitet og aspirasjon, er det kann henda ikkje so rart at han ikkje hev døme på skifte av kvantitet og aspirasjon, men umbyting av kvantitet kunde ein tenkja seg. Det same gjeld for so vidt umbyting av aspirasjon, men her sette det norrøne målet visse grensor. Utvalet hans av *barbarismus* i aksent verkar litt tilfel-lelegt, og me skal sjá nærare på dømi hans nedanfor. Attåt “*hljóðsgreinar-skipti*” (11) og “*viðrlagning hljóðsgreinar*” (12) kastar dømet på “*aftekning stafs*” (3) meir ljós yver aksentlæra åt Óláfr, og “*viðrlagning stundar*” (9)

13. I sjølv utleggjungi av dømi brukar han òg nemningane *afdrátrr* for *aftekning*, *skipti* for *skipting* og *snúning* for *umsnúning*.
14. Hakepilene (>) skal ikkje uppfatst som “vert til” her, men at den fyrstnemnde formi, som høyrer heime i normalspråket i samtidig åt Óláfr, ut frå hans synkrone synspunkt hev vorte skift ut med den andre formi av skalden. Ofte sviv det um ordformer som var mogelege då kvædet vart laga, men som seinare hadde gjenge or bruk.

gjev eit klårt døme på korleis Óláfr nyttar umgripet *barbarismus* i samband med ordspel. Me skal difor taka til med dei two sistnemnde:

Um a f t e k n i n g s t a f s verðr barbarismus sem Egill kvað:¹⁵

3. Erumz audskæf
ómunlokri
magar Þóris
mærðar efni
vinar míns
þvíat valið liggja
tven ok þren
á tungu mér

Hér er af tekinn hinn síðarsti staftr í þessum tveim nöfnum, *tven* ok *þren*, fyrir fegrðar sakir, þvíat þá þykkir betr hljóða þessar samstofur í kviðuhætti, at þær hafi umbeygiliga hljóðs-grein heldr en hvassa, er iii. eru samstofur í vísu-orði, ok má því kalla, at hér verði barbarismus í hljóðsgreina-skipti. (Finnur Jónsson 1927: 41 f.; dømi er merkte ut her)

Her synest Finnur Jónsson, uvisst av kva grunnar, å ha late vera å normalisera dei two ordi det er tale um,¹⁶ men i merknadene til verstolkingi (s. 90) skriv han *tvén* og *þrénn*. Når Óláfr segjer at det lyder betre i metret at dei hev umbøygjeleg aksent i staden for kvass, kann det berre tyda at dei hev kvantitetan *tvén* og *þrénn* i verset, jf. at det som skil umbøygjeleg frå kvass aksent i læra åt Óláfr, er at umbøygjeleg aksent stend yver lang vokal, medan kvass aksent stend yver stutt vokal. Når Óláfr kategoriserer dette som “aftekning stafs”, må det koma av at brigdet (i synkron meining) gjev ein bokstav mindre: *tvenn* <tvenn> → *tvén* <tven>, jf. Kristján Árnason (1993: 199).¹⁷ Når Óláfr meiner at formene *tvenn* og *þrenn* hev kvass aksent, syner det at det ikkje er eit vilkor for slik aksent at stavningi

15. I W vert dette dømet introdusert som “viðrlagning stafs” (Ólsen 1884: 63), men det er openbert rangt, med di str. 5 er det røynelege dømet på “viðrlagning stafs” (Finnur Jónsson 1927: 42). Det kann tenkjast at denne mistydingi hev kome av at avskrivaren hev tenkt at det er dét (*viðrlagning*) lesaren lyt gjera, skal ordi gjeva meining for honom. Jf. eit dilikt skifte av synspunkt i samband med str. 11 nedanfor.
16. W hev <tvenn> og <þrenn> i verset (utelate i prosabolken), men dei hine handskriftene hev <tven> og <þren> (Ólsen 1884: 13, 63; Finnur Jónsson 1927: 41 f.).
17. At det var *tvennr* som var normalformi for Óláfr, vert stadfest av eit kvæde som han gjorde, i *brynhent*, frå 1240 (Skj. A 2: 93 ff., B 2: 105 ff.). Der rimar *tvennan* på *menn* i str. 1 og *tvenna* på *menn* i str. 5.

er stutt, som ein kunde tru ut frå dømi *hvat* i kap. 2 og *var* og *þar* i kap. 8, men at vokalen er det. Det vert som i det latinske systemet.

At aksentlæra åt Óláfr tvingar oss til å rekna med at Egill Skalla-grímsson (ca. 900–83) hev nytta ordformene *tvén* og *þrénn* n. pl. i dette kvædet (*Arinbjarnarkviða* frå 962), og ikkje dei vanlege *tvenn* og *þrenn*, eller i minsto at Óláfr hev kjent til desse formene, lyt haldast upp mot andre norrøne kjeldor som kann segja noko um ljodtilhøvi i desse ordi, og ikkje minst etymologien deira. Det er ikkje andre døme på lang vokal i poetiske tekster (jf. *Lex.poet.* s.vv. **tvennr**, **prennr**), men det eldste sikre dømet på formi *tvennr* er i den anonyme *Leiðarvíðan* frå 1100-talet, der *tvennum* rimar på *-kennandi* i str. 27 (*Skj. A* 1: 623, *B* 1: 629). IED (s. 645, 744) fører upp både *tvennr*, *twinnr* og *twiðr* og *þrennr* og *þrinnr*, men ingi former med lang vokal. Desse formene kann alle førast attende på indoeuropeiske *s*-daningar med nulltrin, **dwi-s-no-* og **tri-s-no-* > germ. **twizna-* og **þrizna-*, med assimilasjon av *-zn-* til *-nn-* og evt. lægjing *i* > *e* (de Vries 1962: 601, 620; Ásgeir B. Magnússon 1989: 1072, 1191). Noreen (1923 § 111.2) gjeng god for formene *tvénn* og *þrénn*, men kjeldone hans, Jón Thorkelsson (1879–85: 617) og Wadstein (1890: 131), er i det fyrste tilfellet berre ei ordbokføring av provet som TGA gjev, og i det andre tilfellet døme på skrivemåltane *tvín* og *þrenn* i den gamalnorske homilieboki der Wadstein vil tolka inn lang vokal. No er det andre døme på desse ordi i homilieboki, og dei er gjennomført skrivne med *-nn-* i innljod (jf. Holtsmark 1955 s.vv. **tvennr**, **prennr**), som berre peikar mot upphav i **twizna-* og **þrizna-*. Det kann likevel tenkjast at det hev funnest avbrigde av desse adjektivi med lang vokal og stомнrtljod på einfeld *-n*, med di det vanlege elles i germansk er ei ieu. *k*-daning med fulltrin, i alle fall til ‘two’, d.e. **dwei-k-no-* > germ. **twīhna-*, som me finn att i got. *tweihnai* ‘tvifelt’, geng. *be-twēonum* ‘millom’ og gfris. *twīne* ‘tvifelt’ (de Vries 1962: 601 f.). Germansk **twīhna-* og sameleis **þrīhna-* skulde i nordisk få lægjing *i* > *ē* fyre kvorven *h* og gjeva TGA-formene *tvén-* og *þrénn-*,¹⁸ jf. gsv. *tvāni*, som Noreen (1923 § 111.2) viser til (å må her vera sudsvensk for *ē* som *grāt* for *grēt*, jf. Wessén 1965: 30).¹⁹

18. Parallel ljudvokster finst i *tjá* og *ljá*, eldre *téa* og *léa*, jf. got. *teihan* og *leihan* (got. *<ei>* skal lesast /i:/).
19. Det kann tenkjast at etterlekken i adjektivet *ótvínn* ‘utan tviking, urædd’ høyrer til her. Ásgeir B. Magnússon (1989: 1072) vil reconstruera eit urn. **twīna-* til dette ordet og legg til at det snaudt kjem av det same **twīhna-* som got. *tweihnai* osb., med di “**twīhna-* hefði átt að verða **tvénn*”. No kann -*tvínn* koma av **twīhna-* likevel, dersom me reknar med at vokalen er teken frå kasus der det stod ein *i* eller *u* i stavangi etter, jf. at Noreen (1923 § 111) opererer med eit slikt undantak til yvergangen *i* > *ē* fyre *h*.

Dømet Óláfr gjev på “viðrlagning stundar”, str. 9, syner koss han nyttar umgripet *barbarismus* i samband med ein *ofljós* figur som byggjer på ulik kvantitet. Óláfr nemner ikkje sjølv at me her hev med ovrangi *ofljóst* å gjera, men det gjeng klårt fram av den tolkingi han gjev. Dømet vert ein parallelle til den seinare str. 11, som hev ein *ofljós* figur som byggjer på ulik aksent (jf. nedanfor), og er difor viktug å taka med:

Um s t u n d a r v i ð r l a g n i n g verðr barbarismus sem kvað Eilífr Guð-rúnarson:

9. Váru vq[tn] ok myrar
verðr hitt at þau skerða
svell var áðr um alla
ól torráðin hóla.

Hann kallar *torráðin ól vqndol* ok gerir langa þessa samstöfu *ol* til þess at hendingar sé jafnhávar. (Finnur Jónsson 1927: 44; dømi er merkte ut her)²⁰

Etter vår meining skal halvstrofa løysast soleis: “Vøtn váru um alla hóla ok myrar. Áðr var svell. Verðr hitt at þau skerða torráðin ól → vønd ól → vøndol” ‘Det var vassmengder um alle haugar og myrar. Fyrr var det svell (issperringar). Det hender (då) at dei [vassmengdene] vert til skade for vanskelege/vonde trollkjeringar (*ól torráðin*)’, underforstade: ‘Det hender at dei gjer høydottane (*vøndol*) mindre.’ Her er også *ól torráðin* ein parafrase for *vønd ól*, som skal setja mottakaren på sporet av den konkrete tydingi *vøndol* ‘høydottar’. Strofa handlar um ein flaum som øydelegg høyet. *Vønd ól* er *ofljóst* eller *fólgit* (‘dult’) for *vøndol*, og Óláfr klassifiserer *vønd ól* som *barbarismus* (“viðrlagning stundar”) for *vøndol*.

Dei two dømi på *barbarismus* som Óláfr gjev som gjeld aksent (11 og 12), innehold i motsetnad til dei nyst umtala dømi dryftingar av tonegangen i tvostava ord og hev difor meir å segja for spursmålet um gamalislendsk hev havt tonelagsskilnad eller ikkje. Dei two dømi er samstundes noko av

20. Strofa inneheld tekstkritiske problem og vanskår med tolkingi, m.a. hev Finnur Jónsson 1927 *vøtn* i staden for *vøtn* i det første verset, men i Olsen 1884: 14 og *Skj.* A 1: 573 gjeng det fram at skrivaren av W fyrst hev skrive «vøtn» og so retta det til «vønd» (A hev òg «vónnd»), og i *Skj.* B 1: 566 hev Finnur Jónsson valt lesemåten *vøtn*. Ingi av desse vanskane gjeld likevel dei ordi som illustrerer barbarismen.

det mest uklåre i heile kapitlet, og me skal difor ganga nøgje gjenom deim. Me tek str. 11 fyrst:²¹

Þar er ok sú skáldskapargrein, er jafnan þykkir vel koma ok menn kalla ofljóst. Um hljóðsgreinarskipati verðr barbarismus, sem Einarr kvað:

11. Víst erumk hermd á hesti
– hefir fljóð ef vill – góðan.

Hér skal annat af ráða en mælt er, ok er bæði breytt með máli ok sundtekningum ok hljóðsgreinum, ok skal svá skilja: *víst erumk hermd á hesti: legg ek á jó reidiþokka*; hér er máli skipt. En þat skal svá punkta ok sundr taka: *legg ek á Jóreiðiþokka góðan*; hér er seni skipt. *hefir fljóð ef vill: konu má ná*; hér er máli skipt. *konu Mána*; hér er seni skipt ok hljóðsgreinum. *má ná*; hér er hvártveggi hljóðsgrein umbeygilig. *Máná*; hér er hvøss hljóðsgrein yfir báðum samstofum. Ok er hér bæði skipt hljóðsgreinum ok aftekning hljóðsgreinar, því at hvøss hljóðsgrein er góð af umbeygiligri, ok tekin svá af þung hljóðsgrein. (Etter Ólsen 1884: 66 f.; vår normalisering og utmerkjing)

Dei viktuge ordi *má ná / Mána* er skrivne soleis i dei ymse handskriftene:

má ná A	máná B	ma na W
mana A	máná B	mána W
má ná A	má ná B	má ná W
mán A	má ná B	vantar W

Óláfr legg her fram ei vidfarande tolking av eit par skaldevers som han skyt inn under ovrungi *ofljóst*. Det hev vore reist tvil um tolkingi åt Óláfr er rett, d.e. um skalden Einarr Skúlason (1100-talet) hev meint å leggja inn ein slik duld bodskap, t.d. skriv Finnur Jónsson (1927: 92) at “tolkningen, som Olaf giver, beror kun på hans egen fantasi (eller en andens?)”, og legg til at “ingen digter kan tænkes at have udtrykt sig på en så fortvivlet forskruet måde”, men både Jón Helgason (1957: 96) og Magnús Snædal (1993: 217) hev kome med meir positive umdømingar. Det hev kor som er ikkje noko å segja for vurderingi av aksentuppgåvone åt Óláfr. Det er i uttydingi av *hefir fljóð ef vill* ‘han hev eit kvende um han vil’ som *konu má ná* ‘han kann få tak i eit kvende’ og vidare umtolkingi til *konu*

21. Her er utgåva åt Finnur Jónsson so uklår og til dels misleidande, ikkje minst med umsyn til teiksetjingi, at me hev valt å laga vår eigi normalisering med grunnlag i A-teksti i Ólsen 1884.

Mána ‘kona åt Måne’ at han kjem inn på aksentar. I den fyrste operasjonen er det berre målet som er skift, segjer Óláfr, d.e. måten eitt og same innhald vert ordlagt på. I den andre operasjonen, der *má ná* vert *Mána*, er både meaningi (*sen*) og aksenten skift, og Óláfr gjer nøgje greida for kva som hev hendt med honom: I *má ná* (= *má ná*) er det umbøygjeleg aksent på bære ordi, som me skulde venta etter måten han hev hand-sama einstava ord med lang vokal tidlegare i avhandlingi. I *Máná* (normalisert rangt til *má ná* av Finnur Jónsson)²² skal det derimot vera kvass aksent yver bære stavingane, noko som er litt uventa, med di tilsvarende ord vart sagde å hava *t u n g* aksent i kap. 8 (*hára, sára*). Um me skal rekna med at det er tonelag som ligg attum, kann det altso sjå ut til at han hev umtolka tonem 2 frå å vera tung aksent på fyrste stavingi i tvostavingsord til å vera kvass aksent på bære stavingane. Dette er forvitnelegt med tanke på dei fonetiske serkjenni på dei two tonelagi i norsk, d.e. grovt rekna at tonem 1 hev ein topp i grunnfrekvensen som kjem tidlegare i den trykkutunge stavingi enn tonem 2. Dette kann realiseraast på ei rad ulike måtar, òg ved at tonem 2 hev two toppar i grunnfrekvensen, der den eine kjem i den trykklette stavingi, jf. Finfoft, Mjaavatn, Møllergård og Ulseth 1978. Det kann ha vore ein slik tonegang som hev fenge Óláfr til å analysera ord med tonem 2 til å hava kvass aksent på bære stavingane. Men det kann òg tenkjast at notasjonen med akutt på fyrste og andre staving skal tyda ein høg tone som strekkjer seg inn i andre staving i ord med tonem 2, medan høgtonen held seg innanfor fyrste staving i ord med tonem 1.

Det Óláfr segjer til slutt, um at det både er skift aksent og teke burt ein aksent i brigdet frå *má ná* til *Máná*, “því at hvøss hljóðsgrein er góð af umbeygiligrí, ok tekin svá af þung hljóðsgrein”, vert klárt dersom me hugsar på at cirkumfleksen vart rekna for samansett av akutt og gravis i den grammatiske tradisjonen Óláfr var skula i, jf. merknaden åt Björn Magnússon Ólsen (1884: 67) til denne staden: “i det cirkumfleksen går

22. Setningi “hér er hvártveggi hljóðsgrein umbeygilig” og det fylgjande ordet *Máná* vanrar i W, og i A er det skrive «mán». B hev skrivemåten «má ná». Kristján Árnason (1993: 200) ser ikkje ut til å ha gått at Finnur Jónsson hev normalisert rangt, for han rotar seg inn i allslags mogelege tolkingar av kva ord *má ná* og *má ná* viser til, og endar upp med at “[v]jöð getum þess vegna ekki vitað hvað er hvað”. Det skulde vera klárt berre av rekkjefylgdi i teksti at *má ná* lyt svara til *má ná* og *má ná* til *Mána*.

23. Hans Kuhn (1937: 53) nemner fire døme på at sette posisjon i *dróttkvætt*-vers er fylt

over til akut, bortkastes med det samme ('sva') en gravis". Me legg elles merke til at det heile vegen er dei operasjonane som lydarne eller lesaren lyt gjer skal han skyna bodskapen i kvædet, som er konstituerande i utleggjungi av barbarismen i str. 11, og ikkje dei som skalden hev gjort, som i dei hine dømi. Framstellingi legg til grunn at det er *må nā* som skal verta *Máná* hjå mottakaren, og ikkje at *Máná* hev vorte til *må nā* i diktarhugen. Dette hev òg andre ansa på, jf. nedanfor.

Likevel er det *må nā* (parafrasert som *hefir ef vill*) som skal takast som ei umlaging av *Máná*, og dimed vert *må nā* klassifisert som *barbarismus* for *Máná*. Fyrst vert umlagingi åt skalden av *Máná* til *må nā* kalla for *hljóðsgreinar skipti*. Óláfr kunde òg ha kalla det *viðrlagning hljóðsgreinar*, men dømet i den næste str. 12 syner eintydig *viðrlagning*. Synspunktet vert so snutt når Óláfr skal tolka seg fram frå *hefir ef vill* gjennom *må nā* til *Máná*. Då vert det *aftekning hljóðsgreinar*.

Endeleg skal me sjå på den siste barbarismen som gjeld aksent, og her er det etter vår mening at det avgjerande provet for tonelagsskilnad i TGA finst:

Um viðrlagning hljóðs-greinar verðr barbarismus sem Skraut-
Oddr kvað:

12. Ef væri Bil báru
 brunnins logs sú er unnum
 opt geri ek orða skipti
 einrænliga á bænum.

Hér er *bænum* sett fyrir *bænum*. (Finnur Jónsson 1927: 45 f.; dømi er merkte ut her)

Her kann det etter teksti åt Finnur Jónsson sjå ut til at kvass aksent er sett i staden for umbøygjeleg, og det vert i grunnen uskynelegt når me veit at kvass og umbøygjeleg aksent hjå Óláfr berre er ulike variantar av det same, regulert etter lengdi på vokalen; her er jo vokalen i bæ ordi lang. Det er synd at Óláfr ikkje hev forklåra med ord (som i det fyrre dømet) kva for eit tillegg av aksent han meiner hev hendt her, men um me ser på innhaldet i halvstrofa, vert det rimeleg klårt at *bæn-um*, dat.pl. av *bæn* f. 'bøn', er sett i staden for *bæ-num*, dat.sg. b.f. av *bær* 'bø, gard'. Finnur Jónsson set um soleis (*Skj. B 1: 386*): "Dersom den kvinde, jeg elsker, var tilstede på gården; ofte skifter jeg ord på særlings vis." Innskotet her – "opt

geri ek orða skipti einrænliga” – er vel nettupp ein kommentar til den umbytingi som skalden hev gjort, jf. plasseringi rett fyre det aktuelle ordet. Når dette tvitydige ordbruket vert uppfata som ei umbyting, må det koma av at dei two ordi hev vore distinktivt ulike fonologisk.

Rasmus Rask nemner i ein fotnote i utgåva si frå 1818 (s. 311) at det her gjeld at det stend *bæ-num* for *bæn-um* eller umvendt, men gjeng ikkje inn på kva den fonologiske skilnaden skulde vera. Sveinbjörn Egilsson (1849: 183) presiserer med hjelp av bindestrik at han meiner det stend “[h]èr er *bæn-um* sett fyrir *bæ-num*”, som er vår meining òg, men heller ikkje han hev nokor fonologisk tolking. I den arnamagnæanske parallellutgåva (islendsk–latin) frå 1852 hev han so skift syn og set á *bænum* i verset um med *in villa* og skriv at “[h]èr er *bæ-num* sett fyrir *bæn-um*” (Jón Sigurðsson og Sveinbjörn Egilsson 1852: 105). Björn Magnússon Olsen (1884: 175) ser at *bænum* etter meinangi er dativ av *bær* med bunden artikkel, men etter formi dativ fleirtal av *bæn* utan nokon artikkel. Han tenkjer seg då ein uttaleskilnad i samsvar med det ulike upphavet: “Man har altså i formen *bæ'nom* mellom artiklen og substantivet hørt en svag vokallyd, en lævning af det udeladte *e* (*bœ-* nom < *bœ-* enom)” (sst.). Han hev derimot ingi uttyding til “den besynderlige akcentforklaring” som Óláfr sjølv gjev.

Finnur Jónsson (1927: 93) nøgjer seg i merknadene sine med å skriva at “udtalen kan have været en lille smule anderledes i det ene end i det andet tilfælde; det er man uden midler til at påvise”. I staden for å resignera på denne måten kjem ein langt um ein reknar med at det som hev vore “en lille smule anderledes” i dei two ordi, er tonegangen. Dat.pl. *bæn-um* er ei gamal tvostaving som må få tvostavings tonelag i eit skandinavisk tonelagssystem, medan dat.sg. *bæ-num* er ei nyare samanstelling av ordstommen *bæ-* og den bundne artikkelen *-(i)num* og fær soleis einstavings tonelag, jf. skilnaden på /²bøno/ dat.pl. ‘bønene’ og /¹bøno/ dat.sg. ‘Bøen’ (stadnamn) i nordmørsmål.

At skalden segjer at han hev gjort eit *orða skipti* i verset, fær òg ei uttyding um me reknar med tonelag. Ordet *bænum* er plassert i slutt-trokéen i verset, – x, og for den gjeld det strenge reglar i *dróttkvætt*. Normalt skal siste staving hava fonologisk nulltrykk, ikkje sidetrykk, medan sekvensen – x andre stader i lina kann hava hovudtrykk attåt sidetrykk, jf. Kuhn (1983: 124): “Die Norm ist, daß in den sechsten Gliedern reine Endungssilben stehn, und es überwiegen da die kürzesten.” Ei tvostavings samansetjing som ¹*landsmaðr* eller ²*landsýn* kan gjelda som – x

andre stader i lina, men ikkje i kadensen.²³ Two einstavingsord gjeng heller ikkje; *sess minn* er eit undantak som er tillagd ei jarlsdotter i *Egils saga* i ei strofa som på andre punkt òg vik av frå profesjonell standard (jf. Finnur Jónsson 1886–88: xxix; *Skj.* A 1: 603 f., B 1: 603). I kadensen brukar ein heller ikkje imperativar med enklitisk pronomen som t.d. *farðu*. Dei einaste mogelege tilfelli ein då kunde tenkja seg med tonem 1 i kadensen, er einstavings substantiv med artikkelen, som *bæ-num*. Men slike bundne former brukar ein ikkje normalt i skaldediktingi i tidi fyre 1200 (Kuhn 1983: 124, 319), og endå minder i kadensen.²⁴ I slutt-trokéen i *dróttkvætt*-lina stend det soleis alltid eit ord med tvostavings tonelag på gammalnorsk.

Det som er meint i verset ovanfor, er *bænum* ‘bøen’ med tonem 1, men Óláfr reknar openbert med at versemålet krev tonem 2. Um ein uttalar ordet med tonem 2 slik versemålet krev, høyrest det ut som fleirtalsformi *bænum* ‘bønene’. Med andre ord kunde Finnur Jónsson ha sett um – um det skulde verta ordrett – til “Dersom den kvinde, jeg elsker, var i bøn”.²⁵

Det skalden gjer i denne halvstrofa, er altsò å nytta ordet /'bæ:num/ i staden for /'bæ:um/, og uppnår, i tillegg til metrisk stringens, ein komisk effekt; vilkoret vert altsò at kvendet skal vera i bøn, og ikkje at ho skal vera på bøen. Ein slik operasjon må visseleg segjast å vera gjord *einrænliga*. Óláfr lyt tolkast i samsvar med dette: I setningi “Hér er *bænum* sett fyrir *bænum*” må *bænum* vera lik /'bæ:num/ og *bænum* vera lik /'bæ:um/, og det høver framifrå med måten Óláfr nyttar umbøygjeleg aksent på einstavingsord med lang vokal i kap. 2 og 8 og i dei hine barbarismane. Det er å venta at einstavingstonelaget i *bæ-num* skulde verta identifisert med tonegangen i einstava ord med tilsvarende lang vokal. Det høver

av eit tungt avleidingsfeste (*kerling*) eller andre lekk i eit samansett namn (*Steingerðr, Hákon, Ólafr*). Etter hans mening fyrekjem dette berre i “formlosen oder schlecht überlieferten Dróttkvætt-strophen” (sst.).

24. Den bundne formi *eldinn* finst i versslutt i ei *lausavísa* (halvstrofa) som er tillagd Røgnvaldr jarl (1148) i *Orkneyinga saga* (*Skj.* A 1: 507, B 1: 481). Denne halvstrofa hev òg andre sermerke, som at både andre og tridje vers hev maksimalt med opplysing i dei two fyrste posisjonane, forma som utbroti *atataata* og *butututu*, som speilar på at den som talar, frys. Halvstrofa er tydeleg sers uformell.
25. Uttydingi åt Björn Magnússon Ólsen (1884: 68) um at “[d]en første stavelse i ordet *bænum* står i verset af metriske grunde (som helrim til den akute stavelse *ræn*) med akut”, tek ikkje umsyn til at ei staving med lang vokal (som *ræn*) same kva ikkje vilde få akutt i aksentlæra åt Óláfr.
26. Dette stend i motsetnad til i *bænum*, der alle handskriftene hev cirkumfleks, i W rett

derimot ikkje so godt at tvostavingstonelagsordet *bæn-um* skulde hava kvass aksent, som skrivemåten *bánum* skulde tyda på. No er handskrifte til TGA alt anna enn klåre på dette punktet: Berre W hev «bénvm» med tydeleg aksent, medan A hev «bænvm» og B «bénvm», der «é» er det vanlege teiknet for æ (Ólsen 1884: 68).²⁶ Sett i ljós av notasjonen *Máná* i den fyrre barbarismen, der det gjeng klårt fram av teksti at Óláfr hev meint det soleis, kann det tenkjast at det sameleis hev stade **bánúm* her. Det gjev same notasjon for tvostavings tonelag i dei two dømi.

Koss skal dette so tolkast som “viðrlagning hljóðsgreinar”? Björn Magnússon Ólsen (1884: 68) skriv um det i ein merknad:

Ligesom man i det foregående eksempel for at få den rigtige mening måtte forandre *má ná til máná* og derved bortkaste en gravis, således kræver omvendt meningen her, at man forandrer versets *bánvm* til *bánvm*, med andre ord, at man tillægger en gravis.

Ólsen hev rett dersom han legg til grunn handskriftlesemåten *bánum*, men då tek han ikkje, som alt nemnt i note 25, umsyn til at denne lesemåten i røyndi gjeng imot aksentlæra åt Óláfr. Me bør i staden freista med aksentueringi **bánúm*, som det finst studnad for (i *Máná*), og som me kann koma fram til ved å rekna med at den andre aksenten hev falle ut i W «bénvm» og båe i A «bænvm» og B «bénvm». Det vert då vanskelegt å gjera som Ólsen og rekna med at det er den operasjonen som lydar i t. e. n. l. y. t. g. j. e. r., frå det metrisk rette, men rangsnudde **bánúm* til det meiningfulle *bánum*, som Óláfr siktar til når han kallar det “viðrlagning hljóðsgreinar”. Det einaste måtte vera um me rekna med ei aksentuering **bánvm*, tilsvarande t.d. *hára* og *sára* i kap. 8, men det vert å ganga vel langt undan den faktiske yverleveringi. Dessutan tykkjест det lite trulegt at Óláfr skal ha gjenge attende til ein tidlegare aksentueringspraksis rett etter at han hev introdusert ein ny i *Máná* i dømet framafyre.

Um me derimot tek utgangspunkt i at det er eit skifte frå det meinte (á) *bánum* ‘på bøen’ til det metrisk rette (á) **bánúm* ‘i bøn’, altso den operasjonen skal degne gjer, fær karakteristikken “viðrlagning hljóðsgreinar” betre meinung: Tillegget ligg då i at det vert ein aksent på den andre stavangi som ikkje var der fyrr. At det attåt vert ei “aftekning hljóðsgreinar” i *bæn-* > *bán-*, kann vera underordna.

nok på siste stavangi, «benum» (Ólsen 1884: 68).

27. No er det i utgangspunktet ikkje “aftekning hljóðsgreinar” *Máná* → *má ná* er meint

I framhaldet av det fyrre hermet segjer Björn Magnússon Ólsen:

Såvel her som i sin bemærkning til det nærmest foregående eksempel gör forfatteren sig imidlertid skyldig i en tankefejl, idet han ikke, som i de foregående eksempler, går ud fra ordformen som den forekommer i verset, men derimod fra den af tanken fordrede normale ordform, og i forhold til denne bedömmmer, om der finder en *aftekning* eller en *viðrlagning* sted. Går man ud fra forfatterens forvirrede akcentforklaringer, begår Skrautoddr i virkelig-heden en *aftekning hljóðsgreinar*, når han sætter *bánvm* for *bânvm*, Einarr derimod en *viðrlagning hljóðsgreinar*, når han har: (*hefir ef vill-*) *má ná* for *mánd*.

Her er det i røyndi Ólsen som gjer seg skuldig i ein “tankefejl”: Det er ikkje tilfellet at Óláfr i dei andre dømi på *barbarismus* tek utgangspunkt i ordformi som ho stend i verset, men nettupp i “den af tanken fordrede normale ordform”, jf. t.d. at formene *tvén* og *þréni* for *venta tvenn* og *brenn* vert rekna for “aftekning stafs” (fleire døme i tab. 2). No vert dømi på *barbarismus* i aksent noko for seg sjølve, med di brigdi *Máná* → *má ná* og *bânum* → **bánúm* ikkje er variasjon yver dei same ordi, men døme på ordspel og dimed på byte frå eit ord til eit anna ord eller til ein ord-sekvens. Som me alt hev vore inne på, hev Ólsen rett i at det i røyndi er “*viðrlagning hljóðsgreinar*” når skalden set (ord som svarar til) *má ná* for *Máná*,²⁷ men innvendingi hans um at *bânum* for *bânum* ikkje kann vera “*viðrlagning hljóðsgreinar*”, fell burt når me set **bánúm* i staden.

Uppsummering

I kap. 11 om barbarismane ser det ut til at Óláfr Þórðarson er komen eit stig vidare og hev retta upp mistydingi av *accentus gravis* og *gravisteiknet* og i staden gjeve tvostavingsord (og truleg òg tristavingsord) akutt aksent på two stavingar dersom dei hev tvostavings tonelag, og tvostavingsord med einstavings tonelag same aksent som einstavingsord.

Slik som *tvén* ok *þréni* i str. 3 for normalt *tvenn* ok *brenn* er *barbarismus* i vanleg tyding.

I str. 9 er *ól torráðin* ein parafrase for *vønd ól*, som i eit ordspel (*ofljóst*) vert klassifisert som *barbarismus* for *vøndol*, som er det tilhøyraren skal koma fram til.

å vera døme på, men “*hljóðsgreinar skipti*”, og det kann ha letta det skiftet i synspunkt som Óláfr gjer i merknadene til dette dømet.

I str. 11 finn me millom anna ein parafrase *hefir ef vill* for *má ná* (aksentuert *må nā*), som i eit ordspel (*ofljóst*) vert klassifisert som *barbarismus* for *Mána* (aksentuert *Máná*), som er det tilhøyraren skal finna fram til. Her er umgripet *barbarismus* nyttå på same måte som i str. 9.

I str. 12 vert *bénúm* i eit ordspel (*ofljóst*) klassifisert som *barbarismus* for *bânum*. Her dreiar det seg sjølvsgatt um ein røyneleg fonologisk skilnad som i alle dei andre dømi. Men spørsmålet er kvifor den eine formi er *barbarismus*. Det må vera versemålet som krev ei avvikande form. Det er so at det i kadensen i *dróttkvætt*-lina elles alltid stend eit ord som hev tonem 2 på gamalnorsk. Det som er meint, er *bæ-num* (= *bânum*) med tonem 1, men Óláfr reknar med at versemålet krev tonem 2, og då høyrest det ut som fleirtalsformi *bæn-um* (= *bénúm*). Formi *bénúm* for *bânum* vert ein barbarisme i eit ordspel på same måte som *má ná* for *Máná* og *vønd ól* for *vøndol*.

Slutning

Denne gjenomgangen av Tridje grammatiske avhandling med tanke på aksentar hev synt at det ikkje er nokon endelege prov for ein tonelags-skilnad i gamalislendsk i sjølve aksentlæra åt Óláfr Þórðarson, som for ein stor del er yverteki beinveges frå dei latinske grammatikarane. I barbarismane er det derimot ein forvitneleg ny analyse av tvostavingsordet *Mána* som kann tyda på at Óláfr hev freista å gjeva att ein tonegang lik den me finn i ord med tvostavings tonelag i norske målføre, og ikkje minst gjev umdømingi hans av ordformi *bânum* i det tolvtte verset sterke prov for at det hev funnest tonelagsskilnad i islendsk. Når Óláfr meiner at skalden hev bytt um dei elles likelydande ordi *bæ-num*, dat.sg. b.f. av *bær* ‘bø, gard’, og *bæn-um*, dat.pl. ub.f. av *bæn* f. ‘bøn’, kann det ikkje tydast ut på onnor vis enn at desse two ordi var fonologisk ulike. Den einaste måten dei kann ha vore det på, er gjennom tonelag, og ein skilnad ¹*bæ-num* mot ²*bæn-um* er di meir det me skulde venta ut frå skandinaviske reglar for shifting av dei two tonelagi. Med dei einfelde umgripa frå tradisjonell latinsk aksentlæra er det snaudt mogelegt å tenkja seg ei meir grannvar attgjeving av skandinaviske tonelag med høgtone, som t.d. i vestnorsk, enn den Óláfr er komen fram til i kap. 11. Um ein ikkje vil meina at det Óláfr skriv i dette stykket, berre er lærde hugskot, tvingar den slutningi seg fram at gamalislendsk hev havt tonelagsskilnad til liks med dei fastlandsnordiske måli. Skalden, som er

ukjend, men som Finnur Jónsson (1927: 93) segjer må “antagelig henføres til 11. el. 12. årh.”, lyt ha havt tonelagsskilnad i talemålet sitt for å gjera dette *orða skipti*, og Óláfr, som hev skyna det, må i minsto ha kjent til skilnaden.

Handskrifter

A = AM 748 I 4°

B = AM 757a 4°

W = Codex Wormianus, AM 242 fol.

Litteratur

- Allen, W. Sidney. 1965. *Vox Latina. A guide to the pronunciation of classical Latin*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1987. *Vox Graeca. A guide to the pronunciation of classical Greek*. 3. utg. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. [Reykjavík]: Orðabók Háskólans.
- Finnur Jónsson. 1901. *Det norsk-islandske skjaldesprog omtr. 800–1300*. Utg. av Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København: S. L. Møllers Bogtrykkeri.
- . 1921. *Norsk-islandske kultur- og sprogsforhold i 9. og 10. årh.* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. III, 2.) København: Andr. Fred. Høst & Søn.
- Finnur Jónsson, utg. 1927. Óláfr Þórðarson: *Málhljóða- og málskrúðsrit. Grammatisk-retorisk afhandling*. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser XIII, 2.). København: Andr. Fred Høst & Søn.
- Finfoft, Knut, Per Egil Mjaavatn, Einar Møllergård og Brit Ulseth. 1978. “Toneme Patterns in Norwegian Dialects”. I: *Nordic Prosody. Papers from a Symposium*, red. Eva Gårding m.fl., 197–206. Lund: Department of Linguistics, Lund University.
- Goetz, Georgius og Fridericus Schoell, utg. 1910. M. Terenti Varronis *De lingua Latina quae supersunt*. Leipzig: Teubner.
- Holtsmark, Anne. 1955. *Ordforrådet i de eldste norske håndskriftene til ca. 1250*. Utg. av Gammelnorsk ordboksverk. Oslo: Jacob Dybwad.

- . 1960. "Grammatisk litteratur om modersmålet". *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 5, sp. 414–419. Oslo: Gyldendal.
- IED = *An Icelandic-English Dictionary*, red. Richard Cleasby og Gudbrand Vigfusson. 2. utg. ved William A. Craigie. Oxford: Clarendon Press 1957.
- Jón Helgason. 1926. "Ortografien i AM 350 fol." *Meddelelser fra Norsk forening for sprogvitenskap* 1: 45–75.
- . 1957. "Ek bar sauð". *Acta Philologica Scandinavica* 23, s. 94–96.
- Jón Helgason, utg. 1936. *Íslenzk miðaldakvæði. Islandske digte fra senmidalderen*, bd. 1. Utg. av Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. København: Munksgaard.
- Jon Sigurðsson og Sveinbjörn Egilsson, utg. 1852. *Edda Snorra Sturlusonar / Edda Snorronis Sturlæi*. Bd. 2. Hafniæ: Legatum Arnamagnæanum.
- Jón Thorkelsson. 1879–85. *Supplement til islandske Ordbøger*. Anden Samling. Reykjavík: Ísafold's Bogtrykkeri.
- Keil, Henricus. 1961. *Grammatici latini*. Bd. II. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung. [Nyprent av utgåva från 1855.]
- Kjartan G. Ottósson. 1986. "Indicier på tonaccentsdistinktion i äldre isländska". *Íslenskt mál* 8: 183–190.
- Kock, Axel. 1891. "Fornnordiska kvantitets- och akcentfrågor". *Arkiv för nordisk filologi* 7: 334–377.
- Kristján Árnason. 1993. "Málfræðihugmyndir Sturlunga". *Íslenskt mál* 15: 173–206.
- Krömmelbein, Thomas, utg. 1998. Óláfr Þórðarson Hvítaskáld: *Dritte Grammatische Abhandlung*. Oslo: Novus.
- Kuhn, Hans. 1937. "Zum Vers- und Satzbau der Skalden". *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 74: 49–63. (Prenta upp att i *Kleine Schriften*, bd. 1, 468–484. Berlin: Walter de Gruyter 1969.)
- . 1983. *Das Dróttkvætt*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Langosch, Karl. 1975. *Lateinisches Mittelalter. Einleitung in Sprache und Literatur*. 3. utg. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Lex. poet. = Sveinbjörn Egilsson: *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2. utg. ved Finnur Jónsson. København: Lynge & Søn 1931.
- Lberman, A. S. 1976. "The Origin of Scandinavian Accentuation". *Arkiv för nordisk filologi* 91: 1–32.
- Magnús Snædal. 1993. "Yfirlit yfir fornislenskar málfræðiritgerðir". *Íslenskt mál* 15: 207–220.

- Noreen, Adolf. 1923. *Altnordische Grammatik. I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urmordischen.* 4. utg. Halle: Niemeyer.
- Oftedal, Magne. 1952. "On the origin of the scandinavian tone distinction". *Norsk tidskrift for sprogvitenskap* 16: 201–225.
- Ólsen, Björn Magnússon, utg. 1884. *Den tredje og fjerde grammatiske afhandling i Snorres Edda tilligemed de grammatiske afhandlings prolog og to andre tillæg.* (Islands grammatiske litteratur i middelalderen II.) København: Fr. G. Knudtzons Bogtrykkeri.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre.* Utg. av Den arnamagnæanske kommission. København 1989.
- Rask, R[asmus] Kr[istian], utg. 1818. *Snorra-Edda ásamt skáldu og þar með fylgjandi ritgjörðum. Eptir gömlum skinnbókum.* Stockhólmi: í hinni Elménsku prentsmiðju.
- Skj. = *Den norsk-islandske skjaldedigting.* Utg. av Finnur Jónsson. A 1–2, B 1–2. København – Kristiania: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 1912–15.
- Stefán Einarsson. 1932. "Icelandic Dialect Studies I. Austfirðir". *The Journal of English and Germanic Philology* 31: 537–578.
- Stefán Karlsson. 1964. "Gömul hljóðvöl í ungum rínum". *Íslenzk tunga* 5: 7–29.
- Sveinbjörn Egilsson, utg. 1849. *Ritgjörðir tilheyrandi Snorra-Eddu.* Reykjavík.
- de Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch.* 2. utg. Leiden: E. J. Brill.
- Wadstein, Elis. 1890. *Fornnorska homiliebokens ljudlära.* Upsala: Akademiska boktryckeriet.
- Wessén, Elias. 1965. *Svensk språkhistoria. 1. Ljudlära och ordböjnärlära.* Sjunde upplagan. Stockholm – Göteborg – Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Winterbottom, M[ichael], utg. 1970. *M. Fabi Quintiliani Institutionis oratoriae libri duodecim,* bd. 1, *libri* I–VI. Oxoni: E typographeo clarendoniano.

Trygve Skomedal
Arthur Nordlies vei 1A
0956 Oslo
trygve.skomedal@iln.uio.no

Klaus Johan Myrvoll
Middelthunsgate 11
0368 Oslo
klausjon@online.no

A comment on a textual emendation to *Bjarnar saga Hítdólakappa*

By Kirsten Wolf

At the end of Bjarnar saga Hítdólakappa, it is related that after Björn has died in a heroic last stand, his adversary Þórðr, at the request of Kálfr, goes to Hólm to give to Þórdís, Björn's wife, an ornament that Björn had worn around his neck. Kálfr hands Þórdís the ornament, but she throws the ornament at Þórðr and tells him to give it to his wife Oddný. At the sight of the ornament, Oddný, Björn's lifelong love, sinks down and loses all consciousness of people around her. By the time the swoon lifts from her, she has lapsed into an illness, from which she eventually dies. The extant manuscripts of the saga report that "hon mornaði þll ok þorrraði ok röddi aldri síðan tanna ok lifði þó mjök lengi við þessi óhögindi."

The expression röða tanna occurs nowhere else in Old Norse-Icelandic literature. Accordingly, editors of Bjarnar saga Hítdólakappa have sought to emend it. This article presents an assessment of these emendations and proposes an emendation of "röddi aldri síðan tanna" not to "röddi aldri síðan mikit" or "töði aldri síðan tanna," but to "tjáði aldri síðan tanna."

1

At the end of *Bjarnar saga Hítdólakappa*, it is related that after Björn Arngeirsson, the eponymous hero of the saga, has died in a heroic last stand, alone and almost unarmed against twenty-four attackers, his adversary Þórðr Kolbeinsson, at the request of Kálfr illviti, goes to Hólm to give to Þórdís Þorfinnsdóttir, Björn's wife, an ornament that Björn had worn around his neck. Kálfr hands Þórdís the ornament, but she throws the ornament at Þórðr and tells him to give it to his wife Oddný Eykyndill Porkelsdóttir. At the sight of the ornament, Oddný Eykyn-dill, Björn's lifelong love, who had been married to Þórðr only because Þórðr lied about Björn's death, sinks down and loses all consciousness of people around her. By the time the swoon lifts from her, she has lapsed

into an illness, which brings her restlessness and pain. She is overwhelmed with suffering, and the only thing that brings her comfort is sitting on horseback with her husband Þórðr leading her and the horse to and fro. Eventually, she dies from the illness. The extant manuscripts of the saga report that “hon mornaði ɔll ok þorrnaði ok róddi aldri síðan tanna ok lifði þó mjók lengi við þessi óhögindi” (AM 551 D a 4to fols. 31r–v, Rask 28 p. 75).¹

The expression *róða tanna* occurs nowhere else in Old Norse-Icelandic literature. Accordingly, editors of *Bjarnar saga Hítdólkappa* have sought to emend it. This article presents a survey and an assessment of these emendations and proposes an emendation of “róddi” (infinitive: *róða*) to “tjáði” (infinitive: *tjáða*).

2

Bjarnar saga Hítdólkappa was first edited in 1847. The editor, Halldór Friðriksson, attempts to retain the reading of the two manuscripts and suggests emending “tanna” to “mikit”: “hón mornaði ok þorrnaði, ok róddi aldri síðan mikit, ok lifði þó mjók lengi við þessi óhögindi” (p. 60). In his textual apparatus, he notes that “tanna” may be an error for “til manna,” and in the accompanying Danish translation, Halldór Friðriksson renders the phrase “ok róddi aldri síðan mikit” as “og talede siden aldrig meget” (p. 73; and since then never spoke much). At the suggestion of Guðbrandur Vigfússon, who reviewed Halldór Friðriksson’s edition in *Ný félagsrit* 18 (1858), pp. 159–62, C. R. Boer retains “tanna” and emends “róddi” to “tóði” (infinitive: *tóða*) in his 1893 edition of the saga: “hon mornaði ɔll ok þorrnaði ok tóði aldri síðan tanna ok lifði þó mjók lengi við þessi óhögindi” (p. 72). Two subsequent editions of *Bjarnar saga Hítdólkappa* published by Sigurður Kristjánsson and Benedikt Sveinsson in 1908 and 1923, respectively, are based on Boer’s edition and retain his emendation. Boer’s emendation is favored also in the most recent edition of the saga, that is Sigurður Nordal and Guðni Jónsson’s 1938 edition in the *Íslensk fornrit* series (p. 206). In addition to noting that the manuscripts have “róddi,” Sigurður Nordal and Guðni Jónsson

1. For “ok róddi aldri síðan tanna” Rask 28 has “ok ræddi aldri síðan (meðal) tanna.” These are the only two manuscripts covering the passage in question.

comment that *tója* (*týja*, *tjóa*) usually means to “help” or “assist.” They maintain that *tója tanna* should probably be interpreted as to “neyta tanna” or to be “í fullu fjöri” and suggest translating the phrase (into modern Icelandic) as “bera sitt bar” (thrive, feel comfortable, be happy). Their emendation or suggestion is followed by W. Bryant Jackman, Jr., and Alison Finlay, who translate the phrase “hon . . . tóði aldri sídan tanna” as “joy never returned to her” (p. 215) and “[s]he . . . never afterwards had any joy in life” (p. 301), respectively. The Danish translation edited by Aldís Sigurðardóttir, however, appears to make an effort to retain the manuscript reading: “fra det tidspunkt kom der ikke mere et eneste ord over hendes læber” (pp. 79–80; from that point on not a single word ever came over her lips). The same applies to the Norwegian translation by Stefan Frich: “[h]o . . . rødde mest aldri sidan” (p. 81; she . . . hardly ever spoke since then).

By way of justifying the emendation of “røddi” to “tóði” Sigurður Nordal and Guðni Jónsson maintain that the phrase “tója tanna” appears in the poetry of two Old Icelandic skalds. One is a *lausavísa* by Kormákr Qgmundarson (ed. Finnur Jónsson 1912–15, vol. 1B, p. 77). In the following, the phrase in question is given in italics:

Mákak hitt of hyggja,
hví þú skyldir verða,
gollhlaðs geymiþella,
gefin tindráttar manni,
trauðla mák of *tója*
tanna, silki-Nanna,
siz þik fastnaði frægja
faðir þinn blotamanni.

Finnur Jónsson offers the following translation of the poem: “Jeg kan ikke forstå det, kvinde, hvorfor du blev bortgiven til den tintrækker; jeg kan næppe *trække på laben* (*til smil*) siden din fader fæstede dig, navnkundige kvinde, til den elendige karl.”² In his edition of *Kormáks saga*, Einar Ól. Sveinsson does not comment on the phrase, but offers the interpretation of “trauðla mák of *tója tanna*” as “ég er ekki með hýrri há” (p. 264; I am sorrowful). In their English translations, W. S. Colling-

2. “I cannot understand, woman, why you were given away to that tin-smith; I can scarcely smile, since your father betrothed you, renowned woman, to that wretched man.”

wood and Jón Stefánsson render the phrase as “scarce can I smile” (p. 102), and Rory McTurk as “I can scarcely show my teeth in a grin” (p. 207). Both translations would seem to be based on Finnur Jónsson’s definition (“vise tænder”) in his *Lexicon Poeticum*, where the translation is given *s. v. téa*.³ The verb *tója*, as it appears in *Bjarnar saga Hítðólakappa*, Finnur Jónsson translates as “vise” (governing the genitive case).

The other is a *lausavísá* by Holmgöngu-Bersi Véleifsson, although according to Finnur Jónsson’s diplomatic edition (1912–15, vol. 1A, p. 94), the primary manuscript uses the verb *telja* (“tel”), whereas the two secondary manuscripts use the verb *tjá* (“té”). In his normalized edition (1912–15, vol. 1B, p. 88), Finnur Jónsson favors the verb *tjá*.⁴ In the following, the phrase in question is given in italics:

Nú hefk (en ték tanna)
 Tanngnjóst vegit manna,
 þau beri menn frá morði
 míν orð, tógar fjarða;
 koma mun Ullr, þótt eldisk,
 optarr) mara þoptu
 (litak blóði svan sveita)
 setrs í heim at betra.

Finnur Jónsson offers the following translation of the poem: “Nu har jeg dræbt Tanngnjost som den en og tredivte – og det er jeg *glad ved*, disse mine ord om drabet føre man viden om; søfareren (jeg) vil komme til et så meget bedre opholdssted; oftere vil jeg farve ravnene i blod, uagtet jeg ældes.”⁵ In his edition of *Kormáks saga*, Einar Ól. Sveinsson comments that the emendation of “tel” to “ték” appears to be necessary and that *téa* (or *tója*) *tanna* is a common expression, which may be interpreted as “láta sjá í tennur (þegar verið er í góðu skapi)” (p. 255; to show one’s teeth [when in a good mood]). Collingwood and Jón Stefánsson translate “ték tanna” as “I smile” (p. 89) and McTurk as “my own teeth I show in a grin” (p. 203).

3. Cf. also the *Lexicon Poeticum*, *s.v. tqnn*, where *tója*, *téa*, *tanna* is defined as “vise tænder, ø: ved at smile, og så ‘smile’ af glæde.”

4. In his edition of *Kormáks saga*, Einar Ól. Sveinsson, too, has “ték tanna” (p. 255).

5. “Now I have killed Tanngnjóst [Tooth-grinder] as the thirty-first – and I am happy about that; my words are used as witness to the killing, the seafarer (I) will arrive at a much better abode; I will more often color the raven in blood, although I grow old.”

Although Sigurður Nordal and Guðni Jónsson's arguments in favor of emending "røddi" to "tøði" are persuasive, it is a fact that the only occurrence (a *lausavísa* by Kormákr Ógmundarson) of the phrase *tøja tanna* in Old Norse-Icelandic is in poetry and not prose as in *Bjarnar saga Hít-dólkappa*.

The expression *tjá tanna* in the *lausavísa* by Holmgöngu-Bersi Véleifsson appears twice in Old Norse-Icelandic prose. According to Johan Fritzner's *Ordbog over Det gamle norske sprog* (s.v. *tjá* [preterite: *tjáði*]), there are a number of occurrences of the verb in Old Norse-Icelandic prose, usually in the meaning "fremvise, komme frem med noget" and "forestill, foredrag, fremstille i Ord eller Tale" and with the object in the accusative (his definition is given s.v. *tjá* [preterite: *téði*]). However, Fritzner (s.v. *tjá*) lists one example, in which the verb appears with the genitive plural of *tønn* and offers the translation or interpretation of the phrase *tjá eigi tanna* as "ikke tage mad til sig, faste." The example is from *Karlamagnúss saga*, which describes Guitalin's reaction to the news from Rollant's messenger that Rollant is on his way to Garmasie with a huge army and intends to conquer his city: "við þessi tíðendi ógladdist mjøk Guitalin konungr, svá at hann tjáði eigi tanna" (pp. 381–82; at this news King Guitalin became very unhappy, so that he *tjáði eigi tanna*).⁶ Two examples of the expression *tjá tanna* are listed s. v. *tønn*.⁷ One is the example from *Karlamagnúss saga*. The other example is from *Bærings saga* (ed. Cederschiöld 1884) in Lucinia's speech to Bæringr: "ok síðan er ek sá yðr it fyrsta sinn, þá hefir minn hugr leikit á yðarri fegrð dag ok nátt, svá at ek má eigi *tjá tanna* né nokkura gleði hafa" (p. 109; and since I saw you the first time, your beauty has been on my mind day and night, so that I can neither *tjá tanna* nor have any joy). Since in *Bærings saga* it is

6. In his textual apparatus, C. R. Unger notes that this is according to AM 18oc fol. AM 180a fol. has "téði" (instead of "tjáði"), and AM 18od fol. and AM 531 4to, which represent the younger recension, omit the phrase "svá at hann tjáði eigi tanna." Constance B. Hieatt translates the sentence as follows: "These tidings were so extremely displeasing to King Guitalin that he did not smile" (vol. 3, p. 30). Since the exact Old French source for this part of *Karlamagnúss saga* has not been established, it is impossible to ascertain what the Old French phrase might have been.
7. *The Arnamagnaean Dictionary: A Dictionary of Old Norse Prose* does not in its collection of slips have occurrences of the phrase *tjá/tøja/týja/tjóta tama* other than those in *Bjarnar saga Hít-dólkappa*, *Karlamagnúss saga*, and *Bórings saga* (Eva Rode, *The Arnamagnaean Dictionary*, pers. communication November 2009).

maintained that in addition to being unable to *tjá tanna* Lucinia was unable to *hafa gleði*, that is, smile or take joy in life, her inability to *tjá tanna* would seem to mean something other than enjoyment of life and, likely, as Fritzner suggests, (in)ability to eat, although certainly the possibility of pleonasm cannot be excluded.

4

The emendations proposed by Halldór Friðriksson and C.R. Boer (and Sigurður Nordal and Guðni Jónsson) do not question the fact that Oddný Eykyndill was gravely ill. She certainly didn't thrive, and, according to the editors and translators, she either never spoke or never smiled (that is, enjoyed life). And yet, according to *Bjarnar saga Hítdólakappa*, she managed to live for a very long time in such discomfort.

As it is presented in *Bjarnar saga Hítdólakappa*, the illness appears to have been caused by an emotional shock. The symptoms described are syncope (fainting), restlessness, pain (non-descript for location, characteristics, or duration), amelioration of some or all of the symptoms with diversion on horseback, and loss of weight. The subsequent death is assigned etiologically to the condition.

There are many conditions which could combine restlessness and pain. These range from Addison's Disease to Alzheimer's, from Cluster Headaches to Goodpasture's Syndrome to Hepatic Encephalopathy to Hyperthyroidism, or deficiencies of magnesium or sodium. One possible condition is Disequilibrium Syndrome, which can be associated with restlessness and pain; the alleviation by horseback riding would be possible, but atypical; however, it is usually not directly fatal. The condition is most likely on the depression spectrum. With affective disorders, bipolar, (a)typical (chronic) depression, including grief or loss, all of the symptoms described in *Bjarnar saga Hítdólakappa* are possible.⁸

If frank depression, chronic or acute, is the correct diagnosis, both the emendation proposed by Halldór Friðriksson ("hon . . . róddi aldri síðan tanna") and that proposed by Boer and favored by Sigurður Nordal and Guðni Jónsson ("hon . . . tóði aldri síðan tanna") could fit. The for-

8. Walter O. Schalick, M.D. Ph.D., University of Wisconsin-Madison, pers. communication November 2009.

mer would imply that Oddný Eykyndill retreated into herself, choosing not to communicate. The latter would imply that she became melancholic. However, in light of the fact that *Bjarnar saga Hítðólkappa* reports that Oddný Eykyndill withered and shrank (“mornaði ql̄ ok þorrnaði”), an emendation to “hon … tjáði aldri síðan tanna,” which would imply that Oddný Eykyndill became anorexic, would seem logical. Moreover, the use of the concessional “þó” to introduce the (remarkable) fact that Oddný Eykyndill lived for quite some time in this condition, would make more sense, if it referred to her inability or unwillingness to take nourishment, especially in light of the fact that people with “the dwindle” can survive longer than anticipated without obviously eating. And who knows, if perhaps also the lovesick Kormákr Ógmundarson lost his appetite rather than his ability to smile, when he realized that his true love Steingerðr Porkelsdóttir was forever lost to him.

Literature

- Bachman, W. Bryant, Jr. 1985. *Four Old Icelandic Sagas and Other Tales*. Lanham: University Press of America.
- Bjarnar saga Hítðólkappa. Borgfirðinga sǫgur*. Ed. Sigurður Nordal and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit 3, 109–211. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1938.
- Björn Hítðólekappes saga*. Ed. and trans. Halldór Friðriksson. Nordiske Oldskrifter 4. Copenhagen: Berling, 1847.
- Bjørns saga: Helten fra Hiterdal*. Ed. Aldís Sigurðardóttir. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2002.
- Bærings saga*. Ed Gustav Cederschiöld. Fornsögur Suðrlanda: *Magus saga jarls, Konraðs saga, Bærings saga, Flovents saga, Bervers saga*. 85–123. Lund: Berling, 1884.
- Finnur Jónsson, ed. 1912–15, rpt. 1967. *Den norsk-islandske Skjaldedigting*. Vols 1A–2A (*tekst efter håndskrifterne*) and 1B–2B (*rettet tekst*). Copenhagen and Christiania [Oslo]: Gyldendal; rpt. Copenhagen: Rosenkilde & Bagger.
- . 1966. *Lexicon Poeticum antiquæ linguae septentrionalis. Ordbog over the norsk-islandske skjaldesprog*. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2nd ed. Copenhagen: Atlas.
- Fritzner, Johan. 1886–1896. *Ordbog over Det gamle norske sprog*. 3 vols. 4th

- ed. Kristiania [Oslo]: Universitetsforlaget.
- Karlamagnus saga ok kappa hans. Fortællinger om Keiser Karl Magnus og hans Jævninger i norsk Bearbeidelse fra det trettende Aarhundrede.* Ed. C. R. Unger. Christiania [Oslo]: Jensen, 1860.
- Karlamagnús Saga: The Saga of Charlemagne and His Heroes.* Trans. Constance B. Hieatt. 3 vols. Medieval Sources in Translation 13, 17, 25. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1975–1980
- Kormáks saga. Vatnsdóla saga, Hallfreðar saga, Kormáks saga.* Ed. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit 8, 201–302. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1939.
- Kormak's Saga.* Trans. Rory McTurk. *The Complete Sagas of Icelanders Including 49 Tales.* Ed. Viðar Hreinsson. Vol. 1, 179–224. Reykjavík: Leifur Eiríksson Publishing, 1997.
- The Life and Death of Kormac the Skald being the Icelandic Kormáks Saga.* Trans. W. S. Collingwood and Jón Stefánsson. Ulverston, 1902.
- The Saga of Bjorn, Champion of the Hitardal People.* Trans. Alison Finlay. *The Complete Sagas of Icelanders Including 49 Tales.* Ed. Viðar Hreinsson. Vol. 1, 255–304. Reykjavík: Leifur Eiríksson Publishing, 1997.
- Soga um Bjørn Hitdølakappe.* Trans. Stefan Frich. Oslo: Det norske samlaget, 1926.

Kirsten Wolf

Department of Scandinavian Studies
University of Wisconsin-Madison
1364 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, Wisconsin 53706
USA
kirstenwolf@wisc.edu

Vilkårleg tradisjon?

Nærblikk på Hallfrid Christiansens *Norske målførekart*

Av Rune Røsstad

Hallfrid Christiansens Norske målførekart frå 1969 står sentralt i norsk dialektologi. Karta syner utbreiinga av velkjende einskildfenomen i talemalet, og dei har vore eit viktig grunnlag for kart i mange fagbøker og lærebøker sidan. Siktemålet for artikkelen er å finne fram til kva for kjelder desse karta byggjer på, og med det få ei betre forståing av nokre sentrale sider ved den dialektologiske kunnskapen og korleis denne kunnskapsmassen er blitt til over tid. Granskinga er avgrensa til Vest-Agder fylke og nokre utvalde kart i HC69: kart for endingsvokalismen i bunden form eintal av hokjørnsord, utviklinga av gno. ll og "Oppmyking av p t k" (lenisering). Utforminga av desse karta blir jamført med dei kjeldene for geografisk talemålsvariasjon i Vest-Agder som låg føre i 1969. Denne jamføringa viser mange avvik mellom kjeldene og karta, og det er vanskeleg å slå fast kva som har vore datagrunnlaget for utteikninga av dei.

1 Innleiing

I norsk dialektologi står dei geografiske karta sentralt. Dei er meinte å visualisere den variasjonen som utgjer norske dialektar, og dei er brukte i nær sagt alle innføringer om emnet. Sjølv om karta varierer i storleik og utforming, viser det seg at mange av dei går attende på eitt og same opphavet: Hallfrid Christiansens *Norske målførekart* frå 1969 (HC69). Dette er ei lita samling kart som med grenser og skraveringar gjev oversikt over utbreiinga av nokre av dei mest kjende einskildfenomena i norsk talemål. Karta er detaljerte, og syner kommuneinndelinga slik ho var før samanslängane i 1960-åra. Kartsamlinga er utan verbaltekst, og det er ikkje opplyst noko om kva for materiale, litteratur eller datagrunnlag ho byggjer på. Samlinga blei utgjeven posthumt av Norsk Målførarkiv (HC døydde i 1964), og karta blei teikna av Eric Papazian på grunnlag av utkast eller forelegg av HC.¹

Før HC69 var det heller lite bruk av dialektkart. Mest kjende er nok karta i Christiansen 1946–48. Bortsett frå at det der ikkje er kart over utbreiinga av dativ, gjeld desse dei same språklege fenomena som i HC69, men dei er i mindre målestokk og syner ikkje kommunegrenser. Det er nærliggjande å tru at det kan vere ein samanheng mellom utarbeidingsane av dei to kartsamlingane. I Christiansen 1946–48 er det heller ikkje opplyst noko om kjelder for utforminga av karta. Derimot er framstillinga nokså detaljert når det gjeld geografisk utbreiing av mange einskildfemonen, ofte meir detaljert enn det som går fram av den vesle målestokken på karta.

Norsk Målførerarkiv utarbeidde på 1950- og 60-talet ei mengd kart på grunnlag av innsamla materiale frå heile landet, såkalla oppskrifter som blei førte inn i ein *synopsis*. Meininga var å gje ut ein norsk *dialektatlas* (jf. Hoff 1960), som skulle vere ei stor samling kart over geografisk variasjon i norsk talemål. Planane må derimot ha stranda, og lite er blitt publisert av dette grunnlagsmaterialet. Mange av karta blei teikna av J.A. Schulze, og hist og her finn ein somme av dei direkte attgjevne (t.d. Hoff 1960, 1967 og Beito 1973). Skjekkeland har også nytta nokre kart av Schulze, mellom anna eitt som syner utbreiinga av gno. *Id* (1997: 259). Elles går karta i Venås 1967 og 1974 attende på gransking av mellom anna oppskriftene og synopsisen i Norsk Målførerarkiv. Desse gjeld språklege fenomen innom verbboying som HC69 ikkje har kart for, og dei har dermed vore noko nytta i nyare framstillingar (t.d. Sandøy 1985: 94ff., Skjekkeland 1997: 270ff., Papazian og Helleland 2005: 76 og 79). Utover det ser det ut til å vere HC69 som står som den sentrale kjelda for mange av dei som har utarbeidd kart etter 1969.

Ei mykje brukte innføring i norske dialektar var lenge Helleland og Papazian 1973 og 1981. På kolofonsida står det her at “[k]arta er teikna av Hallfrid Christiansen og utlånte frå Norsk Målførerarkiv” (1973/1981: 2). Elles er det ikkje opplyst noko om kjelder, men ein kan sjå at karta som syner utbreiinga av einskildfemonen, er identiske med karta i HC69. Det gjeld alle, bortsett frå dativkartet (1973: 42, 1981: 43), som avvik noko frå det tilsvarande i HC69. Vidare er nesten alle karta frå HC69 direkte kopierte i Skjekkeland 1977 (s. 133–53); dei einaste avvikene er at HCs kart for utviklinga av trykklette utlydande vokalar i Nord-Noreg er skifta ut

1. Opplysning på e-post av Eric Papazian 14.06.2007.

med eit kart etter J.A. Schulze frå 1966 (s. 137), og dativkartet (s. 151) er det same som i Helleland og Papazian 1973 (s. 42). Skjekkeland har også fleire kart etter J.A. Schulze, som syner andre språklege fenomen, og han har kart etter Venås 1967 og 1974, som gjeld verbformer. Direkte kopiering av HCs kart finn me også døme på i Sandøy 1985 (s. 91, 100, 106). I tillegg er her eit utval kart teikna på nytt, i mindre målestokk, på grunnlag av mellom anna HC69, blir det oppgjeve (m.a. s. 74, 79, 94, 105). I Sandøy 1996 er nesten alle karta frå HC69 kopierte, då som vedlegg (1996: 229–42). Derimot er HCs kart for utviklinga av gno. *ll* skifta ut med eit liknande (s. 243), men utan at kjelde er oppgjeven; det er truleg teikna av Sandøy sjølv.

Også i andre innføringsbøker i dialektologi går det fram at HC69 er kjeldegrunnlag for utteikning av dialektkarta. I både Vigeland 1995 og Skjekkeland 1997 er det slik. Hos Vigeland gjeld det nesten alle karta (1995: 111), hos Skjekkeland nærmere halvparten (jf. 1997: 249). Hos begge er karta nytteikna i mindre målestokk; Vigeland har med fylkesgrensene, Skjekkeland har ikkje. Nesten alle karta frå HC69 er representerte i desse to bøkene. Vigeland har ikkje med kartet for trykklette utlydande vokalar eller kartet for r-bortfall i ubunden form fleirtal av substantiv, og Skjekkeland har eit anna dativkart (s. 267) enn det som står i HC69, eit som er teikna av Eric Papazian i 1981. Skjekkeland opplyser vidare dette: “På ein del av karta er målføregrensene justerte i samsvar med opplysningar eg har fått frå ulike kollegaer i fagmiljøet” (1997: 249). Kva for kart eller opplysningar det dreier seg om, er ikkje nemnt.

Ei endå nyare bok om norske dialektar er Papazian og Helleland 2005, som byggjer på dei tidlegare utgjevingane av same forfattarane (Helleland og Papazian 1973 og 1981). I den nye boka har ein brukt det same grunnlagskartet som tidlegare, med dei gamle kommunegrensene. Karta er likevel teikna på ny, og her og der ser ein at grensestrekaner er justerte i forhold til dei tidlegare utgjevingane. I tillegg er det teke med nokre kart etter Foldvik 1988 (s. 67) og etter Venås 1967 og 1974 (s. 77 og 79). I innleiinga til boka står det:

Karta byggjer på Hallfrid Christiansen sine når ikkje andre kjelder er oppgjevne. Men vi har stundom forenkla dei noko, og ”modernisert” dei når vi har opplysningar om at eit målmerke knapt er brukta lenger i eit område. (2005: 10)

I somme andre fagbøker finn ein også døme på bruk av kart som er nytteikna på grunnlag av HC69. Både Braumüller 1998 (s. 246) og Otnes og Aamotsbakken 1999 (s. 236) har kopi av dialektinndelinga i Vigeland 1995 (s. 113ff.). Vigeland oppgjev inga kjelde for dette kartet, men det må vere utarbeidd på grunnlag mellom anna kartet for kløyvd infinitiv (s. 117ff.), som altså har HC69 som kjelde. På same viset byggjer karta i Askeland m.fl. 1996 (s. 146ff.) på Vigeland 1995, men dei ser ut til å vere teikna på ny ut ifrå det same grunnlagskartet; begge bøkene er gjevne ut av Universitetsforlaget.

Me kan med dette slå fast at når det gjeld sentrale innføringer i norsk dialektologi etter 1970, er HC69 den viktigaste kjelda for attgjeving og nytteikning av dialektkart. Dei mest kjende einskildfenomena i talemålet blir visualiserte på denne måten, og det er stort sett berre når ein vil ha med fleire fenomen, at andre kjelder blir nytta, som til dømes Venås 1967 og 1974. Dei nytteikna karta er helst i mindre målestokk, og framstår såleis som mindre nøyaktige eller mindre fokuserte på geografiske detaljar. Det faglege grunnlaget er likevel det same.

Når det derimot gjeld lærebøker for grunnskolen og den vidaregåande skolen, er det for dialektkarta som regel ikkje opplyst noko om kjeldegrunnlaget. Her er karta helst nytteikna, i liten målestokk og i farvar, sjå til dømes Berg og Guldal 1985 (s. 98ff.) og Bonde m.fl. 1998 (s. 316ff.). I sistnemnde er dei nye kommunegrensene likevel komne med, noko som inviterer til å fokusere på geografiske detaljar, om ein skulle vere interessert. Karta i lærebøkene må likevel vere utforma på grunnlag av eitkvart, og det er god grunn til å tru at hovudkjelda i dei fleste tilfella er HC69 eller dei ovannemnde framstillingane som byggjer på mellom anna HC69. Utover det kan godt karta i Christiansen 1946–48 vere brukte; dei er i mindre målestokk, er mindre detaljerte, og liknar såleis på karta i mange av lærebøkene. I boka *Tema 3* (Jansson m.fl. 2003), som er skriven for den vidaregåande skolen (VK2), er det 8 dialektkart (s. 221–28). Ifølgje Olav V. Hauge i Det Norske Samlaget er “NRK-heftet” (dvs. Helleland og Papazian 1973/1981) og “Hallfrid Christiansen” to viktige kjelder for dei fleste karta i boka, i tillegg til “kart frå dialektboka til Bjørn Vigeland” (ikkje karta for skarre-r og diftongforenkling).² Hauge opplyser også at karta er justerte på grunnlag av diverse kjelder, mellom anna “fagkunnskap hos forfattarar og forlag.” Dette er visstnok for å få

2. Opplysning på e-post av Olav Væhle Hauge 22.06.2007.

beskrivinga av talemålet meir i samsvar med bruken, noko som blir særleg aktuelt når temaet skal presenterast for ungdom. Ein annan type innføring i norske dialektar er nettkurset “DialektXperten” innafor prosjektet *Norsk talemål på nett*. Ragna Marie Tørdal, som står for kursutviklinga, skriv at “Grunnlaget for dialektkartene i DialektXperten er nyere lærebøker om norsk språk og dialektunnskap”, i tillegg til kart i Helleland og Papazian 1973 og Jahr 1986.³ I alle desse døma er altså HC69 den sentrale kjelda for utteikning av karta, men helst indirekte, ved at ein nyttar materiale som byggjer på HC69. Her synest Helleland og Papazian 1973/1981 å ha ein særleg posisjon.

2 Problemstilling og avgrensing

Kartsamlinga i HC69 gjeld brorparten av dei språklege variablane som ein reknar som dei ‘viktigaste’ i norsk talemål, og detaljane i karta gjev inntrykk av soliditet og nøyaktigheit i grunnlagsarbeidet. Gjennomgangen ovafor viser også at kartsamlinga har status som autoritativ kjelde for heilt sentrale delar av norsk dialektologi, ikkje berre i læreboksamanheng, men også i tyngre innføringer, som til dømes Sandøy 1996 og Skjekkeland 1997. Dette er noko underleg når HC69 ikkje har nokon tilvisingar til kjelder eller til grunnlagsmateriale. Fagfolk flest reknar vel HCs kart for å vere heller tradisjonelle og arkaiske, men når ein ikkje kjenner kjeldegrunnlaget, kjenner ein heller ikkje *graden* av tradisjon eller arkaismar. Dialektologien hadde på 1960-talet ei lang historie bak seg, og utgjorde ein kunnskapsmasse som var bygd opp over mange tiår. Samstundes var talemålet i endring, og innsamla data frå 1890 samsvarte ikkje utan vidare med det ein fann på 1950- og 60-talet. I utteikninga av dialektkart var det derfor ein del prinsipielle val ein kunne ta, i tillegg til at det var einskilde område som ikkje var like nøyne utforska som andre. Ingen av desse prinsippa eller problema er gjorde greie for i HC69.

Heller ikkje er det greidd ut om *måten* å teikne karta på. No kan ein med eitt auge sjå at strekane på karta representerer *isoglossar* i motsettad til såkalla *heteroglossar* (jf. Chambers & Trudgill 1980: 103ff.), men utover det kjenner ein ikkje til kor mykje ein variant må ha vore brukt for at eit område skulle kome på den eine eller andre sida av isoglossen.

3. Opplysning på e-post av Ragna M. Tørdal 22.06.2007.

Sandøy peiker på at “karta er laga ut frå ei språkhistorisk interesse der ein er interessert i maksimumsutbreiinga av visse drag” (2003: 204), noko som inneber at det kan ha vore så som så med bruken av språkdraga. Ein meiner å vite at det ikkje skulle mykje bruk eller mange informantar til for at ein variant skulle bli rekna som ‘typisk’, ‘eigentleg’ eller ‘oppavleg’ for eit område, men kva med dei områda der varianten var ute av bruk, samstundes som ein såg teikn på bruk i tidlegare tider? I somme tilfelle er spora til stades, til dømes i stadnamn, og i andre tilfelle er dei heilt borte, og spørsmålet er då korleis dette burde attgjevest på kart. Eit anna problemfelt er kva for variantar av ein geografisk variabel ein har interesse for. I somme tilfelle kan ein ha vore oppteken av maksimumsutbreiinga for dei variantane som er dei historisk opphavlege, som til dømes infinitivsending på *-a*, medan ein i andre tilfelle derimot kan ha vektlagt utbreiinga av innovasjonar, til dømes *dl* og *dd* av norrøn *ll*, eller lenisering av *p*, *t*, *k*. Når ikkje dei ulike interessene eller perspektiva på variablane er gjorde greie for, blir me også i tvil om kva karta eigentleg skal vise.

Om kjeldegrunnlaget skriv Sandøy følgjande: “Karta som står i mange bøker, bygger stort sett på opplysningar frå informantar som lærte å snakke kring 1900” (2003: 203f.). Sjølv om påstanden helst er meint som tydeleggjering av det tradisjonelle og arkaiske ved karta, inneber han at dei skal vere teikna på grunnlag av granskingsarbeida til tidlege dialektologar som Amund B. Larsen og Hans Ross hatt mindre å seie; dei nyttar informantar som var fødde i god tid før 1900, gjerne før 1850, er det grunn til å tru.

Eg skal i det følgjande gå nærmare inn på delar av grunnlaget for nokre utvalde kart i HC69. Siktemålet er å finne fram til kva for kjelder utföringa av karta eigentleg byggjer på, for derigjennom å kunne seie noko om og vurdere desse karta som står så sentralt i norsk dialektologi. Eit vidare siktemål ved granskingsarbeida til tidlege dialektologar er såleis å få ei betre forståing av nokre viktige sider ved den dialektologiske kunnskapen og korleis denne kunnskapsmassen er blitt til over tid.

Granskingsmi er avgrensa til Vest-Agder fylke og nokre utvalde kart i HC69. Sjølv om karta dels er valde ut på grunnlag av mistankar om at dei kan vere misvisande, er det liten grunn til å tru at dei skil seg særleg frå andre kart med omsyn til kjeldegrunnlag. Avgrensinga til Vest-

Agder har med omfanget å gjere, men er også føremålstenleg sidan dette fylket tradisjonelt har relativt mykje geografisk variasjon over korte avstandar. Dessutan går utforskinga av talemålet i Vest-Agder attende heilt til slutten av 1800-talet, og er med det eit godt døme på kunnskap som er komen til over lang tid.

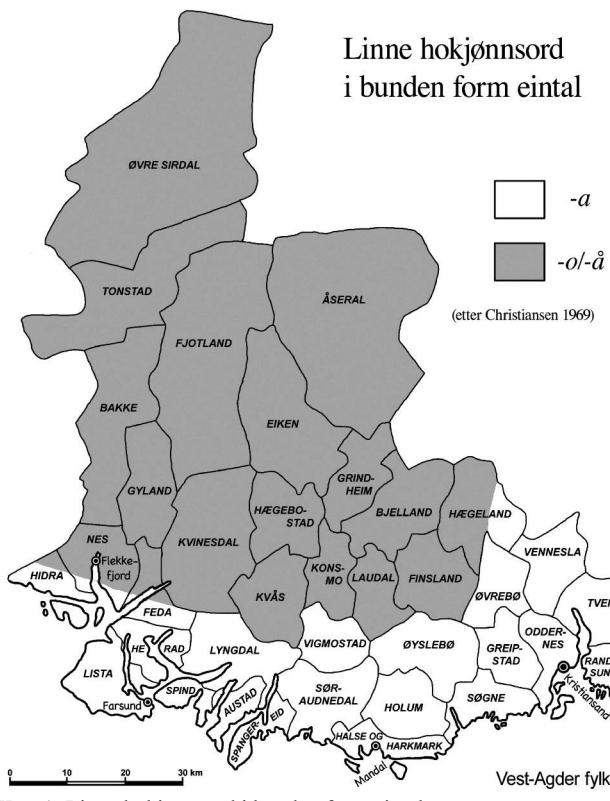
I granskinga dreier det seg mykje om geografiske detaljar, gamle kommunegrenser og kvar isoglossane er teikna inn på karta. No kan ein seie at dette er ei tilnærming som har mindre interesse i faglege framstillingar i dag, noko som også blir understreka med bruk av kart som er i små målestokkar og utan administrative grenser. Til ein viss grad kan denne manglande interessa for detaljar nok skuldast fagleg skepsis til dei tradisjonelle dialektologiske framstillingane, til dømes til det at isoglossen er ein diskutabel storleik i beskrivingar av geografisk variasjon. Men først og fremst har nok interessemangelen å gjere med spraket mellom dialektologiens tradisjonsfokus og nyare former for talemålsendring rundt om i heile landet. Frå ein moderne ståstad er dei geografiske detaljane blitt mindre relevante; til dels kan dei vere misvisande og forvirrande, særleg i formidlinga til dei som er unge.

På den andre sida er mange også opptekne av det nære og lokale, og det er i Noreg etter måten stor interesse for geografisk variasjon i talemålet. I dette biletet høyrer vektlegginga av *heimfesting* av dialektar med, og det er neppe for drygt å påstå at det i Noreg har vore ei forestilling om at einskilde dialektar kan heimfestast heilt ned på kommune- og bygde-nivå. Nettopp dette var hovudsaka i fjernsynsprogramma “Har det på tunga”, som gjekk på NRK i 1984 og 1986. I eit hefte som blei laga i samband med programma (Jahr 1986), får ein demonstrert korleis ein ved å gå systematisk til verks kan kome fram til at eit talemål må vere frå heilt avgrensa geografiske område (sjå særleg s. 32f.). For å kunne gjere dette treng ein dialektkart, og sentralt på litteraturlista bak i heftet (s. 40) finn ein Helleland og Papazian 1981, som altså inneheld karta frå HC69. No var dette heftet – og fjernsynsprogramma – populærviskaplege, men også i ei tyngre innføring som Sandøy 1985 får ein inntrykk av at det er mogleg å utføre nokså detaljerte heimfestingar av talemålsprøver. Detaljinngrykket får ein av fleire av demonstrasjonane Sandøy gjev, mellom anna av ei prøve som blir heimfesta til “bare Lyngdal og noen få bygder omkring” (s. 131). Dette kjem han fram til ved å jamføre eit utval kart, slik at han står att med eit svært avgrensa geografisk område. Med desse perspektiva på dialektlæra blir detaljerte dialektkart tillagde stor fagleg vekt,

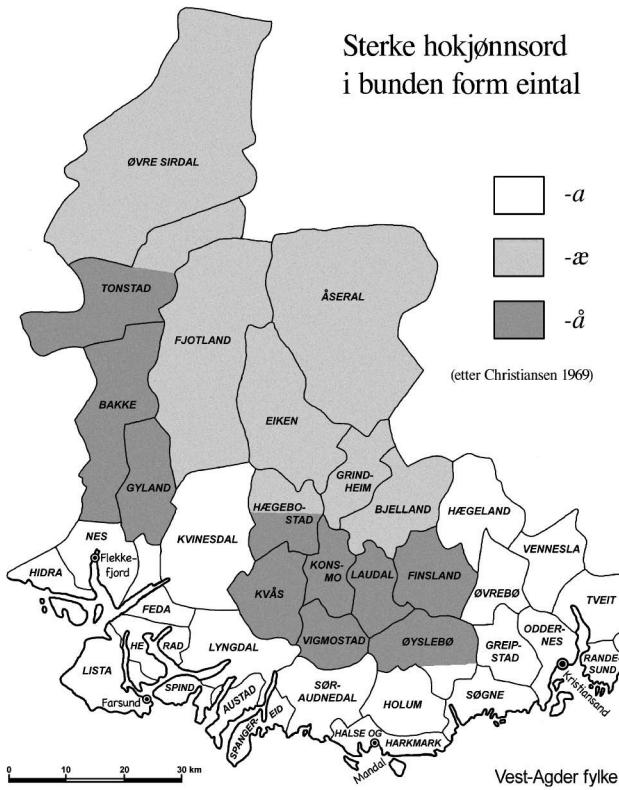
det skjerpar merksemda på lokal variasjon og styrker nok førestellinga om homogene og opphavleg ‘ekte’ dialektar. I dag er slike innfallsvinklar tona kraftig ned i fagmiljøa, men som kjent tek det ofte lang tid før nye innsikter når skolen, lærerbøkene og ålmenta elles.

3 Kart for endingsvokalismen i bunnen form eintal av hokjønnsord i Vest-Agder

I HC69 er det to kart som syner den geografiske variasjonen for endingsvokalismen i bunden form eintal av hokjønnsord, eitt for linne og eitt for sterke hokjønnsord. Nedafor er det attgjeve to nytteikna utsnitt av dei aktuelle karta i HC69.

Kart 1: Linne hokjønnsord i bunden form eintal

Kart 2: Sterke hokjønnsord i bunden form eintal

Me ser at det i Vest-Agder er to variantar av endingsvokalismen i dei linne hokjønnsorda (-a og -o/-å), og tre variantar av dei sterke (-a, -æ og -å). Det nordlege området har dermed delt ending (-o/-å og -æ), området nærmast kysten har endinga -a i begge kategoriar, og to åtskilde innlandsområde har endinga -o/-å i begge kategoriar. I tillegg er det eit mindre område (Vigmostad og den nordlege delen av Øyslebø) som har kombinasjonen -a i dei linne og -o/-å i dei sterke hokjønnsorda. Dette siste utgjer – om det samsvarer med faktisk språkbruk – eit fagleg problem som bør nemnast først.

Endinga -o/-å i bunden form eintal av begge kategoriar hokjønnsord finn me tradisjonelt i store delar av det sørvestnorske målområdet (Skjekkeland 1997: 133). Ein reknar med at denne endingsvokalismen kjem av at ein nasalert vokal [ã] kunne bli runda (Sandøy 1991: 206f.), noko som

då skjedde med linne hokjønnsord. At så også sterke hokjønnsord fekk denne endinga i nokre område, blir forklart med analogi til dei svake (Skjekkeland 1997: 132). Ut ifrå dette vil det vere rimeleg å vente at former som *bygdo/bygdå* (sterke hokjønnsord) berre finst der det er same ending i linne hokjønnsord (*viso/viså*). Derimot er det på HCs målførerkart altså nokre avvik frå dette mønsteret i Vest-Agder, ved at Vigmostad og den nordlege delen av Øyslebø skal ha formene *bygdå*, men *visa*. Det same gjeld ein ørliten flik av Sokndal heilt aust i Rogaland fylke. Me kunne tenkje oss heile fire ulike forklaringar på dette problemet:

- 1) Teorien om nasalering og analogi er ikkje rett.
- 2) Endinga *-a* er komen inn på ny i dei linne hokjønnsorda, men ikkje i dei sterke.
- 3) Grunnlaget (data) for utteikning av karta er gale, misvisande eller ikkje synkront.
- 4) Karta er ikkje nøyaktig teikna i forhold til grunnlaget (data).

I det følgjande skal eg ta føre meg utforskinga av den geografiske distribusjonen for desse endingsvokalismane i Vest-Agder. Gjennomgangen vil vise at det er forklaringane 3) og 4) som er dei mest aktuelle.

3.1 Amund B. Larsen

Amund B. Larsen knyter dei vekslande endingane i bunden form eintal av hokjønnsorda til om måla er *a*-mål eller ikkje, men seier det berre er dei linne som avheng “ligefrem av dette forhold” (1890–91: 245). Vidare skriv han då om dei linne hokjønnsorda:

Hvor disse i ubest. form har utlydende *a*, pleier den bestemte at have *å* [...] således i Hordnes, Løvdal og tildels Øslebø af Holme, i Bjelland, Åseral, N. Undal, Kvås i Lyngdal, Hægebostad, Fjotland, Bakke, Siredal [...] kysten fra Spangereid til Vanse og Liknes har *a* både i ubestemt og bestemt form (1890–91: 245f.).

Denne geografiske avgrensinga går attende på den avgrensinga Larsen tidlegare har gjort av *a*-mål, som ifølgje han finst dels i Hornnes (i ubunden form av linne hokjønnsord), og i Mandalsdalen “ovenfra og lidt ned i Holme (‘indtil Øslebø kirke’ er der bleven mig sagt), i S. Undal forml. lidt ned i Valle” (1890–91: 240f.). Larsen ser her ut til å bygge på heimelsfolk, utan å ha observert eller spurt om dette på staden.

Når det gjeld endinga -*æ* i sterke hokjønnsord, opplyser Larsen at den finst i “de øvre dele af Lister og Mandals amt (Åseral, Grindem, væsentlig Bjelland, Eken, væsentlig Hægebostad, Fjotland, Siredal) [...]” (1890–91: 250). Vidare skriv han:

Grenserne for a-lyd som fælles hunkjønsartikkel for sterk og svag bøining [...] omslutter [...] Øvrebø, Holme og tildels Øslebø sogn i Holme pgd., Valle i Søndre Undal, Å i Lyngdal, Liknes og Fede i Kvinesdal, Hered og Vanse; om Nes og Hiterø ved jeg ingen besked. (1890–91: 250f.)

Og vidare:

Imellem de mandal-listerske kystmål med *a* ved alle fem. og de øverste bygder med *æ* ved stærke, *å* ved svage er der en striben, som har *å* ved alle, nemlig Løvdal og tildels Øslebø i Holme, Finsland og tildels hovedsognet Bjelland, Nordre Undal, Kvås i Lyngdal, tildels Hægebostad, rimeligvis Bakke og Gyland. (1890–91: 252)

Med dette blir det nokre avvik i forhold til det han har skissert tidlegare, men det at Finsland og Gyland ikkje blir nemnde før her, er gjerne ikkje anna enn ei utegløyning. Ser me derimot på dei tilhøyrande karta som Larsen publiserte like i ettertid (Larsen 1892), er det fleire avvik. Rett nok er desse nokså stiliserte med mange rette strekar, men i vestre Vest-Agder er både Nes og Hidra komne med i området med endinga -*å* i begge kategoriar, dette trass i at Larsen seier han har manglande opplysningar om desse stadene (jf. sitatet ovafor, 1890–91: 250f.). Vidare, når det gjeld endinga -*å* i begge kategoriar, har Larsen med både Vigmostad og noko av Øyslebø i siste sitatet (Vigmostad utgjer sørlege delen av Nordre Undal). I Larsen 1892 presiserer han dessutan noko av dette, ved å seie at fellesendinga -*å* “rækker etter Ross noget ned i Valle sogn”, det vil seie nord i Sør-Audnedal, som ligg sør for Vigmostad. Dette er derimot ikkje attgjeve på kartet frå 1892, som på grunn av den stiliserte forma truleg ikkje er meint å skulle takast for bokstavleg, reint geografisk sett. Elles nemner ikkje Larsen Hægeland blant dei områda som har endinga -*å*, men han seier derimot at Øvrebø har -*a* i begge kategoriar (1890–91: 250f.), og om han då siktar til prestegjeldet, er Hægeland inkludert der (jf. Helland 1903: 4).

For å summere dette opp: Når det gjeld endinga -*a* i både linne og sterke hokjønnsord, gjev Larsen opp desse områda (berre grenseområda

er nemnde): Hægeland (truleg), Øvrebø, sørlege Øyslebø, midtre Sør-Audnedal (Valle), Å i Lyngdal, Liknes og Feda i Kvinesdal. Heilt i vest er han usikker; han skriv at Gyland og Bakke truleg har -å, men han er uviss på Nes og Hidra i sør. Denne beskrivinga samsvarer tolleg greitt med kartet for sterke hokjønnsord i HC69 (attgjeve ovafor), bortsett frå at heile Sør-Audnedal der står med -a. Når det gjeld Kvinesdal, nemner Larsen berre den sentrale kyrkjestaden Liknes, medan grensa i HC69 omsluttar heile (den gamle) Kvinesdal kommune. I vest er Gyland og Bakke ført opp med -å, Nes og Hidra med -a i HC69. Når det så gjeld kartet for linne hokjønnsord i HC69, er derimot avvika fleire: Her har vestre Hægeland -å, nordre Øyslebø, Vigmostad og nordre Sør-Audnedal har -a, heile Kvinesdal har -å, og heilt i vest er isoglossen teikna beinves ges gjennom Feda, Nes og Hidra, slik at nordområda i desse kommunane får -å-ending og ikkje -a som hos Larsen.

Ser me på endinga -æ i sterke hokjønnsord, så finn me den ifølgje Larsen i Åseral, Grindheim, det meste av Bjelland, Eiken, det meste av Hægebostad, Fjotland, Tonstad og Øvre Sirdal (Larsens "Siredal" omfattar helst både Tonstad og Øvre Sirdal, jf. Helland 1903: 5). På dette punktet er det på HCs kart for sterke hokjønnsord nokre få avvik. Det mest markerte gjeld Tonstad, som ifølgje HC har fått -å-ending, bortsett frå i nord-aust, der det berre er liten busetnad. Elles er heile Bjelland kome med i -æ-området, men når det gjeld Hægebostad, går isoglossen gjennom kommunen, slik Larsen seier.

Ifølgje Larsens framstilling er det slik at alle områda som har endinga -å i dei linne hokjønnsorda, har anten -å eller -æ i dei sterke. Skal me lese karta i HC69 under eitt, kjem det to område i tillegg: eitt område med kombinasjonen -a/-å (Vigmostad, nordlege Øyslebø), og to åtskilde område med kombinasjonen -å/-a (vestre Hægeland, Kvinesdal, og delar av Feda, Nes og Hidra).

Totalt er det altså fleire diskrepansar mellom Larsen 1890–91 og 1892 og HC69, noko som tyder at HC må ha brukta andre kjelder i sta den eller i tillegg. Samsvaret er best når det gjeld HCs kart for sterke hokjønnsord, men heller ikkje det er utan avvik.

3.2 Hans Ross

Om den geografiske fordelinga av endingsvariantar skriv Ross at det er eins ending "å ell o" i begge kategoriar hokjønnsord i "noko-lite av Mid-VestAgder", -a i "strandbygdinne i Vest-Agdir", medan det er -æ i sterke

hokjønnsord i “Aaserall, Bjelland, Grindum, Hægebostad, Fjotland o Sirdal” (1905: 21). Det siste blir seinare presisert på ny, men modifisert til “i mesto heile Bjelland sokn” (1909: 70).

I målprøvene (1909: 84ff.) nyttar så Ross mellom anna desse formene (modifiserte frå ei norvegia-liknande skrift): *sorgå, mourå, sjødnå, kjerrå, joulå, kjettå, rumpå, brønnå* (Øyslebø, Laudal og Finsland), *jæntå* (Vigmostad), *jæntå, stovå, grannekånå, kjæringjæ* (Fjotland), *tiæ, kjæddingjæ* (Grindheim).

Ross’ dialektkart (1905) er i heller liten målestokk og dermed lite detaljerte. Særleg därleg får han fram områda med den felles endinga -å, og det er såleis ikkje eit brukande grunnlag å byggje detaljerte beskrivingar på. Elles er Ross i både tekst og målprøver nesten heilt i samsvar med Larsen 1890–91. Også han skriv at Sirdal (Tonstad og Øvre Sirdal, jf. Helland 1903: 5) har endinga -æ i sterke hokjønnsord, og av målprøvene går det fram at -å finst i linne hokjønnsord i både Øyslebø og Vigmostad. Det som skil Ross frå Larsen, er at sistnemnde har med Nes og Hidra i området som har -å i begge kategoriar (på kartet, Larsen 1892), medan Ross altså seier det er -a i “strandbygdinne” (1905: 21).

Dette siste *kan* HC ha brukt i utteikninga av kartet for endinga i sterke hokjønnsord, for der figurerer Nes og Hidra med endinga -a. Utover det kan HC neppe ha brukt Ross 1905–09 for ei eventuell justering av målfrekarta sine – med eitt mogleg unntak – og heller ikkje for ei detaljert utteikning av dei, i og med at Ross er nokså generell på det geografiske. Det eine unntaket gjeld kartet for endinga i linne hokjønnsord i HC69. Her følgjer variant-grensa (isoglossen) for ein stor del administrative grenser, men frå Kvinesdal og vestetter ser det litt meir tilfeldig ut, ved at grenestreken er teikna heller rett og deler fleire kommunar på ein noko tilfeldig måte. Dette mønsteret *kan* vere grunna på Ross’ påstand om at “strandbygdinne” har -a som ending i begge kategoriar, men det ser noko underleg ut at grensa er teikna som ein rettlinja strek tvers gjennom tre kommunar.

3.3 Torleiv Hannaas

Hannaas skriv at sterke hokjønnsord endar på -æ i bunden form i Åseral, Grindheim, Bjelland, Eiken, Hægebostad, Fjotland, Kvinesdal og Sirdal. Om linne hokjønnsord seier han at dei endar “på -å alle stader der dei sterke endar på -å eller -æ, det vil segja i fjellbygdene og midbygdene” (1925: 23). I målprøvene hans finn me mellom anna desse formene (s.

27ff.): *joræ, barselkøna, kjørkja* (Bjelland), *gjentå* (Laudal), *heddå, kåna, nor-siå, soksæ* (Hægebostad), *døræ, åsgoreiæ, Bjællandsbrunæ* (Kvinesdal). Formene *barselkøna* og *kjørkja* frå Bjelland samsvarer ikkje med Hannaas' eigne ord, men står i ei segn han har ifrå Lunde 1924. Elles er påstanden om -æ i sterke hokjønnsord i Kvinesdal ikkje samsvarande med Larsen og Ross, og dei er heller ikkje komne med i HC69. HC kan difor ikkje ha nytta Hannaas 1925 i utteikninga av desse to målførekarta.

3.4 Synopsisen i Norsk Målførarkiv

I Norsk Målførarkiv er Vest-Agder representert ved to synoptiske oversyn, eitt for den austre delen av fylket og eitt for den vestre. Kva tid desse oversyna hadde fått den endelige forma som dei har i dag, er noko uvisst, men det er grunn til å tru at dei fleste innføringane var på plass i løpet av 1960-åra (jf. Hoff 1960: 598), og oppskriftene dei byggjer på, var mest alle komne inn til arkivet innan midten av tiåret. Somme kommunar manglar i synopsisen, mellom anna Konsmo, Kvås og Tonstad, og ikkje alle oppskriftene synest å vere heilt etter dei prinsippa ein tenkte seg då arbeidet tok til (jf. Hoff 1960). Somme oppskrifter er ikkje i lydskrift, og somme oppskrifter byggjer på ekserpering av eldre beskrivingar av ein-skilde dialektar (mellom anna Seip 1915, Kydland 1940). Såleis er det stor tidsmessig spennvidd i materialet, i tillegg til det at andre prinsipp for innsamlingsarbeidet heller ikkje er gjorde greie for.

Spørsmålet er då om HC kan ha brukt synopsisen som kjelde for utteikninga av karta, eventuelt for justering av grensene. Svaret på det synest negativt. Hægeland er i synopsisen ført opp med -a i begge kategoriar, noko som samsvarer med Larsen 1890–91, medan HC altså har -å i linne hokjønnsord i vestre Hægeland. Vidare er Øyslebø og Vigmostad ført opp i synopsisen med endinga -å i begge kategoriar hokjønnsord, Øyslebø rett nok med nokre døme med -a som alternativ, noko som best kan forståast som ei presisering av at det er variasjon. På HCs kart har derimot Vigmostad og den nordlege delen av Øyslebø berre -å i sterke hokjønnsord. Elles kan synopsisen heller ikkje vere grunnlag for HCs plassering av grensa mellom -a og -å i linne hokjønnsord vest i Vest-Agder. Kvinesdal er nemleg her – av to oppskrivrarar – ført opp med -a, medan HC inkluderer det i -å-området. Det same gjeld for størstedelen av Nes. Når det så gjeld endinga -æ i sterke hokjønnsord, har synopsisen ikkje med Bjelland, noko alle dei ovannde granskaranane hadde, og som også er med på HCs kart. Heller ikkje er Tonstad representert i sy-

nopsisen, og dermed har ein ikkje her noko grunnlag for at HC gjev opp endinga -å i begge kategoriar, på tvers av både Larsen og Ross.

3.5 Inger Frøyset

Ser ein på det som er skrive om einskilde dialektar og mindre målområde i Vest-Agder før 1969, er det lite å leggje til i denne samanhengen. Det meste samsvarer med opplysningane i synopsisen, som jo i nokre tilfelle også byggjer på nettopp dei eldre beskrivingane. Noko er det likevel å nemne. Inger Frøyset presiserer i *Torrídalsmålet* (1957: 303) at vestre Hægeland har endinga -å i linne hokjønnsord og -æ i sterke. Sidan dette ikkje er nemnt av verken Larsen, Ross eller Hannaas, skulle ein tru at HCs kart for endinga i linne hokjønnsord kunne vere justert etter Frøyset. Men når det gjeld endinga -æ i sterke hokjønnsord, er derimot Frøysets opplysningar ikkje tekne omsyn til; HC har då endinga -a for heile Hægeland. HC synest heller ikkje å ha teke omsyn til det Frøyset skriv om måla i Mandalen (1969: 400), for der er -å oppgjeven som ending i begge kategoriar i a-målet, det vil seie i nordlege delar av Øyslebø. HC har, som tidligare nemnt, berre -å i dei sterke hokjønnsorda, og om ho har nytta Frøysets granskingar i utforminga av karta, har ho i så fall vore noko selektiv.

3.6 Oppsummering

Gjennomgangen syner at det er vanskeleg å slå heilt fast kva for kjelder Hallfrid Christiansen har hatt som grunnlag for utteikning av karta for endingsvokalismen i bunden form eintal av hokjønnsord i Vest-Agder. Når det gjeld kartet for sterke hokjønnsord, kan ho ha teikna det meste på grunnlag av Larsen 1890–91 og justert ein detalj i det etter Ross 1905. Det som avvik mest, er at ho fører opp Tonstad med endinga -å, som det ikkje er grunnlag for i noko av det moglege grunnlagsmaterialet. Endå meir påfallande blir dette når Tonstad tvert om skal ha -æ som tradisjonsform, som i Øvre Sirdal (Særheim 1992: 30). Av anna å merke seg er det at isoglossane på kartet går gjennom både Øyslebø og Hægebostad kommunar, noko som altså samsvarer med Larsen 1890–91. Men då er det samstundes underleg at verken Bjelland eller Audnedal, som ifølgje Larsen også har variasjon, ikkje er teikna med tilsvarande grenestrekar gjennom kommunane.

Endå vanskelegare er det å sjå grunnlaget for kartet for linne hokjønnsord. Somme detaljopplysningar frå andre moglege kjelder kan

tenkjast å forklare avvik frå Larsen 1890–91, som t.d. Frøysets opplysning om at vestre Hægeland har endinga *-å* i linne hokjønnsord (1957: 303), men slike opplysningar er i så fall valde ut heller tilfeldig, jf. at Frøyset same staden opplyser at vestre Hægeland har endinga *-æ* i sterke hokjønnsord, utan at det er kome med på HCs kart. Mest iaugefallande er likevel avvika vest i fylket, der HC har teikna isoglossen mellom Lyngdal og Kvinesdal og gjennom Feda, Nes og Hidra. Bortsett frå Ross, som seier det er *-a* i “strandbygdinne” (1905: 21), er det ikkje noko kjeldegrunnlag for dette. I ettertid har dette også vore rekna som galne opplysningar; i Skjekkeland 1978 (s. 136) er isoglossen teikna slik at området med *-a*-ending omsluttar heile kommunane Kvinesdal, Feda, Nes og Hidra, truleg på grunnlag av forfattarens eigen lokalkjennskap (Skjekkeland er sjølv frå Kvinesdal).

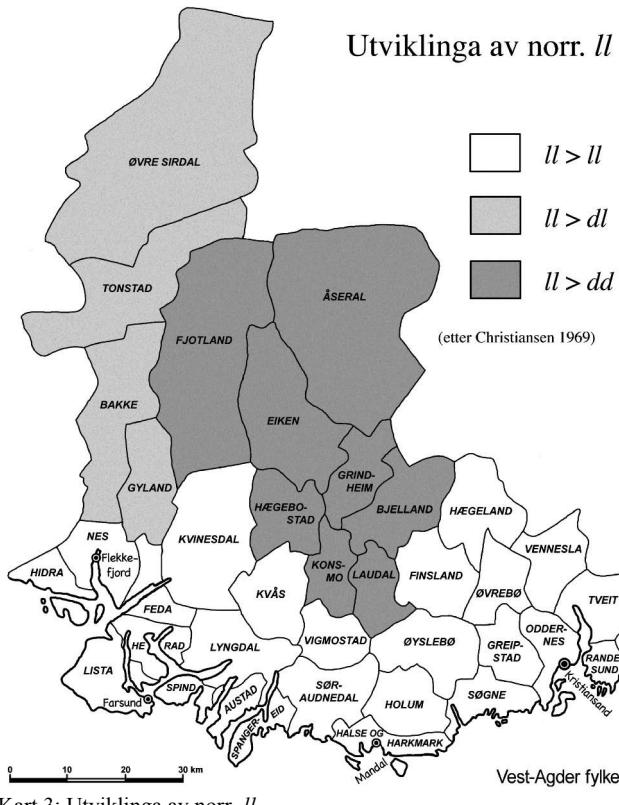
I det heile er det påfallande at ikkje dei to karta i HC er meir synchroniserte, i og med at framstillingane i mogleg grunnlagsmateriale som Larsen 1890–91 og Ross 1905/1909 er det. Både Larsen og Ross opererer med tre område: eitt med *-a* i begge kategoriar hokjønnsord, eitt med *-å* i begge, og eitt med kombinasjonen *-å/-æ*, medan den manglande synkroniseringa mellom HCs kart gjev endå to kombinasjonar, der i alle fall éin kombinasjon (*-a/-å*, Vigmostad, nordlege Øyslebø) framstår som språkhistorisk lite sannsynleg.

I ein artikkel frå 1985 har Gjert Kristoffersen sett nærmere på grensa mellom endingane *-o* og *-å* i sterke hokjønnsord i Ryfylke. Eitt av poengene hans er at grensa truleg er plassert feil på HCs kart, og at seinare granskurar likevel berre har reproduusert denne plasseringa, trass i at feilen burde ha vore kjend for dei (s. 96f.). Vidare sokjer Kristoffersen å spore kva for kjelder HC kan ha nytta for å plassere grensa. I den grad ho har bygt på skriftleg materiale, ser her Ross 1909 ut til å vere den mest aktuelle kandidaten (ibid.: 97f.), men det er likevel usikkert, sidan ho ikkje har greidd særleg ut om kjeldebruken sin.

4 Kart for utviklinga av gno. *ll* i Vest-Agder

Christiansen 1969 (s. 8) har eit kart som syner utviklinga av gno. *ll*. Vest-Agder er her tre-delt: Langs kysten og inn i landet i aust står *ll* (t.d. i *alle*) ved lag, eit sentralt innlandsområde har fått *dd* (*adde*), og det vestre innlandsområdet har *dl* (*adle*). Isoglossane følgjer utan unntak her kommu-

negrensene, jf. kart 3 nedafor som er eit nyteikna utsnitt av det nemnde kartet i HC69.

Kart 3: Utviklinga av norr. *ll*

Kartet i HC69 avvik på eit sentralt punkt frå det tilsvarande kartet (i mindre målestokk) i Christiansen 1946–48 (s. 171). Medan varianten *dd* i HC69 går sør til og med Laudal og Konsmo, er det i Christiansen 1946–48 eit skravert område i tillegg, med den tilhøyrande teksten “*dd* viker for *ll*” (ibid.). Denne skraverte delen dekkjer eit område frå om lag Konsmo-Laudal og ut til kysten kringom Mandal, men denne utbreiinga er ikkje omtalt i den tilhøyrande teksten. Det er også verdt å merke seg at kartet i Christiansen 1946–48 har eit anna skravert område, i delar av Telemark, med den forklarande teksten “*ll* med spor av *dd*” (ibid.). Medan den skraverte delen på Vest-Agder-kysten altså er teken bort i HC69, står dette Telemark-området også der, men då med teksten “*ll*, men *dd*” i

enkelte ord, helst stedsnavn (dd vikende)” (s. 8). Kva grunnlaget er for desse skilnadene mellom karta, er det ikkje råd å sjå.

4.1 Amund B. Larsen

Amund B. Larsen er ikkje like presis når det gjeld utbreiinga av variantar av gno. *ll* (Larsen 1890–91), heller ikkje er fenomenet med på kartet i Larsen 1892. Om varianten *dl* seier han at den er “gjennemgående også i Dalerne [i Rogaland] og helt til Siredal” (1890–91: 236). Vidare nyttar han gardsnamn for å slå fast at varianten *dd* har vore “herskende” i “lavere egne mellom Mandal og Flekkefjord” (ibid.). Han gjev då døme frå Herad og Liknes i Kvinesdal, men legg så til: “I sådanne kyst- og fjordbygder hersker denne overgang ikke lenger i appellativer, men lidt oppe i de tilsvarende dalfører er den gjerne i fuld kraft” (ibid.). Om kysten heilt i vest er han usikker, og tilsynelatande gissar han litt:

I Vanse [på Lista] synes det normale *ll* at være fuldstændig gjenindført også i gårdsnavnene, om dets anvendelse ellers der har været rystet. For Nes og Hitterø [dvs. Hidra], Bakke og Gyland viser gårdsnavnene ingen antydning til *dd* for *ll*; måske har de ligesom Siredal *dl*? (Ibid.)

Larsens beskriving er såpass upresis og usikker at ho ikkje er mogleg å bruke som grunnlag for å teikne eit dialektkart, og det er ikkje rimeleg at kartet i HC69 byggjer på dette; utteikninga ville då i beste fall ha vore kvalifisert gissing. Når det gjeld kartet i Christiansen 1946–48 (s. 171), samsvarer forsåvidt den skraverte delen ut mot kysten med Larsens opplysningar om at *dd* finst i gardsnamn, men plasseringa samsvarer ikkje. Larsen peiker på områda mellom Mandal og Flekkefjord, medan det skraverte området på kartet berre dekkjer mandalsdistriktet.

4.2 Hans Ross

Ross skriv at varianten *ll* er å finne “fraa Finnsland Oust te Aamlid, baae mereikna” (1909: 55). Vidare nemner han stutt ordforma *kjedding* og gardsnamna *Hadeland* og *Kadeland* (i Norvegia-skrift) “ei 7–9 kil fraa havet i Holum, Øyslebø o fl.” (ibid.). Seinare, under bolken “Vestegde-maal”, skriv han fyldigare og meir detaljert (s. 76):

ll ette stutt sjølvljod er i ljodsterk staving *dl* i Vest [...]: i Dalføre att Sira, i Nes prestegeld o i Gyland sokn. Oustanfyre Flikkefjord er de i strandbyg-dinne *ll*, sameleis i de meste av Finnsland o Honnes; i dei øvre bygdene er de

dd [...]: i Fjotland, Hægebostad prestegeld, Bjelland me Grindum, Aaserall, Loudal o Nørdre Oudndal.

Når det gjeld varianten *dd*, samsvarer kartet i HC69 relativt godt med desse siste opplysningane. Likevel er Vigmostad markert med varianten *ll* på kartet, medan Ross' "Nørdre Oudndal" helst omfattar både Konsmo og Vigmostad (jf. Helland 1903: 4). Når Ross i tillegg nemner *kjedding* og gardsnamna *Haddeland* og *Kaddeland* i Holum og Øyslebø (s. 76), kan dette ha vore grunnlag for det skraverte området i Christiansen 1946–48, som markerer at "dd viker for *ll*" (s. 171).

Vidare er samsvaret også mangelfullt når det gjeld varianten *dl* i vest. Ross nemner her dalføre til elva Sira, og det kan passe på Bakke, Tonstad og Øvre Sirdal, som alle har varianten *dl* på kartet i HC69. Samsvar er det også for Gyland, men når me kjem i sør, blir det uklart. Nes var på Ross' tid hovudsokn i Flekkefjord prestegeld, som omfatta sokna Hitterø og Nes (jf. Helland 1903: 5). Om Ross då meiner at *dl*-varianten gjeld både Nes og Hidra, eller berre førstnemnde, er uråd å seie, men han er i alle fall tolleg på line med Larsen, som jo gissa om dette området (1890–91: 236). Uansett er det ei opplysning me ikkje finn att i HC69, for der er både Hidra og Nes markerte med *ll*.

4.3 Torleiv Hannaas

Ifølgje Hannaas finst *dl* i "Nes, Gyland og Sirdal", og han er med det på line med Ross. Om varianten *dd* seier han i første omgang ikkje anna enn at "formene med *dd* rår no i fjellbygdene frå Fjotland til Vest-Telemark" (1925: 22). Det ser då ut til at han siktar til levande bruk, men dei geografiske opplysningane er lite presise.

Vidare går Hannaas inn på ein del gardsnamn som syner at utbreiinga til *dd* kan ha vore større i tidlegare tider. Han nemner då namn ifrå Halse, Holum, Øyslebø, Finsland, Laudal, Vigmostad, Sør-Audnedal, Å (i Lyngdal) og Herad (ibid.). Somt av dette passar med det skraverte området i Christiansen 1946–48 (s. 171), men Hannaas' døme frå Herad og Lyngdal ligg for langt vest til å kome med i skraveringa.

4.4 Synopsisen i Norsk Målførarkiv

Opplysningane i synopsisen er svært samansette, men poenget her er å sjå om HC kan ha nytta denne kjelda i arbeidet med kartet. Synopsisen har bortimot 20 ordformer som kan få variasjon mellom *ll*, *dl* og *dd*, til

dømes *fjell*, *troll* og *ull*, henta frå Storms *Kortere Ordliste* (Storm 1884, §6, §10, §11). Ifølgje oppskriftene i synopsisen har Øyslebø, Laudal, Bjelland og Sør-Audnedal varianten *dd* berre i ordet *kjedding* (kjerring). Vidare er det to oppskrifter frå Vigmostad, éi som syner gjennomført *dd* og éi som syner variasjon mellom *dd* og *ll*. Desse opplysningane finn me ikkje att på kartet i HC69, der Vigmostad, Sør-Audnedal og Øyslebø har *ll*, og Laudal og Bjelland har *dd*.

Når det gjeld variantar og variasjon vest i fylket, er oppskriftene i synopsisen desse: Nes med gjennomført *ll*, Hidra manglar, Gyland med variasjon mellom *dl* og *ll*, Bakke 1 (éi av to oppskrifter) med det same, Bakke 2 med gjennomført *dl* og Øvre Sirdal med gjennomført *dl* (Tonstad manglar). Denne fordelinga *kan* vere grunnlag for avgrensinga av området med varianten *dl* på kartet i HC69, då med den føresetnaden at variasjon mellom variantane er tolka som at *dl* er på retur (det gjeld Bakke og Gyland), noko som då også inneber at *dl* er rekna som den tradisjonelle varianten (om ikkje den eigentleg opphavlege). Ut ifrå dette kan delar av synopsisen ha vore grunnlag for kartet i HC69, især sidan ein her får tydeleg fram at Nes ikkje har *dl*, slik dei gamle granskaranane hevda. På den andre sida ville det ha vore underleg om HC berre brukte somme av opplysningane frå synopsisen og såg bort ifrå andre når ho eventuelt justerte grensestrekene på kartet.

I Hoff 1967 [1981] er det publisert to kart frå NMA, eitt som syner “Altnorwegisches *ld* und *ll*” (1981: 262–63), og eitt som syner “Palatales und dentales *ll*” (1981: 264–65). Begge karta er teikna av J.A. Schulze, og dei er daterte høvesvis 7. juni 1962 og 23. april 1965. Ein skulle tru at karta er teikna på grunnlag av synopsisen, og nesten alle oppskriftene frå fylket er daterte før 1965. Kartet frå 1965 har derimot ein isogloss der Nes og Hidra er plasserte i *dl*-området, noko som ikkje samsvarer med synopsisen og heller ikkje med HC69. På kartet frå 1962 er derimot dette uklart, sidan det er teikna inn to parallelle isoglossar, slik at dei to kommunane blir ramma inn. Grunnen er uviss. På dette kartet er derimot også *dd*-området avgrensa med isoglossar. Den eine av desse syner “Ostgrenze des Überganges *ll* > [d:]”, og har ei sørleg austgrense som rammar inn Grindheim, Konsmo og Vigmostad. Dette høver med synopsisen, men skil seg altså frå kartet i HC69, der også Bjelland og Laudal er med i *dd*-området. Den andre isoglossen som er teikna inn, går om lag i nord-sør retning endå lenger aust, og syner “Ostgrenze der Relikte des Überganges *ll* > [d:]”. Til dette reliktområdet høyrer då Søgne, Greipstad,

Øvrebø og Hægeland, og vidare går grensa gjennom Aust-Agder og opp i Telemark. Når det gjeld Vest-Agder, finn me ikkje dette på kartet i HC69, og området som dette gjeld, samsvarer heller ikkje med den omtalte skraveringa i Christiansen 1946–48. Kva som er grunnlaget for å plassere denne reliktgrensa så langt aust i Vest-Agder, er ikkje oppgjeve. Ein kunne gissa på stadnamn, men det er lite truleg. I *Norske Gaardnavne* 9 (NG) førekjem ikkje namn med *dd*-varianten i nokon av kommunane Søgne, Greipstad, Øvrebø eller Hægeland. Den austlegaste forekomsten er der uttalen av gardsnamnet *Kvelland* i Finsland (NG IX: 118). Derimot skulle ein kanskje tru synopsisen var grunnlaget for reliktgrensa, og då kan ein gissa på at det er tolkinga av ordforma *skoll* som ligg bakom. I synopsisen er nemleg ordet *skodda* (dvs. tåke, dis) ført opp med uttalen *skolla* i ei rad bygder i Vest-Agder. Dersom ein tenkjer seg forma som ein hyperkorreksjon frå ei tid då *dd* blei trengd attende, så er forma på sett og vis eit reliktfenomen. Og ser ein i synopsisen, så går austgrensa for forma om lag slik ho er teikna på kartet frå 1962, bortsett frå Vennesla, som ikkje er inkludert i området, men som også står oppført med *skolla* i synopsisen. Dette er omtalt i Frøyset 1957 (s. 298), og nettopp Frøyset, som i mange år var knytt til målførarkivet (jf. Hoff 1978: 5), kan godt ha hatt eit ord med i laget då kartet blei teikna. At grunnlaget for dette nok kan diskuterast, er for så vidt ei anna sak og ikkje tema her. Poenget får vere at karta frå NMA neppe har spelt noka særleg rolle for utarbeiding av kartet i HC69; til det er det for mange avvik i fleire retningar.

4.5 Mybre 1932 og Kydland 1940

Ei anna kjelde HC vel så gjerne kan ha nytta for å plassere Nes og Hidra i *ll*-området, er Mybre 1932. Han skriv om “Hidrehei-målet” at gammalnorsk “*ll* lyder i mest alle ord der ljoden finst, som *ll*. Det må vera ei nylaging for eldre *dl*. Restar av det gamle målbruket er det i stadnamn og ord som liksom er gløymde att på eit eldre trin” (s. 5). Noko liknande les me i Kydland 1940, som meiner at måla i Nes og Feda “hev yngre *dl* for gamal *ll*” (s. 13).

4.6 Oppsummering

Det som framstår som det viktigaste kjeldegrunnlaget for kartet for utviklinga av gno. *ll*, er framstillinga i Ross 1909. Det føreset at det helst er eit mistak at Vigmostad ikkje er komen med i *dd*-området, og det føre-

set at isoglossen mellom variantane *ll* og *dl* er blitt justert for Nes og Hidra på grunnlag av seinare kjelder. Mest sannsynleg er det då at Myhre 1932 og Kydland 1940 er nyttta, sjølv om synopsisen i NMA også kan ha vore gløtta til. Men dersom synopsisen har spelt ei rolle i dette, er opplysningane der nyttta selektivt, og det ville vore påfallande.

Kartet i HC69 har ikkje med det skraverte reliktområdet i mandalsdistriktet som finst på det tilsvarande kartet i Christiansen 1946–48 (s. 171). Det samsvarer for så vidt greitt med at Nes og Hidra heller ikkje er markerte som reliktområde, sjølv om dei moglege kjeldene påstår at dei er det. Derimot verkar det underleg når det andre reliktområdet i midtre Telemark er blitt ståande i den nyaste utgåva. I HC69 står det om dette området: “ll, men dd i enkelte ord, helst stedsnavn (dd vikende)”. Dette er nettopp ein karakteristikk som gjeld for mandalsdistriktet, slik Ross framstiller det (1909: 76), og sidan Ross elles framstår som den mest aktuelle kjelda for utföringa av kartet, verkar fjerninga av det skraverte området nokså merkeleg. Resultatet blir ein inkonsekvens i framstillinga, eitt reliktområde er blitt markert, eit anna, tilsvarande område, er blitt utelate, trass i at det er velkjent frå eldre kart.

5 Kart for “Oppmyking av p t k” i Vest-Agder

HC69 har eit kart som syner utbreiinga av såkalla “Oppmyking av p t k”, det vil seie overgangen *p*, *t*, *k* > *b*, *d*, *g*, i nyare tid helst kalla *lenisering* (Sandøy 1996: 152, Skjekkeland 1997: 111). Ei populær nemning er *blaute konsonantar* om *b*, *d*, *g*, i motsetnad til *harde konsonantar* om *p*, *t*, *k*. Kart 4 nedafor er eit nyteikna utsnitt av det aktuelle kartet i HC69.

Ifølgje kartet er leniseringa utbreidd i nesten heile Vest-Agder. Det er berre i nordaust at leniseringa ikkje finst: Åseral, Eiken og Grindheim er dei einaste kommunane som ikkje er råka av innovasjonen i det heile, Hægeland er delt om lag på midten, og i Bjelland er det lenisering i eit mindre område i sør. Rett nok er kartet i HC69 i svært liten målestokk, men dei innteikna isoglossane er klare nok, også når dei deler kommunar. Kva er så grunnlaget for dette kartet?

Kart 4: Lenisering av *p, t, k* til *b, d, g*

5.1 Amund B. Larsen

Om den geografiske utbreiinga av innovasjonen skriv Larsen at han “her-sker” i

[...] Tveit, Oddernes, Øvrebø, Søgne, Mandal, Holme, Finsland – og en del af hovedsognet Bjelland, S. og N. Undal; vestenfor næsset [Lindesnes] mangler der endnu en del af Lyngdals dalføre, kanskje omrent fra Hægebostad kirke, og (ifølge sognepræst Eieslands meddelelse) i Kvinas dalføre nogle av Fjotlandss øverste gårde på, at de bløde konsonanter er gjennemførte helt op til fjeldet. (1890–91: 231f.)

For områda aust for Lindesnes er det rimeleg å tru at Larsen siktar til sokn og prestegjeld, og då blir ikkje HCs kart så avvikande som det først kan sjå ut til: Øvrebø prestegjeld omfatta sokna Hægeland, Øvrebø og

Vennesla, Holme prestegjeld omfatta sokna Holme (Holum), Øyslebø og Laudal, og Nordre Undal prestegjeld omfatta sokna Vigmostad og Konsmo (jf. Helland 1903: 4). På HCs kart er derimot Hægeland delt, noko det ikkje er grunnlag for hos Larsen. Han seier heller ikkje kva for ein del av Bjelland som har lenisering. Lengre vest nemner Larsen “Hægebostad kirke” som mogleg grenseområde. Denne kyrkja ligg litt sør for midten av den gamle kommunen, men på HCs kart er heile Hægebostad markert med lenisering. Alt i alt synest ikkje Larsen å ha vore kjelda for utteikninga av kartet i HC69, i alle fall ikkje når det gjeld detaljane i det.

5.2 Hans Ross

Ifølgje Hans Ross finst leniseringa ikkje i Eiken, nordre delen av Hægebostad, Grindheim, Bjelland, Åseral og ein del av Hægeland (1909: 18). Så nemner han også at det kan vere “villraad” om bruken somme stader, og gjev Hægebostad som døme (s. 17), og at ein langsetter grensa kan “høyra millomljodar, dei halvt klangføre B, D, G ell dilike” (s. 17). Dette gjev han seinare døme på frå “synnste luten i Bjelland” (s. 18).

Ser me på HCs kart, går isoglossen gjennom Hægeland, som Ross seier, så sjølv om han ikke opplyser kvar grensa går, *kan* opplysningane vere henta frå han. Det same gjeld at han presiserer at det er den *sørlege* delen av Bjelland som er overgangsområde, nett slik kartet viser. Derimot gjentek Ross om lag det same som Larsen, at novasjonen ikkje finst i den nordlege delen av Hægebostad. Dette er ikkje kome med på kartet, som med det ikkje verkar å vere teikna på grunnlag av Ross’ tekst; i så fall er opplysningane hans nytta selektivt.

I det eine kartet til Ross (1909: vedlegg) er også isoglossen for lenisering teken med, og der går faktisk grensestreken ikkje så avvikande frå HCs kart. Imidlertid er Ross’ kart ganske stilisert og grovteikna, ikkje minst sidan tre grensestrekar her skal ha plass ved sida av kvarandre. Kartet samsvarer derfor ikkje heilt med detaljane i teksten hans, men ein kan ikkje avvise at det er brukt som grunnlag for HCs kart, sjølv om det altså ikkje er særleg detaljert.

5.3 Torleiv Hannaas

Hannaas nemner nokså kort at det berre er “dei øvste fjellbygdene i austholva [av Vest-Agder] som hev halde uppe dei harde konsonantane: Åseral, Grindheim, Bjelland, dei nordste gardane i Hægeland, og heile Eiken” (1925: 22). Bortsett frå Bjelland, er dette i godt samsvar med HCs kart.

Såleis blir det mogleg å tenkje seg ein kombinasjon, der delar av kartet er teikna på grunnlag av Larsen/Ross og delar på grunnlag av Hannaas. Det ville likevel vere underleg å leggje meir vekt på Hannaas' framstilling for utbreiinga i Hægebostad enn på dei to hine, som er på line med kvarandre og meir geografisk spesifikke.

5.4 Synopsisen i Norsk Målforearkiv

I synopsisen er Hægeland delt i tre. For nedre Hægeland er det mest oppgjeve leniserte former, og somme former med ustemente *b*, *d*, *g* (markerte med liten ring under, jf. Nes 1982: 29). For øvre og vestre Hægeland er det heller få oppføringar, men for den øvre delen er formene stort sett ikkje leniserte, for den vestre er det noko variabelt. Når det gjeld Bjelland, er nær sagt alle former førte med *b*, *d*, *g*, men då med kapitel-skrift (t.d. *gaDa*, *viDa*). Dette markerer helst at lydane er 'halvstemte', sidan det samsvarar med Ross' måte å skrive slike på ("dei halvt klangføre *B*, *D*, *G* ell dilike", Ross 1909: 17). Vidare er det i synopsisen ikkje oppskrift frå Konsmo, medan oppskriftera frå Grindheim skal vere frå 1964/65, etter Olav Hårtveit. Han fører berre opp former med *b*, *d*, *g*, dei aller fleste markerte som ustemente. Når det så gjeld Hægebostad og Eiken, er dei områda førte konsekvent med ikkje-leniserte former. Oppskriftene er frå høvesvis 1958 og 1953. Elles er Åseral utan lenisering i synopsisen, medan Fjotland har novasjonen gjennomført.

For å summere opp når det gjeld desse grenseområda: Ifølgje synopsisen skulle både Bjelland og Grindheim vere overgangsområde for lenisering, til dels også Hægeland, sjølv om grensa her synest tydelegare. Lengre vest står både Hægebostad og Eiken utan lenisering, og isoglossen burde derfor ha følgt den administrative grensa, ifølgje synopsisen. I det heile er det med dette fleire avvik på kartet i HC69, i og med at både Bjelland og Grindheim der står utan leniserte former, medan Hægebostad tvertom står med lenisering. Synopsisen synest med dette ikkje å ha vore grunnlag for kartet.

5.5 Andre moglege kjelder

Inger Frøyset skriv i 1957 at "Hægeland har 'harde' konsonantar frå Eikeland uppetter, men det er mykje blanding i overgangstroka" (s. 296). Såleis kan Frøyset vere kjelde for delinga av Hægeland på HCs kart. I Hårtveit 1966 kan me lese at "Grindheimsmålet har halvstemte konsonatar" (s. 5), nett slik forfattaren markerte det i synopsisen. Dette blei

rett nok skrive etter at Hallfrid Christiansen var død, men altså før karta blei publisert. Uansett er ikkje Hårtveits opplysningar komne med.

5.6 Oppsummering

Det er vanskeleg å sjå noko klart kjeldegrunnlag for utteikninga av kartet for “Oppmyking av p t k” i Vest-Agder. Ein kan rett nok gisse seg fram til moglege kombinasjonar av aktuelle kjelder, men så mykje anna enn spekulasjon blir det vel strengt tatt ikkje. I så fall ville nok Larsen 1890–91 og Ross 1909 vere naturlege utgangspunkt, i tillegg til at visse opplysningar er justerte seinare på grunnlag av andre, spreidde kjelder. Men det er uansett eit problem kvifor Hægebostad er markert med lenisering når både Larsen 1890–91 og Ross og dei fleste andre kjelder seier det motsette. I det heile synest kartet å vere teikna noko vilkårleg, om det då ikkje er mistak som er årsaka til avvik som ein ikkje kan forklare.

6 Avsluttande drøfting

I dei seinare tiåra har interessa for den detaljerte geografiske variasjonen vore dalande, og tradisjonell dialektologi er komen noko i miskredit. Dette skuldast endring og utvikling i talemåla, men også at dagens talemålsforskning ikkje deler dialektologiens teori- og metodegrunnlag i eitt og alt. Talemålsvariasjon er sjeldan geografisk abrupt, og det er etter dagens syn høgst diskutabelt å visualisere han som enkle strekar på kart.

Trass i dette vil det frå ein moderne ståstad vere naturleg å vente at dei tradisjonelle dialektkarta har grunnlag i kjelder, at dei byggjer på ei eller anna form for realia. Og det vil vere naturleg å vente at dialektkarta syner dette på nøyaktig vis, ikkje minst med tanke på den interessa nordmenn – både lek og lærð – har (hatt) for språklege detaljar, jamfør til dømes at heimfesting av dialektar har vore både fjernsynsunderhaldning og nytta som skoleoppgåver. Når det gjeld målførekarta i HC69, gjev dei også i seg sjølv inntrykk av nøyaktigheit ved at isoglossane går i mange bukter, ofte tvers gjennom eldre, ørsmå kommunar. Gjennomgangen ovafor syner at det likevel er vanskeleg å finne fram til kjeldene for dei karta som framstår som dei viktigaste i norsk dialektologi. I somme tilfelle må karta seiast å vere feilaktige, i den tydinga at det kjeldegrunnlaget – slik me har tilgang til det i dag – seier noko anna. I andre tilfelle er det nærliggjande å tru at ulike kjelder er nytta på ymse selek-

tive måtar, utan at det er gjort greie for prinsipp for seleksjonen. Det kan vere at ein har teke omsyn til nyare, skriftlege opplysningar om einskilde dialektar, eller det kan tenkjast å byggje på munnlege opplysningar. Uansett årsak får ein inntrykk av ein nokså vilkårleg framgangsmåte når det gjeld utforminga av karta.

No er det ikkje meiningsa her å kritisere Hallfrid Christiansen for desse karta, ho var død fem år før Norsk Målførerarkiv publiserte dei. Hadde ho visst kor viktige dei skulle kome til å bli for dialektologiske framstillingar i Noreg, hadde ho kanskje protestert. Me får nesten tru det. Ei anna sak er forholdet mellom hennar forelegg/utkast og det endelige resultatet: I kva grad forelegga blei følgde, og kor detaljerte dei var, det veit me ikkje. Heller ikkje handlar det så mykje om kor korrekte karta er; det er ikkje så lett å slå fast likevel, sidan me i dag ser noko annleis på geografisk variasjon, isoglossar og innsamlingsprinsipp for talemålsdata. Det handlar meir om at det datamaterialet som me trudde låg bak karta, dels er fråverande, dels at bruken av det er forvirrande og uklår.

På denne bakgrunnen er det uheldig at Hallfrid Christiansens målførerkart er blitt så viktige for seinare framstillingar av norske dialektar. Det syner at dialektologien har vore relativt sterkt prega av ‘tradering’, på den måten at fagets akkumulerte kunnskapsmasse ofte er blitt teken for ‘god fisk’ av lærebokførfattarar og andre som har formidla han vidare. Rett nok er det ei velkjend sanning at det tek tid å få ny vitskapleg innsikt inn i skolen og lærebøkene, men her er det meir tale om at eldre innsikt heller ikkje har fått den plassen han kunne og burde ha fått. Det er også påfallande at det er Norsk Målførerarkiv som står som utgjevar av desse karta, all den stund dette var den institusjonen som hadde dei beste føresetnadene for å byggje på tilgjengelege kjelder. Det ser ut til at dei synoptiske oversyna for Vest-Agder låg føre nærest i si noverande form i 1969, og i alle fall var oppskriftene dei byggjer på, mest alle komme inn til arkivet innan då. Granskinga har derimot vist at desse oversyna har hatt lite og ingenting å seie for utteikninga av karta.

No kan ein kanskje innvende at snart er alt dette ikkje så nøye lenger; karta syner i stor grad språklege relikt, og dei endringane som skjer med moderne norske talemål, gjer at denne tradisjonelle måten å skildre språkleg variasjon på, blir mindre og mindre relevant. Likevel vil kunnskapen bli liggjande der, i det minste som museal dokumentasjon for korleis forholda ein gong var. Og karta, dei har i denne samanhengen ein sterk tendens til å dra til seg merksemda, sidan dei forenklar og gjev raskare overblikk enn

det verbale tekstar gjer. Karta gjev seg ut for å vere modellar som har grunnlag i innsamling og vitskapleg gransking, og det er derfor uheldig om fagtradisjonen nyttar modellar som ikkje har dette grunnlaget.

Så kan ein spørje korleis ‘offisielle’ dialektkart for Noreg burde ha vore i staden. Spørsmålet er kontrafaktisk og derfor noko problematisk å stille. Ei anna innvending er det at nyare talemålsforsking ikkje deler den tradisjonelle dialektologiens syn på språkleg variasjon, og sjølv det å teikne dialektkart er frå ein moderne ståstad ein nokså diskutabel praksis. Likevel bør ein kunne hevde at også dei tradisjonelle karta ikkje berre burde ha vore tufta på empiri i alle detaljar, men også at det i alle tilfelle gjekk klart fram kva som var det empiriske grunnlaget. Døme på slike kart finn me i Venås 1967 og 1974, som gjeld høvesvis sterke og linne verb i norske målføre, og det var også målet for dei karta som etter planen skulle utgjere *Norsk dialektatlas* (Hoff 1960, jf. kap. 1), eit prosjekt det altså ikkje blei noko av. Hoff skisserer ein plan der ein nokolunde einheitleg synopsis skulle vere grunnlag og kjelde for utforminga av karta i atlaset. Det var eit poeng at dette empiriske grunnlaget skulle vere synkront, det vil seie at det skulle gje att språklege variantar i bruk innafor eit avgrensa tidsrom; Hoff nemner her at det meste av tilfanget er samla inn i perioden 1945–1959 (*ibid.*: 597). Empirien frå ulike geografiske område ville dermed blitt mogleg å samanlikne på ein heilt annan måte enn tilfellet er med karta i HC69. Ser ein derimot nærmare på kart-eksempla Hoff presenterer i artikkelen, ser ein at dei er det Chambers & Trudgill kallar “interpretative maps” (1998: 25), det vil seie ‘fortolka’. Variasjonen er her markert med isoglossar, noko som inneber at ein reknar bestemte variantar som typiske, opphavlege eller mest utbreidde for bestemte geografiske område. Alternativt kunne ein ha teikna “display maps”, som “simply transfer the tabulated responses for a particular item onto a map, putting the tabulation into a geographical perspective” (*ibid.*). Dette kan til dømes gjerast ved at kvar informant og hans eller hennar språklege variant blir representert med ulike grafiske symbol, til dømes ein sirkel for variant A, ein fylt sirkel for variant B, ein trekant for variant C og så bortetter. Denne typen kart gjev så eit mogleg grunnlag for å teikne isoglossar, som altså vil vere ei form for tolking av empirien. Ifølgje Chambers & Trudgill har “display maps” vore det vanlegaste i internasjonal dialektologi, medan “interpretative maps” meir har vore nytta i sekundære studiar (*ibid.*). *Norsk dialektatlas* synest derimot ikkje å ha vore planlagt etter dette mønsteret.

Litteratur

- Askeland, Norunn m.fl. 1996. *Tekst i tale og skrift. Innføring i tekstarbeid i lærarutdanninga*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Beito, Olav T. 1973. *Norske målførtekster*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berg, Tove og Reidunn Guldal. 1985. *Alle tiders norsk. De språklige emnene 1.–3. årstrinn. Studieretting for allmenne fag*. [Oslo:] Aschehoug.
- Bonde, Elin m.fl. 1998. *Pegasus. Norsk for 9. klasse. Språk og litteratur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Braunmüller, Kurt. 1998. *De nordiske språk*. Oslo: Novus.
- Chambers, J.K. & Trudgill, Peter. 1998. *Dialectology*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christiansen, Hallfrid. 1946–48. *Norske dialekter I–III*. Oslo.
- . 1969. *Norske målførerekart*. [Oslo.]
- Foldvik, Arne Kjell. 1988. "Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 55–61.
- Frøyset, Inger. 1957. *Torridalsmålet*. [Særtrykk av: Kristiansand kommune ved ei nemnd (utg.): *Torridal sorenskriveri*, 287–325. Kristiansand.]
- . 1969. *Målføra i Manndalen*. [Særtrykk av: Nemnda for felles sogebok Mandal og Marnardal kommuner (utg.): *Det tidligere Mandal prestegjeld*, 391–443. Mandal: Frithjof Salvesens trykkeri.]
- Hannaas, Torleiv. 1925. "Vestegde-målet." I Hans Aall m.fl. (utg.): *Norske bygder. Vest-Agder 1*, 20–32. Bergen: John Grieg.
- Helland, Amund. 1903. *Topografisk-statistisk beskrivelse over Lister og Manndals amt 1*. Kristiania: Aschehoug.
- Helleland, Botolv og Eric Papazian. 1973. "Oss sei oss, oss." *Lærestoff og tekster til serie på 10 program om norske målføre*. Oslo: NRK – Skoleradioen.
- . 1981. *Norsk talemål*. Oslo: NRK – Skoleradioen.
- . 2005. *Norsk talemål. Lokal og sosial variasjon*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hoff, Ingeborg. 1960. "Norsk dialektatlas. Foredrag i Norsk Forening for Språkvitenskap 3. nov. 1959." *Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap* 19, 595–622.
- . 1967 [1981]. "Historisch-phonematische Mundartkarten. Mit 5 Karten." *Zeitschrift für Mundartforschung*, 373–87. [Opptrykt i Hoff, Ingeborg. 1981. *Opphav og samband. Utgreiingar om norske målføre*.]

- Heiderskrift til Ingeborg Hoff på 70-årsdagen 15. november 1981*, s. 254–78. Oslo: Universitetsforlaget.]
- Hoff, Ingeborg (red.). 1978. *På leit etter ord. Heiderskrift til Inger Frøyset frå medarbeidarar og studentar*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget
- Hårtveit, Olav Torgny. 1966. Stadnamn frå Grindheim. [Uppl. hovudoppg.] Oslo: Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon. 1986. “*Har det på tunga.*” *Kort innføring i norske dialektar*. Oslo: Novus.
- Jansson, Bente Kolberg m.fl. 2003. *Tema 3. Lærebok og tekstsamling. Norsk for VK2* [nynorsk]. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Kristoffersen, Gjert. 1985. “Om ei papircgrense og hvordan den kan ha oppstått.” I Tove Bull og Anton Fjeldstad: *Heiderskrift til Kåre Elstad*, 94–104. Tromsø: Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- Kydland, P. 1940. *Gylands-målet. Eit yversyn yver ljudverket*. Oslo: Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Universitetet i Oslo.
- Larsen, Amund B. 1890–91. *Indberetning fra adjunkt Amund B. Larsen om reiser foretagne med offentligt stipendium i årene 1888–90 for at studere bygdemålene i Kristiansands stift*. Universitets og skole-annaler. Ny række. 5te afgang, s. 267–89, 6te afgang, s. 209–60. Christiania.
- . 1892. *Oversigtskart over visse dialektfænomeners udbredelse i Kristiansands stift*. Christianias videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1892. No. 9. Christiania.
- Lunde, Peter. 1924. *Kynnehuset. Vestegdske folkeminne*. Kristiania
- Otnes, Hildegunn og Aamotsbakken, Bente. 1999. *Tekst i tid og rom. Norsk språkhistorie*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Myhre, Albert. 1932. “Um Hidrehei-målet.” *Grannen* 1–16.
- Nes, Oddvar. 1982. *Storms norske lydskriftsystem (med tillegg) definert ved hjelp av IPA's lydskriftsystem* (4. utg.). Bergen: Universitetet i Bergen, Institutt for fonetikk og lingvistikk.
- NG = *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Innledning og Bind I–XVIII*. Utg. Oluf Rygh m.fl. Kristiania 1897–1924.
- Norsk Målførarkiv: Synopsis. <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=145&tabid=2165>
- Norsk talemål på nett: <http://www.dialektxperten.no/index.htm>

- Ross, Hans. 1905–1909. *Norske bygdemaal* (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse). Christiania.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- . 1996. *Talemål* [2. utg.]. Oslo: Novus.
- . 2003. “Språkendring.” I Brit Mæhlum, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland og Helge Sandøy: *Språkmøte. Innføring i sosiolinguistikk*, kap. 10, 196–223. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Seip, Didrik Arup. 1915. *Lydverket i åsdølmålet*. Kristiania: Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Kristiania universitet.
- Skjekkeland, Martin. 1977. *Målfore og skriftmål* [Førebels utgåve]. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- . 1978. “Noko om målet i Vest-Agder.” *Agder historielags årsskrift*, 115–37.
- . 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Storm, Johan. 1884. *Kortere Ordliste med Forklaring af Lydskriften*. Kristiania.
- Særheim, Inge. 1992. *Sirdal. Namn og stader. 1. Namnetolkingar*. Sirdal kommune: Kulturkontoret.
- Venås, Kjell. 1967. *Sterke verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1974. *Linne verb i norske målføre. Morfologiske studiar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vigeland, Bjørn. 1995. *Norske dialektar. Oversyn, heimfesting og normalisering*. Oslo: Universitetsforlaget.

Rune Røsstad
Institutt for nordisk og mediefag
Universitetet i Agder
Postboks 422
4604 Kristiansand
Rune.Rosstad@uia.no

Nordnorske bymål i et komparativt perspektiv

Av Agneth Nesse og Hilde Sollid

*I denne artikkelen diskuterer vi nordnorske bymål med hovedvekt på to byer i Troms og to i Nordland. Vi tar først opp begrepene nordnorsk bymål og nordnorske byer: Hva ligger i disse begrepene, og hvordan blir de brukt? Dernest ser vi på hvordan disse byene forholder seg til hverandre, og diskuterer ulike teorier om språkendring med særlig vekt på spredning av språktrekk mellom byer og tettsteder. Til slutt sammenlikner vi utvalgte språklige variabler og deres varianter i de fire byene. Er det grunnlag for å operere med et begrep 'nordnorsk bymål', og i så fall: hva er typisk for et nordnorsk bymål? Vi vil hevde at for å kunne diskutere spredning av språktrekk fra en til en annen, må det kunne godtgjøres at det faktisk er kontakt mellom språkbrukerne i de aktuelle byene. Er ikke kontakten tilstede, må det være andre grunner enn spredning til eventuelle språklige likhetstrekk.**

1 Hvorfor sammenlikne fire nordnorske bymål?

I planleggingsfasen til det nasjonale forskningsprosjektet *Utviklingsprosesser i urbane språkmiljø* (UPUS)¹ ble det diskutert ikke bare å undersøke enkelte bymål, men også å sammenlikne bymålene i Norge med hverandre. Særlig for de to nordnorske byene som er representert i prosjektet, Tromsø og Bodø, har dette hele tiden vært en målsetting. Vår motivasjon for å sammenlikne bymålene er for det første at litteraturen om disse bymålene er knapp, og det er videre liten bevissthet i fagmiljøet om i hvor stor grad bymålene skiller seg fra hverandre, og på hvilke språktrekk de

* Artikkelen er basert på vårt foredrag på konferansen *Språkvariasjon og identitet* i Kristiansand, november 2008. Vi takker tilhørerne på konferansen og en anonym fagfelle for konstruktive kommentarer. Eventuelle feil og mangler er likevel vårt ansvar.

1. UPUS (2005–2009) var finansiert av Norges forskningsråd. I tillegg til Bodø og Tromsø, har der vært UPUS-prosjekt i Trondheim og Oslo: <http://www.hf.ntnu.no/adm/forskning/prosjekter/UPUS>.

i så fall gjør det. Foreløpig er det bare Elstad (1982: 72–80) som bidrar med en samlet presentasjon av en rekke, om ikke alle, nordnorske bymål, og heller ikke hans framstilling er særlig omfattende. Elstad presenterer de viktigste isoglossene, og plasserer byene i sine respektive dialektområder: Bodø innenfor området for apokope og tjukk l, og Tromsø innenfor e/a-målsområdet. Likhetstrekk som bruken av *æ* i første person entall av de personlige pronomen nevnes, og i tillegg har Elstad, trolig som den første, med den sosiolinguistiske vurderingen av overgangen fra palatal til apikal² uttale av lang /n/ og /l/, som finnes i en del nordnorske dialekter, for eksempel i Narvik. Elstads (1982: 76) forslag er at overgangen finner sted fordi de palatale lydene ikke lenger oppleves som gode nok; de er “bondske”, og må byttes ut. Men for mange unge språkbrukere oppleves en overgang til “leseuttalen med [d]ental l og n [...] noko tilgjord” (s. 76), og de velger seg derfor apikal /n/ og /l/ i stedet, noe som kan tolkes som et sosiolinguistisk kompromiss. Også fonetisk kan de apikale lydene ses som kompromissformer, i og med at de apikale lydenes artikulasjonssted er lengre framme enn de palatale lydene, og lengre bak enn de dentale (jf. også Elstad (1982: 70) og Hatlebrekke (1976: 43f) om alveolarer som fonetiske kompromissformer).

Utover det Elstad har bidratt med, samler *Nordnorske dialektar* som er redigert av Jahr og Skare (1996), viktige bidrag om nordnorske bymål på ett sted, men her er det bare Bodø, Tromsø og Vadsø som omtales, og det av forfattere som har forskjellige teoretiske utgangspunkt for det de skriver.

Det er for øvrig interessant at selv om *nordnorske bymål* kan brukes som begrep på en helt annen måte enn for eksempel *vestnorske bymål*, så er der ikke blitt foretatt systematiske sammenlikninger av dem. En får ofte inntrykk av at de nordnorske bymålene ses som en enhet, selv om for eksempel Bodø og Tromsø ligger lengre fra hverandre enn Bergen og Stavanger, eller Bergen og Oslo for den saks skyld.

I tillegg til å bidra til kunnskapsbygging om nordnorske bymål, er en komparativ studie av nordnorske bymål teoretisk interessant. Her tenker

2. I faglitteraturen brukes forskjellig terminologi for å beskrive disse lydene. Det tradisjonelle, som vi finner hos Slethei (1996), og som også brukes for eksempel av Elstad (1982) og Nesse (2008), er å kalle dem *retrofleks*. Også *postalveolar* har vært brukt, for eksempel av Neteland (2009). Moen og Simonsen (2005) argumenterer for at *apikal* er det mest presise, dette støttes også av Gjert Kristoffersen (muntlig kommuniasjon). I denne artikkelen følger vi Moen og Simonsens praksis, og bruker *apikal*, uten at vi derved tar prinsipiell avstand fra verken *retrofleks* eller *postalveolar*.

vi både på hva det er som gjør at (norske) bymål har en del fellestrekks, og vi tenker på hvilken rolle bymålene spiller i prosesser knyttet til språklig diffusjon. Ser vi på bymål i allmennhet, er der en del språktrekk som gjør at det kan være naturlig å se på begrepet *norske bymål* som noe som kan sammenliknes og vurderes i forhold til hverandre. I alle norske bymål har for eksempel den morfonologiske vekslingen mellom velarer og palataler (*vegg – veggjen, fesk – fesjen*) blitt borte. På samme måte har svært mange (om ikke alle) norske bymål formen *kommer* i presens, selv om en slik realisasjon av presens av sterke verb ikke er i tråd med de allmenne mønstrene i det dialektområdet byen befinner seg. Et tredje eksempel er vekslingen mellom monoftong /e/ og diftong /ei/ i ord som *vet/veit* og *hel/heil*, her er der variasjon i så godt som alle norske bymål (se for eksempel Nesse 2008: 97–102), selv om de fleste byene ligger i dialektområder der det er diftongformene som dominerer.

Når det gjelder språklig diffusjon, kan en spørre om det er slik at dialekttrekk som er felles for flere nordnorske bymål, holder seg bedre enn reikt lokale trekk. Og: Fungerer Tromsø som et viktig språklig normsentrum for Nord-Norge, særlig for de nordnorske byene? Eller er det Oslo som er normsentrum for bymålene i nord, for eksempel i en situasjon der de nordnorske byene faktisk ikke er så tett knyttet sammen som en kunne tro?

Ved å dra Oslo og språket der inn i diskusjonen – noe en vanskelig kan unngå når en diskuterer talemålsendringer i Norge i dag – kommer en til spørsmålet om hvorvidt oslomalet i sin moderne, skriftspråksnære variant fungerer som norm for alle norske dialekter, eller om påvirkningskraften bare strekker seg til bymålene på Sørøstlandet. De nordnorske byene representerer med andre ord et interessant supplement til den norske debatten om hvorvidt spredning av dialekttrekk er resultat av horisontale eller vertikale prosesser, der Akselberg (2006) tar til orde for at de horisontale prosessene er de viktigste, mens Mæhlum (2007) mener det er de vertikale kreftene som styrer språkendringene i dag. Se også *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, hefte 1–2009 og Bull (2009) som oppsummerer debatten om standardtalemål i Norge. Ut fra denne debatten er det klart at det kunne vært fruktbart med en større komparativ undersøkelse, der byer i hele landet blir trukket inn. I første omgang tar vi for oss fire nordnorske byer, og kanskje kan dette arbeidet bli en spire til at det fattes interesse for større, komparative bymålsundersøkelser i Norge.

2 Bydialekt og lokalt riksmål

Data for denne undersøkelsen er hentet fra våre respektive UPUS-prosjekt om språket i Bodø og Tromsø. Hovedmaterialet i prosjektene våre er intervjuer med et utvalg bodøværinger og tromsøværinger. I tillegg har vi gjennomført spørreskjemaundersøkelser og vi har konsultert den faglitteraturen som finnes om nordnorske dialekter generelt og nordnorske bymål spesielt. Når det gjelder Narvik, baserer vi oss i hovedsak på Neteland (2009), mens når det gjelder Harstad, har vi konsultert utvalgte heimelsmenn og -kvinner som dermed supplerer den sparsomme litteraturen vi foreløpig har om dette bymålet.

Som i alle bymål finner vi også i de nordnorske bymålene sosial variasjon. Selv om variasjonen i stor grad er variasjon langs et kontinuum, og det på mange måter er vold mot virkeligheten å dele bymålene opp i to varieteteter, så er det praktisk med en todeling. Det er imidlertid mer en todeling av variantene enn det er en todeling av språkbrukerne. Begrepene som har vært knyttet til variasjonen i norske bymål, har vært mange, som *penbergensk*, *gatespråk*, *høystatusmål*, *lavstatusmål*. Et problem med disse begrepene er at de forutsetter en kobling mellom språk og språkbruker som kan virke forstyrrende på utforskingen av språket og av de sosiolinguistiske forholdene. En kan for eksempel spørre om en lavstatusvariant som sprer seg til stadig nye steder, virkelig har lav status.

For å ha begrep som i større grad er knyttet til språk og ikke til språkbrukere, har vi valgt å bruke begrepene *bydialekt* og *lokalt riksmål* (Nesse 2008 og Sollid 2009). Vi er klar over at det å bruke begrepet *riksmål* i norsk dialektologisk sammenheng ikke er ukontroversielt, eller uproblematisk for den saks skyld. Men både historisk og reelt sett er det den snevre riksmalesnormen – og ikke den vide bokmalesnormen – som ligger dette talemålet nærmest. Dessuten er det ikke tvil om at begrepet *bokmål* brukt om talemål, i større grad enn *riksmål* er knyttet opp mot østnorsk. Lokalt riksmål har samme intonasjons- og tonelagsmønstre som bydialekten i samme by, men de ulike riksmalesvariantene rundt om i landet har også viktige fellestrekks som to grammatiske genus, lite bruk av diftong og preteritum av svake a-verb på -et. (Se Nesse (2008: 53) for en gjennomgang av typiske trekk ved det lokale riksmålet i Bodø sammenliknet med bydialekten, og Neteland (2009: 11f) og Sollid (2009) for en kort beskrivelse av lokalt riksmål i henholdsvis Narvik og Tromsø.)

I vår komparative studie av de fire byene har vi valgt å hente data fra bydialektene, og vi vil bare unntaksvist referere til de lokale riksmålsvariantene. Men ikke minst i diskusjonen om betydningen språket i Oslo har for resten av landet, er det viktig å huske på at i hver by har der vært flere påvirkningsinstanser som bør tas hensyn til når en vurderer språkendring: I tillegg til bydialekten, finnes altså både det lokale riksmålet og innflytternes språk og dialekter.

3 Har nordnorske byer noe felles?

At det finnes en nordnorsk region, er en vanlig oppfatning, jf. Eriksen (1996). Det er heller ikke problematisk, ut fra vanlig språkbruk, å bruke betegnelsen *nordnorske byer*, enten utgangspunktet kun er geografisk eller også en idé om at de nordnorske byene har mer enn bare geografien felles. Ved å konsentrere oss om Tromsø, Harstad, Narvik og Bodø i denne artikkelen, velger vi bort bymål i Finnmark (Hammerfest, Vadsø og Alta), og vi velger bort byer lenger sør i Nordland som alle kunne kaste lys over språklige endringsprosesser i byer og eventuell spredning av språktrekk mellom byene. Dette kan ses som en tilfeldig avgrensning, som er av praktisk karakter. I noen grad er det tilfellet, men det er også et poeng i å vurdere de to fylkeshovedstedene Tromsø og Bodø sammen med en mindre by i hvert fylke – Narvik i Nordland og Harstad i Troms. Narvik og Harstad er i tillegg nabobyer med relativt kort avstand mellom, så her har vi muligheten for å undersøke i hvor stor grad geografisk avstand faktisk spiller inn når det gjelder språkendring og eventuell spredning.

Ved et enkelt google-søk kommer det for øvrig raskt fram at begrepet *nordnorske byer* er mye brukt, mye mer enn mulige begrep som *sørnorske byer*, *vestlandske byer*, *østlandske byer*. Ved søker på *nordnorske byer* finner en et stort spekter av teksttyper, fra omtale av doktoravhandlinger til politiske utspill og reklame. Søker en på et av de andre by-begrepene er tekstene ikke bare færre, men også mye mindre spredt tematisk.

Et slikt søker gir – om ikke annet – en pekepinn på at vi kan være på rett vei hvis vi antar at begrepet *nordnorske byer* er meningsfullt for mange i Nord-Norge, og at det finnes en oppfatning om at disse byene har noe felles, et skjebnefellesskap som både kan være positivt og negativt definerert, enten ved at en har en byrde eller noe verdifullt sammen, eller ved

at en står sammen mot overmakten i Oslo. Et siste glimt til hva en får fram når en søker på *nordnorske byer*, er hvilke byer som nevnes. Med andre ord, hvilke byer må minst være med for at den som skriver tar begrepet *nordnorske byer* i bruk? Ikke uventet er det Tromsø og Bodø som er de oftest nevnte byene. Det er tydelig at de to byene i seg selv kan utgjøre *nordnorske byer*, mens de andre byene nevnes i tillegg, i større eller mindre grad. Alta og Hammerfest er de to som nevnes hyppigst i tillegg til Tromsø og Bodø, mens Harstad, Narvik, Mo og Vadsø også figurerer i oversiktene, men ikke så ofte.

Det neste en kan undersøke, er om det i den offentlige diskursen i de nordnorske byene er en gjennomgående positiv eller negativ holdning til hverandre. Det viser seg at redaktørene i de ulike avisene³ stadig kommer tilbake til det vanskelige forholdet mellom byene, noe som kan være et tegn på at dette er noe de forventer at leserne deres gjerne vil lese om, og har meninger om. Typisk nok finner vi overskrifter som ”I seng med fienden” (*Avisa Nordland*, 08.11.2008) om møte mellom ordførerne i Tromsø og Bodø, ”Mer enn Bodø og Tromsø” (*Nordlys*, 01.12.2008) om helhetlig landsdelstenkning, og påstander som at ”Landsdelen er ikke særlig god på naboskap” (*Fremover*, 09.11.2004).

Inntrykket vi sitter igjen med, er også at det – i hvert fall i mediediskursen – ikke er særlig varme følelser mellom de største nordnorske byene. De som er mindre, føler at de større krever – og tar – mer enn sin del av kaken, enten det nå er Narvik overfor fylkeshovedstaden Bodø eller Bodø overfor landsdelshovedstaden Tromsø. Og det er kun i Tromsø det virker som om det er enighet om at Tromsø er en soleklar landsdelshovedstad. Og kanskje er det derfor folk i Tromsø ikke er særlig vennlig stemt overfor de andre nordnorske byene, fordi de føler at de mindre ikke støtter deres prosjekt?

Så kan en spørre seg om dette er relevant i et språkperspektiv. Spiller det noen rolle hva offentligheten i de ulike byene mener om de andre byene? Språklig påvirkning skjer jo via kontakt mellom mennesker, ikke mellom aviser. Som vi skal se, er likevel aviser og andre medier formidlere av en opinion, og diskurser om relasjoner innad i Nord-Norge kan si oss noe om det språklige klimaet og derved muligheten for spredning av språktrekk mellom byene.

3. *Nordlys* og *Tromsø* i Tromsø, *Avisa Nordland* i Bodø, *Fremover* i Narvik og *Harstad Tidende* i Harstad.

4 Modeller for spredning av språktrekk

Det er teoretisk mulig og interessant å skille mellom ulike prosesser som fører til språklige endringer, og spredningsprosesser er innvevd i komplekse utviklingsprosesser som for eksempel dialektutjamning og koineisering, både innad i og mellom språksamfunn (jf. Kerswill 2002). Noe av denne kompleksiteten vil komme fram gjennom vårt komparative utgangspunkt. For å illustrere den kompleksiteten som vi observerer i forholdet mellom nordnorske bymål, kan vi ta utgangspunkt i "frømetaforen", jf. Hudson (1996: 41). I en eng finner vi et biologisk mangfold som har utviklet seg over tid. Når et nytt frø lander i engen, har det flere mulige utviklinger foran seg. Hvilken utvikling som blir resultatet, avhenger av mange faktorer som kan beskrives som enten språkinterne eller -ekssterne. I neste omgang produserer denne engen nye frø som kan spres videre. Når frømetaforen er egnet til å belyse språklig endring, er det fordi også språklige innovasjoner kan utvikles i ulike retninger. Både språkinterne og språkeksterne forhold avgjør om og eventuelt hvordan en innovasjon slår rot et sted og blir en del av stedets talemål.

Når for eksempel en innovasjon som uttale av apokopert infinitiv uten sirkumfleks tonelag først ble brukt i Bodø, var det umulig å forutsi om dette ville bli en fast del av dialekten eller om det bare var en underlig uttale hos noen få individer. De språkinterne forholdene var kanskje ikke så gunstige for dette språktrekket, for det innebar at en fikk en rekke homonymer som /'hɔp/ og /'stʉ:p/, som nå kan være både infinitiv av verb og ubestemt form entall av nøytrumssubstantiv, mens tradisjonell uttale innebar minimale par som /'hɔp/ (infinitiv *hoppe*) ≠ /'hɔp/ (ubest. sg. nøytr. *hopp*) og /'stʉ:p/ (infinitiv *stupe*) ≠ /'stʉ:p/ (ubest. sg. nøytr. *stup*). De språkeksterne forholdene må derfor ha vært gunstige, i og med at dette er et språktrekk som har blitt svært vanlig, unntatt når infinitiven har emfase. Når uttale av apokopert infinitiv uten sirkumfleks tonelag likevel ikke har blitt enerådende i bydialekten, er det trolig andre språkeksterne forhold, nemlig den jevne tilflyttingen av folk som har sirkumfleks i sitt talemål, som er grunnen (Elstad 1996: 107 og Nesse 2008: 80–82).

Frømetaforen åpner for at innovasjon og spredning ikke kan forstås ut fra et strengt deterministisk ståsted, og dette utgangspunktet passer godt for det vi observerer i de fire nordnorske byene. Den enkelte innovasjonens eventuelle suksess og spredning avhenger av mange faktorer, og

vi ser altså for oss at en grunnleggende forståelse av spredning av dialekttrekk i en nordnorsk kontekst ikke bare kan knyttes til en statisk faktor, men må ses i et dynamisk samspill mellom ulike faktorer som kan ha ulik forklaringsverdi på ulikt sted og til ulik tid. Det er med andre ord behov for en eklektisk forståelse av de ulike språktrekkene og deres eventuelle spredning, og vi trenger ulike modeller for å illustrere de diffusjonsmønstrene vi observerer. I forskning på dialektgeografi finnes det en rekke modeller som viser hvordan innovasjoner i talemål sprer seg fra sted til sted, jf. Britain (2010), Trudgill (1986). For å finne fram til mulige forklaringer for det språklige forholdet mellom våre nordnorske byer, trenger vi modeller som er sensitive i forhold til så vel kontakt, geografisk avstand og de sosiale relasjonene mellom stedene. En kan skissere (minst) fem mulige modeller for språkendring og spredning av nye språktrekk i de nordnorske byene:

4.1 Urban regional diffusjon

Modellen innebærer at språktrekk kan få fotfeste i en region, både i regionens bymål og bygdemål, før det spres videre til en annen region, jf. Britain (2010). I dag er det uten tvil det sentrale Østlandet med Oslo som er den mest sannsynlige kilden for et slikt spredningsmønster, og denne modellen har som hypotese at østnorsk representerer den viktigste normen for språkendring også i de nordnorske byene. Ikke bare er kontakten med østnorsk mer omfattende enn tidligere på grunn av intern migrasjon; østnorsk er også det talemålet som uten tvil blir brukt mest i norske medier, hvilket vil si at alle i Norge har god kjennskap til denne varieteten.

Etter denne modellen vil språktrekk som både innebærer forenkling av språkstrukturen og samsvarer med østnorsk, vinne fram. En overgang fra *ikkje* til *ikke* vil kunne være i tråd med dette, hvis vi ser overgangen fra *ikkje* til *ikke* som et siste skritt på veien der den morfonologiske vekslingen mellom velar og palatal blir borte, og det er den velare lyden som står igjen. Dette er riktignok ikke helt korrekt, i og med at *ikkje* ikke er en bøyingsform. En kan likevel se for seg at språkbrukerne rubriserer *ikkje* (og for den saks skyld *mykkje*) sammen med *fesjen <fisken>* og *sajen <sagen>*, og derfor oppfatter *ikke* som mer urbant enn *ikkje*. Denne overgangen er gjennomført i både Bodø og Narvik, men ikke i Tromsø.⁴ I

4. Overgang fra *ikkje* til *ikke* finner vi også i bymålet i Ålesund (Linda Rogne, foredrag på konferansen *Språkvariasjon og identitet*, Kristiansand november 2008). Oss bekjent er denne overgangen i dag også vanlig i bymålene i Molde og Trondheim.

Tromsø finner vi både inter- og intraindividuell variasjon. Et annet eksempel er prosessen med avpalatalisering som finner sted i Bodø, Narvik og Tromsø, dog med noe ulikt resultat (se nedenfor). Selv om spredningsmønsteret (fra det sentrale Østlandet til Nord-Norge) for formen *ikke* og avpalatalisering ser ut til å være et produkt av en bestemt type spredningsprosess, er dette alene en for enkel forklaring, og dette kommer vi tilbake til.

4.2 Urban hierarkisk diffusjon

Denne modellen tar utgangspunkt i at et dialekttrekk sprer seg fra en større by (tettsted) til en mindre, beskrevet hos for eksempel Britain (2010), Trudgill (1974). Mønsteret i kontakten mellom språkbrukere vil i vårt tilfelle da gå mellom urbane sentre som Tromsø og Bodø. Ut fra en hypotese om at folk i mer eller mindre hele Nord-Norge opplever Tromsø som landsdelshovedstad, som et sted de vender seg til for kontakter i forretningsliv, et sted de drar for å studere, for å få medisinsk behandling og kulturelle impulser, kunne en tenke seg at språktrekk fra Tromsø ville spre seg til de andre byene. Som vi så over, er det mye som tyder på at dette synet kun har støtte i Tromsø, og eventuelt i Sør-Norge. Heller ikke språklig er det lett å peke på språktrekk som først ble brukt i Tromsø, og som så har spredt seg til de andre byene. Tvert imot er det faktisk slik at en del innovasjoner ser ut til å ha unnnsluppet Tromsø. Det er Vadsø og Narvik, og ikke Tromsø, som har gått foran i overgangen fra palatal til apikal /l/ og /n/, og det er Bodø (og Vadsø) som har gått lengst i forenkling av substantivbøyingen (sml. Sandøy 1998: 96–98). Mens tromsødialekten stadig skiller mellom femininum og maskulinum i pluralsbøyingen, er dette skillet, på noen få unntak nær, opphevet i bodødialekten (Nesse 2008: 77–80).

De første som beskrev forholdet mellom et regionalt senter og dets omland ut fra norske forhold, var Arne Kjell Foldvik og Peter Trudgill i undersøkelsen av Brulanesh i Vestfold. Foldvik (1979: 145) spør: “Hva er så grunnen til at uttaleendringer ikke brer seg som ringer i vann, men heller, i hvert fall for Brulanesh’ vedkommende, ser ut til å ha hoppet fra et sted til et annet og latt området mellom være relativt uberørt?” Svaret er at det har vært mer kontakt mellom menneskene i de to sentrene enn mellom menneskene i det ene sentret og bygdene som geografisk sett ligger nærmere. Videre skriver Foldvik (1979: 147) at “Antakelig er påvirkninga fra mennesker i nærmiljøet, fra folk som en kommer i direkte

kontakt med og som en står eller ønsker å stå på god fot med, viktigere faktorer for å forklare endringer av uttalen.” I denne forbindelsen drar han også inn radio og tv, og avviser at de kan være viktige som direkte påvirkere på folks talemålsutvikling. Grunnen er at by og bygd har like stor tilgang til tv og radio, og dette mener Foldvik betyr at det ikke kan være etermediene som gjør at tettstedsspråket endrer seg likt – og forskjellig fra mellomliggende bygder.

4.3 Bølgemodellen

Mens urban hierarkisk diffusjon beskriver spredning fra en region til neste, beskriver bølgemodellen hvordan en innovasjon oppstår i et regionsenter og sprer seg utover til det geografiske omlandet som når en stein treffer vannflata og skaper bølger som sprer seg utover, jf. Britain (2010), Trudgill (1986). Det spredningsmønsteret som bølgemodellen beskriver, er særlig relevant for å utforske forholdet mellom en by og dets omland, og vi kan se mønsteret som en form for regionalisering (Akselberg 2000). Ifølge en slik hypotese, kan en se hver større by som et eget, regionalt normsenter. Det vil i så fall kunne bety at dialekten i Tromsø kun er normgivende for dialektene rundt byen, ikke for resten av fylket eller resten av Nord-Norge. På samme måte kunne en se Narvik som normsenter for endringer i vesterålsmålet, Harstad som normsenter for endringer i ofotmålet, og Bodø som normsenter for endringer i saltenmålet.

Det en må avklare hvis en velger å bruke bølgemodellen for å forklare språkendring, er hvor grensen går mellom regionalisering og forstadsutvikling. Det er ikke naturlig å bruke begrepet *regionalisering* hvis et område går over fra bygdedialekt til bydialekt fordi det bygges en forstad som befolkes av mennesker med bydialekt. I så fall måtte en si at det har funnet sted omfattende regionalisering i Salten, fordi bodødialekten i dag, i motsetning til for 80 år siden, snakkes langt utover de 2,2 kvadratkilometerne som bykommunen opprinnelig utgjorde. Vi velger heller å si at dette er et resultat av at byen har vokst, og at bydialekten har utvidet sitt geografiske område. Det er først når områder utenfor byen, der folk på ingen måte mener at de bor i byen, snakker likt eller tilnærmet likt de som mener at de bor i byen, at det er grunn til å snakke om regionalisering.

4.4 Kontrahierarkisk spredning

Kontrahierarkisk spredning er en motsatt bevegelse i forhold til urban hierarkisk diffusjon, og innebærer at en innovasjon sprer seg fra mindre steder til større steder, jf. Britain (2010), Trudgill (1986). Endringer i de ulike bymålene skjer ifølge denne forståelsesmodellen som en følge av sentralisering, det vil si at det er bygdemålene til de som flytter til byene som definerer hvilken vei bydialektene skal endre seg. Overgangen i bodømålet fra e-endelse til a-endelse i presens av svake a-verb i løpet av etterkrigstiden (Nesse 2008: 82–90) er ett eksempel på dette. Ellers vil det nok være vanligere å tolke virkningen av innflyttermålet slik Elstad (1996: 107) gjør, nemlig at stor innflytting kan være med på å forsinke forenkling. Full reversering er nok sjeldnere. Men det kan altså skje, og det er nok ikke tilfeldig at det akkurat er Bodø som kan oppvise eksempel på en slik språkendring, i og med at så stor andel av tilflyttingen til byen har kommet lokalt, fra et relativt homogent dialektområde.

Det kan se ut som om de ulike modellene som forklarer spredning av språktrekk, trekker i hver sine retninger, men det er her viktig å se for seg spredning i rom i sammenheng med spredning i tid. Bølggespredning (i.e. regionalisering) og kontrahierarkisk spredning går geografisk sett i motsatte retninger, men ut fra en tidsdimensjon kan de dra i samme retning. En kan se for seg en spiral der bygdemålene kommer til byen og blir omformet i møte med bymålet, for så å spre seg ut igjen til bygdene.

4.5 Nettverksmodellen

Mens de modellene vi hittil har skissert, sier noe om hvordan språktrekk sprer seg geografisk, sier nettverksmodellen noe om hvordan innovasjoner kan få fotfeste på mikroplan i et sosialt fellesskap og ut fra dette spre seg videre gjennom kontakt med andre nettverk. Nettverksmodellen (Milroy 1987) sier ingen ting *a priori* om at kontakten går fra by til bygd eller fra bygd til by, men bygger på en forståelse av at språkbrukere deltar i ulike sosiale nettverk, og at tetthet og styrke i disse nettverkene har betydning for spredning av innovasjoner. For at en skal kunne tolke eventuell spredning mellom de nordnorske bymålene i lys av nettverksmodellen, må en ta utgangspunkt i at ett eller flere medlemmer av et nettverk i for eksempel Harstad har kontakt med ett eller flere medlemmer av et nettverk i Tromsø. Den tilpassingen vår harstadværing så gjør når hun snakker med sin bekjente tromsøværing, vil hun i neste omgang introdusere til nettverket sitt i Harstad. Igjen vil det være både språkinterne

og språkeksterne faktorer som avgjør om nettverket hennes adopterer innovasjonen og gjør den til sin.

5 Hva er felles og hva er ulikt i de nordnorske bymålene?

Som vi har vært inne på tidligere, er det Elstad (1982) vi må ty til hvis vi ønsker en helhetlig og samlet framstilling om nordnorske dialekter. I den 90 siders artikkelen favner han bredt og vidt i det nordnorske dialektlandskapet, og oversikten over byene inneholder både en allmenn del og en del om enkeltbyer. I den allmenne delen er han ikke på noe av det samme som også Foldvik (1979) er opptatt av, nemlig at “målet på ein større tettstad ofte har meir til felles med andre tettstader som ligg lengre unna, enn med landdistriket nærmast omkring” (Elstad 1982: 73). Men i motsetning til Foldvik mener Elstad at også mediespråket kan ha direkte innvirkning på de språkendringene som finner sted: “målmerke som synest å vere henta fra andre bymål, og dessutan fra språket i skole, kringkasting og presse” (Elstad 1982: 73). I dag er det vanligere å hevde, slik det for eksempel kommer til uttrykk hos Sandøy (1996:141) at den enveis-kommunikasjonen som radio og fjernsyn innebærer, ikke fører til endring av språkstrukturen i dialekten, men at vi får kjennskap til en rekke nye ord på denne måten. At enkelte av de nye ordene i første omgang kommer med skriftspråkets bøyingssendelser, forhindrer ikke at de, hvis de går inn i dialektene, tilpasses de ulike dialektale bøyingsystemene.

De bymålene som nevnes spesifikt av Elstad (1982), er “bymål på Helgeland”, Bodø bymål, Narvik bymål, Tromsø bymål, Harstad bymål og “målet i finnmarksbyene”. Vi ser altså at utenom de fire store, slås både helgelandsbyene og finnmarksbyene sammen. For å sammenfatte Elstads oversikt med våre egne data har vi valgt ut ti dialekttrekk som vi presenterer i tabell 1. Dette er ikke en uttømmende liste over interessante dialekttrekk, men vi har valgt ut sentrale målmerker som er beskrevet i Elstad (1982) og Jahr & Skare (1996). Vi er derfor åpne for at de språklige kategoriene kan være for grove, og at vi kan ha valgt bort fenomen som kunne belyst andre viktige prosesser. For detaljer om variasjonen i de ulike bymålene, se Nesse (2008), Neteland (2009), Sollid (2009) og Stangnes (2000).

Som vi ser i tabell 1, er det store forskjeller mellom bymålene, og det er vanskelig å se et bestemt mønster. Det er faktisk bare ø som person-

NORDNORSKE BYMÅL I ET KOMPARATIVT PERSPEKTIV

Tabell 1: Oversikt over ti dialekttrekk i Tromsø, Harstad, Narvik og Bodø

Dialekttrekk/Sted	Tromsø	Harstad	Narvik	Bodø
1. person pers. pron. sg.	æ	æ	æ	æ
3. person pers. pron. pl., både subjektsform og objektsform	dem	dem	Variasjon di – dem	Variasjon di – (dem)
Nektingsadverb	Variasjon ikkje – ikke	ikkje	ikke	ikke
Infinitiv og best. form sg. av svake femininer	e/a-mål	e/a-mål	Variasjon e-mål – e/a-mål	apokope/e-mål
Subst. fem. pl.	-e/-en	-e/-en	-e/-en	-a/-an
Presens av svake a-verb	-e	-e	Variasjon -e – apokope	Variasjon -a – apokope
Presens av svake e-verb	-e	-e	Variasjon -e – apokope	Variasjon apokope – -e
Gammelnorsk lang n og l	Variasjon palatal – dental	palatal	Variasjon apikal l, dental n apikal – dental	apikal l, dental n
Hv-spørreord: k- eller v-?	Variasjon k – v	k	Variasjon k – v	k

lig pronomen, 1. person subjektsform, som er likt i alle byene.⁵ Sammen med æ følger bøyingsformene *mæ*, *dæ* og *sæ*. De lokale riksmalene har, som i hele Norge, brutte former, vanligst *jei*. På alle de andre språktrekene vi har tatt med, er det faktisk ulikheter mellom bymålene, og utfordringen blir egentlig å se om det danner seg to grupper, for eksempel en Troms-gruppe og en Nordland-gruppe, eller en storbygruppe og en småbygruppe. Eller ingen av delene.

Alle byene ligger innenfor området som tradisjonelt har k- initialt i hv-spørreordet som *ka* og *kem*, men her skiller Tromsø og Narvik seg ut ved at det er variasjon mellom k- og v-uttale. Ut fra et diakront perspektiv ser det ut til at nektingsadverbet har vært *ikkje* i alle de fire byene, men at ei utvikling fra *ikkje* til *ikke* er gjennomført eller godt underveis i tre av byene. Så langt vi kjenner til, er det bare Harstad som ikke har variasjon

5. Nesse (2008: 48) drøfter hvordan æ kan ha oppstått.

på dette punktet. Når det gjelder uttalen av lang /n/ og /l/, ser det ut til at palatal uttale har vært den tradisjonelle formen, men i tre av byene foregår det nå en avpalataliseringss prosess. I Narvik har resultatet blitt at palatal uttale er blitt stigmatisert, mens apikal uttale har fått fotfeste sammen med dental. I Tromsø har det vært tilløp til apikal uttale, jf. Stangnes (2000), men ut fra vår kjennskap til dette språksamfunnet i dag, finner vi primært inter- og intraindividuell variasjon mellom dental og palatal uttale. Interessant når det gjelder dette språktrekket, er at overgangen fra palatal til apikal i Bodø kun skjer på /l/, ikke på /n/. En forklaring på dette er at Bodø, i motsetning til de andre byene, ligger innenfor området der tjukk l brukes, slik at språkstrukturen ikke er like symmetrisk her. Den tjukke l'en går også over til apikal /l/ i yngre bodømål, slik at /aːe/ (*alle*) > /aːe/ og /suːl/ (*sol*) > /suːl/ (Nesse 2008:91–96).

En viktig forskjell mellom Bodø og til dels Narvik på den ene sida og Tromsø og Harstad på den andre, er apokope. Bodødialekten har vesentlig mindre apokope enn det øvrige saltenmålet, i byen brukes apokope først og fremst i infinitiv og i presens av svake verb, særlig e-verb. Narvikkmålet, som vesterålsmålet generelt, er et såkalt overgangsområde mellom apokopemål og ikke-apokopemål, så apokope brukes mindre i dette bymålet enn i bodødialekten. Både når det gjelder bruken av *di* og *dem* (pers. pron. 3. person) og flertallsbøyingen av feminine substantiv, skiller bydialektene i Narvik, Harstad og Tromsø seg fra dialekten i Bodø.

Alt i alt er der en tendens til at det er Bodø, og ikke Tromsø, som skiller seg mest ut fra de andre byene. Og både når det gjelder overgangen fra *ikkje* til *ikke*, og når det gjelder overgangen fra e-endelse til a-endelse i presens av svake a-verb, vet vi at dette er språkendringer som har funnet sted etter andre verdenskrig, kanskje så sent som på 1960-tallet. Vi trenger altså noe som kan forklare oss hvorfor disse endringene har skjedd der og ikke i de andre tre byene i denne perioden. Når det gjelder a-endelsene i pluralis av de feminine substantivene, er de belagt allerede på tidlig 1930-tall, så det er grunn til å anta at dette har vært en stabil del av dialekten så lenge det har eksistert en egen bydialekt i Bodø. At Bodø avviker fra de tre nordligere byene når det gjelder apokope, er det greit å forklare geografisk, i og med at byen ligger midt i apokopens kjerneområde. E-endelsen i ubestemt form entall av svake femininer må vi anta er en form bymålet er aleine om i Salten; de andre dialektene har apokope

også her. Ut fra det vi vet om de språksosiale forholdene i norske byer, vil vi anta at det er lite sannsynlig at en restituert endelse i et bymål skulle bli -a. Derfor er former som *ei flaske* ikke vanskelig å forstå i et bymål i et apokopeområde i Norge.

De to byene som virkelig ser ut til å være samstemte, er Tromsø og Harstad. Den viktigste forskjellen mellom dem er den noe mer utbredte bruken av v- i framlyd i spørreord i Tromsø. Her skiller Tromsø og Narvik seg fra de to andre byene. Dette er også det eneste eksemplet på at tromsømålet har en variant som er mer tråd med både lokalt riksmaål og østnorsk enn de andre byene, og sånn sett kanskje den eneste varianten som kunne bygge under en hypotese om at Tromsø, som landsdelens største by, gikk foran i en prosess som innebar en tilnærming til østnorsk. Dersom dette skulle være tilfellet, har Tromsø nå påvirkat Narvik slik at vi også her finner variasjon mellom *ka* og *va*. En alternativ forklaring er at nyvinningen *va* i Narvik er resultat av at østnorsk påvirker Narvik direkte, eventuelt via det lokale riksmalet i byen (jf. modellen urban hierarkisk diffusjon).

6 Hvordan kan vi forklare forskjellene mellom de nordnorske byene?

For å forklare resultatene av sammenlikningen i tabell 1 tar vi utgangspunkt i at de ulike dialekttrekene har ulike spredningshistorier, og vi trenger flere modeller for å forklare mønstrene vi observerer. Dermed trenger vi komparative studier som går mer detaljert til verks enn det vi har anledning til her. Det er likevel på det rene at urban hierarkisk diffusjon som modell ikke passer på de dialekttrekene vi har sett på i våre fire nordnorske byer (se også Sandøy 1998). Tromsø påvirker ikke Bodø slik denne modellen tilsier, og vi hevder at i den grad dialekttrekk er like eller har lik utviklingsretning, må det andre forklaringer til, ikke minst siden Bodø for eksempel har gått foran Tromsø når det gjelder overgangen fra *ikkje* til *ikke*.

I et diakront perspektiv ser det ut til at det har vært mye likt mellom de fire byene, og at den variasjonen som finnes i dag, delvis er resultat av relativt nye endringer som gjør at bymålene skiller lag, språklig sett. Den likheten vi tross alt observerer, har trolig en sammensatt forklaring, men sentralt i denne forklaringen må det være at bymålene er etablert på grunnlag av dialekter som har hatt dialekttrekk med vid utbredelse i

Nord-Norge, som *ikkje* og /ŋ/ og /k/ av gammelnorsk lang /n/ og /l/. Ifølge Trudgill (1986: 98) vil varianter med videst geografisk og sosial utbredelse bli stående, mens mer markerte trekk vil bli jamnet ut. Vi kan tenke oss at palatal uttale ble bevart i etableringsfasen til bymålene, fordi slik uttale var den eneste mulige i de lokale dialektene, eller i det minste den uttalen som hadde videst utbredelse. De lokale riksmalene i de nordnorske byene har alltid hatt dental uttale av /l/ og /n/, og dentalene har kanskje av den grunn fungert som sosiolinguistiske grensemarkører mellom de sosiale lagene i byen. Etter hvert har imidlertid dental eller apikal uttale kommet inn også i bydialektene, og inntrykket i dag er at denne avpalataliseringen tiltar. Denne endringen henger trolig sammen med en kombinasjon av faktorer, men den viktigste er at de lokale sosiale konnotasjonene til ikke-palatalisering endres.

Likheter mellom de fire bymålene kan for det andre henge sammen med at ulike utviklingsprosesser på ulike steder kan gi likt resultat språklig sett, jf. Kerswill (2002). Ett eksempel er overgangen fra *ikkje* til *ikke* i nordnorske bymål. I Bodø og Narvik er denne overgangen gjennomført, mens bymålet i Tromsø nå er i en brytningsfase. Grunnen til at Tromsø bymål har holdt på *ikkje* lenger enn Bodø og Narvik, kan være at *ikke* i dette språksamfunnet har hatt en mer kompleks sosial vurdering enn i byene i Nordland. *Ikkje* er her oppfattet som den tradisjonelle bymålsformen, mens *ikke* har blitt forbundet med det lokale riksmalet. Videre kan *ikke* også knyttes til østnorsk (noe som ikke nødvendigvis er en positiv konnotasjon noen steder i Nord-Norge); det viktigste er likevel kanskje at *ikke* i Tromsø er forbundet med dialektene i Nord-Troms og Finnmark (Berg 1998), og til samers og kvenernes måter å snakke norsk på. Det er sannsynlig at den komplekse sosiale meningen til *ikke* har bidratt til en motstand mot å bruke *ikke* i moderne tromsømål. Hvis dette språktrekket nå likevel er på vei inn i Tromsø bymål, må det være fordi noen av de faktorene som tidligere har holdt formen utenfor, er blitt svekket. Språkkontaktdialektene kan ha blitt mindre stigmatisert, og når *ikke* blir gangbar i så mange andre norske bydialekter, kan det bety at *ikke* lettere kan godtas også i Tromsø. Se også Sollid (2008) for en drøfting av *ikke* i Tromsø.

Det er to poeng som vi mener er sentrale for å forstå forholdet mellom de fire nordnorske byene som vi har valgt ut i vår studie, og det er kontakt og differensiering. Slik sett er nettverksmodellen, jf. Milroy (1987), en vesentlig byggstein i vår analyse. Nettverksmodellen i seg selv

fokuserer på de interne kontaktmønstrene mellom medlemmer av sosi-ale nettverk, der det er viktig for medlemmene i nettverket “to adopt the norms and values – including linguistic norms and values – of the ‘local team” (Milroy 1987: 139). Men teorien om sosiale nettverk eller praksisfellesskap understreker også behovet til medlemmer i et nettverk for å markere seg som forskjellig fra medlemmer i andre nettverk. I denne differensieringsprosessen må det være tilstrekkelig kontakt mellom ulike nettverk, slik at de danner seg meninger om de skal konvergere eller divergere språklig sett, og på den måten kan – teoretisk sett – innovasjoner spres fra Tromsøbaserte til Bodøbaserte språkbrukere. Slik sett er den fysiske avstanden viktig for eventuelle kontakter mellom språkbrukere. Men ikke bare geografisk avstand er sentral; vi vil også trekke fram de kulturelle og psykologiske faktorene i forholdet mellom byene.

Denne forståelsen av dialektgeografi bygger på humangeografiens definisjon av romlighet og sted, jf. Massey, Allen & Sarre (1999). Tidligere var geografien nærmest sett på som et statisk lerret der sosiale prosesser utspiller seg. I dag anses romlighet og sted som sosiale konstruksjoner som har betydning for eksempel for spredning av innovasjoner, og her er den britiske språkforskeren David Britains perspektiver interessante (Britain 2009, 2010, under utg.). Britain argumenterer i sin forskning for at rom og sted må ses på som mangfoldige og dynamiske sosiale konstruksjoner som har betydning for de sosiale relasjonene på stedet og mellom steder. Når et bevegelsesmønster endres, for eksempel ved at et sted får mange tilflyttende studenter, kan dette få innflytelse på dialektutviklingen på stedet. Verken stedenes egenart og identitet eller relasjoner mellom steder er fastlagt en gang for alle, men de forandres gjennom endra bevegelses- og kontaktmønstre.

Hvordan kan vi så forstå relasjonen mellom stedene Tromsø, Harstad, Narvik og Bodø? Ungdommene som ble intervjuet i forbindelse med UPUS–Bodø, var tydelige på at det var store kulturelle forskjeller mellom ungdom i by og ungdom på landsbygden. Dette til tross for at de fleste av dem hadde foreldre som kom fra en bygd, og som tilbrakte mange ferier og helger der. Det kan også være et moment at de som kommer fra byer, opplever at de har mer felles med hverandre enn med bygdefolk. Men selv om innbyggerne i de ulike nordnorske byene har en slik likhetsopplevelse, så gjenstår spørsmålet om hvor mye de samme byfolkene faktisk treffer hverandre. Drar de til nabobyen for å studere? Eller er hovedmønsteret at man enten blir i egen by eller drar ut av landsdelen?

Ser vi på søker tallene fra Universitetet i Tromsø og Høgskolen i Bodø, er det tydelig at begge institusjonene primært tiltrekker seg lokale søker. I Tromsø var det blant de som hadde Universitetet i Tromsø som sin førsteprioritet, mer enn dobbelt så mange fra Troms som fra Nordland (tall fra Samordna opptak 2008). Tallene tyder videre på at nordlandsungdom har Tromsø som et alternativ hvis førstevalget slår feil. I Bodø er tallenes tale mye tydeligere. I studieåret 2008–09 er det ti ganger så mange studenter fra Nordland som fra Troms. Fra Tromsø er det kun 183 som har valgt å studere ved Høgskolen i Bodø, mens 2038 bodøværingar er studenter i hjembyen. Det er altså mye mer aktuelt for bodøværingar å dra til Tromsø for å studere, enn det er for tromsøværingar å dra til Bodø. Dette kan trolig enkelt forklares ved at Tromsø, i motsetning til Bodø, har universitet med et breiere utvalg studieretninger og et pulserende uteliv. Både universitet og kafétetthet er i følge Vareide (2009) vesentlige faktorer for at unge voksne skal finne et sted attraktivt, mens arbeidsplasser ikke er like viktig for denne gruppen migranter.

Studenters valg av studiested er bare ett eksempel på hvordan man kan se hvor mye faktisk kontakt det er mellom byene. I tillegg vet vi jo at det å reise mellom de nordnorske byene ikke er gjort i en håndvending, selv om det er mulig å ta fly, noe som er relativt raskt, men dyrt. Bil fra Bodø til Harstad kan du greie på 8 timer hvis du er heldig med fergene, legger du på noen timer til, kommer du til Tromsø. Hurtigruten mellom Tromsø og Bodø tar 19 timer, og er heller ikke spesielt billig. Den geografiske avstanden mellom de to byene som ligger lengst fra hverandre, er med andre ord betydelig. Dette kan være en viktig faktor, men det er trolig ikke den eneste.

Dersom vi ser nærmere på hvordan forholdet mellom Tromsø, Harstad, Narvik og Bodø beskrives, ser vi at det er et internt konkurransesforhold, noe som vi også var inne på i vår omtale av mediediskursen om forholdet mellom byene. Tjelmeland (1996) beskriver forholdet mellom Bodø og Tromsø i etterkrigstiden som en konkurranse om å være den mest folkerike byen. Denne rivaliseringen må være med i bildet når vi skal forstå hvorfor urban hierarkisk diffusjon fra Tromsø til Bodø ikke synes å passe som modell for å beskrive språklige likhetstrekk i de senere prosessene. En av informantene i UPUS–Tromsø uttrykker rivaliseringen i etterkrigstiden mellom Tromsø og Bodø på følgende måte: I et intervju med informanten “Mikal” (rundt 70 år) spør Hilde Sollid hva han ville trekke fram dersom han skal beskrive Tromsø til folk som ikke

har vært i byen tidligere. Mikal svarer umiddelbart at Tromsø er bedre enn Bodø på stort sett alle måter. Unntaket er at Bodø har jernbane, noe han gjerne ville hatt i Tromsø. Han gir uttrykk for at han er stolt over Tromsø og Nord-Norge, men inkluderer ikke Bodø i denne sammenhengen. Denne holdningen til Bodø må trolig ses i forhold til hvordan Mikal har opplevd den skarpe rivaliseringen mellom Tromsø og Bodø som Tjelmeland (1996) beskriver. For yngre informanter i tromsøprosjektet er ikke denne rivaliseringen mellom Tromsø og Bodø like tydelig, og kommer primært til uttrykk som kiving mellom fotballagene TIL (Tromsø) og Bodø Glimt (Bodø). Vårt inntrykk er at flere av informantene i UPUTS–Tromsø nærmest er likegyldige til Bodø.

Harstad beskrives som en lillebror i forhold til Tromsø, og denne relasjonen er preget av rivalisering. Også i Harstad beskrives Tromsø som en utsuger som krever mye, men som er lite raus i forhold til de mindre byene. For Harstad er Narvik relativt uinteressant. Harstad er større enn Narvik, men det ser likevel ikke ut til at det er særlig omfattende kontakt mellom byene. Også Narvik beskriver at de opplever å være i skyggen av en større by, nemlig Bodø. For Narvik er Bodø langt unna, og Bodø, som er fylkeshovedstad, er ikke kjent med de behovene som Narvik har.

Den psykologiske avstanden mellom våre fire byer er med andre ord en sentral faktor for å forstå opposisjonen mellom byene, og behovet for å bli mer like andre byboere nordpå synes ikke å være nevneverdig til stede. Det å være byboer kan likevel være viktig for å forstå hvorfor bymålene ser ut til å utvikle seg i opposisjon til byenes omland slik Elstad (1982) var inne på. Den psykologiske avstanden mellom byene kan imidlertid endre seg, og offisielle representanter fra Tromsø og Bodø har ved ulike anledninger den siste tiden understreket behovet for å bedre relasjonene mellom byene i nord. Under overskriften “Vil ha fred mellom Tromsø og Bodø”, rapporterer avisas *Nordlys* fra Nordlandskonferansen 2010 der redaktøren i avisas, Hans Kristian Amundsen, argumenterer for at “[t]iden med småkjekling mellom Tromsø og Bodø er over” (*Nordlys* 20.01.2010). Tiden vil vise hvilke konsekvenser dette kan få for de språklige utviklingsprosessene i byene i Nord-Norge.

7 Avslutning

Vi har i denne artikkelen sett på dialektlikheter og -forskjeller mellom nordnorske bymål i et komparativt perspektiv. Vår drøfting viser at selv om det på ett nivå er hensiktsmessig å snakke om nordnorske bymål som en kategori, er ikke kontaktforholdene mellom byene av en slik karakter at dialekttrekk har et spredningsmønster som går fra by til by. Ut fra de dialekttrekkene vi har sett nærmere på, lar det seg heller ikke gjøre å forstå det språklige forholdet mellom byene ved hjelp av én modell for spredning av dialekttrekk. I den grad det språklige produktet av endringsprosesser er likt, ser det ut til at likhetene er produkter av ulike prosesser. For å få en bedre forståelse av de komplekse utviklingsprosessene i urbane språkmiljø i Nord-Norge ser det med andre ord ut til at vi må utforske kontaktmønstre og de dynamiske forholdene mellom steder.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. Red. 2000. *Språkleg regionalisering. Målbryting* 4.
—. 2006. “Horisontalistar versus vertikalistar. Om ulike tolkingar av talespråklege endringsprosessar i Noreg.” *Målbryting* 8: 133–50.
Avisa Nordland, 08.11.2008.
- Berg, Sigrun Høgetveit. 1998. Ikke ikkje, men ikke? – en studie i nektende tromsømål. Upubl. eksamensoppgave til nordisk mellomfag. Universitetet i Tromsø.
- Britain, David. 2009. “Big bright lights’ versus ‘green and pleasant land?’ The unhelpful dichotomy of ‘urban’ v ‘rural’ in dialectology.” I: *Arabic dialectology*, red. C. Holes, E. Al-Wer og R. de Jong, 223–48. Leiden: Brill.
- . 2010. “Language and space: the variationist approach.” I: *Language and space: an international handbook of linguistic variation*, red. Peter Auer og Jürgen Erich Schmidt, 142–63. Berlin: Mouton de Gruyter.
- . Under utgivelse. “Conceptualisations of geographic space in linguistics.” I: *The Handbook of Language Mapping*, red. Alfred Lameli, Roland Kehrein og Stefan Rabanus, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Bull, Tove. 2009. “Standardtalemål i Norge? Et spørsmål om pavens skjegg?” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 2–2009, 221–38.
- Elstad, Kåre. 1982. “Nordnorske dialektar.” I: *Nordnorsk*, red. Tove Bull

- og Kjellaug Jetne, 9–101. Oslo: Det Norske Samlaget.
- . 1996. “Det nordnorske cirkumflekstonemet.” I: *Nordnorske dialektar*, red. Ernst Håkon Jahr og Olav Skare, 100–107. Oslo: Novus.
- Eriksen, Erik Oddvar, red. 1996. *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Foldvik, Arne Kjell. 1979. “Endring av uttale og spredning av ny uttale. Generasjonsskilnader i Brulaner, Vestfold.” : I: *Språk og samfunn*, red. Jo Kleiven, 138–50. Oslo: Pax.
- Fremover 09.11.2004*.
- Hatlebrekke, Hildur. 1976. Språkforhold i Vadsø by: med særlig vekt på sterke verb. Upubl. hovedoppgave i nordisk. Universitetet i Trondheim.
- Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahr, Ernst Håkon og Olav Skare, red. 1996. *Nordnorske dialektar*. Oslo: Novus forlag.
- Kerswill, Paul. 2002. “Koineization and Accommodation.” I: *The Handbook of Language Variation and Change*, red. J. K. Chambers, Peter Trudgill og Natalie Schilling-Estes, 669–702. Oxford: Blackwell.
- Massey, Doreen, John Allen og Philip Sarre, red. 1999. *Human Geography Today*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
- Milroy, Lesley. 1987. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Moen, Inger og Hanne Gram Simonsen. 2005. “Artikulasjon av apikale likvider i østnorsk:/l, r, tʃ/” I: *MONS 10: utvalde artiklar frå det tiande Møte om norsk språk i Kristiansand 2003*, red. Svein Lie, Gudlaug Nedrelid og Helge Omdal, 219–28. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Mæhlum, Brit. 2007. *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. Oslo: Novus forlag.
- Nesse, Agnetha. 2008. *Bydialekt, Riksmaål og Identitet – Sett fra Bodø*. Oslo: Novus forlag.
- Neteland, Randi. 2009. “Vann og kan og mann”. En sosiolingvistisk studie av nn-variabelen og andre språktrekk blant ungdommer i Narvik. Upubl. masteroppgave i nordisk, Universitetet i Bergen.
- Nordlys*, 01.12.2008.
- Nordlys*, 20.01.2010. <<http://mobil.nordlys.no/nyheter/article4817139.html>> (lest: 01.02.2010.)
- Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1–2009.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus.

- . 1998. “The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects” I: *Folia Linguistica XXXII/1–2*, 83–100. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Slethei, Kolbjørn. 1996. *Grunnbok i fonetikk for språkstuderter*. Oslo: Cap-pelen akademisk forlag.
- Sollid Hilde. 2008. “Autentisitet på nordnorsk.” *Målbryting* 9, 69–91.
- . 2009. Lokalt riksmål i Tromsø. Upubl. foredrag på Seminar om nord-norske språkforhold, Universitetet i Tromsø.
- Stangnes, Helge. 2000. “Tromsødialekten.” I: *Tromsøboka – den andre*, red. Pål Christensen, Sveinulf Hegstad, Ulf Jensen og Svein Smasjkær, 102–11. Tromsø: Tromsøboka.
- Tjelmeland, Hallvard. 1996. “Det seinmoderne Nord-Norge – likeretting eller regionalisering.” I: *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, red. Erik Oddvar Eriksen, 71–107. Bergen: Fagbokforlaget.
- Trudgill, Peter. 1974. “Linguistic change and diffusion: description and explanation in sociolinguistic dialect geography.” *Language in Society* 2: 215–46.
- . 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vareide, Knut. 2009. “Attraktivitetsbarometeret.” Telemarksforsning. <http://www.tmforsk.no/publikasjoner/detalj.asp?r_ID=1418&merket=5> (lest 22.01.2010).

Agnete Nesse
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estesiske studier
NO-5007 Bergen
Agnete.Nesse@lle.uib.no

Hilde Sollid
Universitetet i Tromsø
Institutt for språkvitenskap
NO-9037 Tromsø
hilde.sollid@uit.no

Margaret Clunies-Ross (red): *Skaldic Poetry of The Scandinavian Middle Ages*. VII. Poetry on Christian Subjects. Turnhout: Brepols, 2007. 1040 sider. ISBN: 978 2 503 51893 0.

Anmeldt af Rolf Stavnem

Poetry on Christian Subjects er bind 7, men er den først udgivne af i alt 9 bind, der indgår i udgivelsesprojektet Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages (SkP). Disse 9 voulmer skal rumme en samlet tekstkritisk udgivelse af den norsk-islandske skjaldedigtning, og hver strofe præsenteres i normaliseret tekst og i engelsk oversættelse med angivelse af relevante håndskrifter, tidligere udgaver, variantapparat og med fyldigt noteapparat. Hvert kvad eller sammenhængende gruppe af strofer (f.eks. løse vers fra en saga) behandles for sig i en kort introduktion. Værket indeholder desuden en længere generel introduktion og tilbyder en række tiltag, der skal lette brugerens anvendelse af værket, f.eks. en liste over tekniske termer, en oversigt over alle strofers første linje, og diverse indekser. Oven i alt dette får man også en hjemmeside, hvor man kan finde fotografier og transskriptioner af det relevante håndskriftmateriale samt en database, hvor man kan søge på kryds og tværs af korpus. Disse on-line faciliteter er dog i skrivende stund endnu ikke tilgængelige for offentligheden, så dette ellers meget lovende og nyttige tiltag vil ikke blive yderligere omtalt i denne anmeldelse.

Projektet ledes af seks hovedredaktører, Margaret Clunies-Ross, Kari Ellen Gade, Diana Whaley, Guðrún Nordal, Edith Marold og Tarrin Wills, og i alt bidrager omkring 50 forskere til projektet. Selv er jeg bidragyder til senere bind, men da jeg ikke er involveret i det bind, som anmeldes her, eller iøvrigt har noget med den overordnede planlægning af projektet at gøre, har Maal og Minnes redaktion skønnet det forsvarligt at overlade anmeldelsen til mig. Det skal blive uhyre spændende at se, hvad den store forskergruppe, der hovedsageligt kommer fra Nordeuropa, Australien og USA, i fællesskab kan afstedkomme, og man kan håbe, at det kan inspirere til lignende mammutprojekter, som med den nuværende universitetsstruktur ikke længere er mulige for enkeltindivider. Desuden vil projektet uden tvil medføre en markant stigning i udforskningen af skjaldedigtningen, så alt i alt er det en spændende tid at være skjaldedigtningsentusiast.

ANMELDELSE

Projektet imødekommer et langvarigt ønske om at erstatte Finnur Jónssons monumentale udgivelse af skjaldedigtningen fra 1912–15 (Skj), og behovet for en sådan udgivelse er vel klarest formulert af Bjarne Fidjestøl (i Workshop Papers, 6. Sagakonference, Helsingør, 1985, 319–35). Han fremhæver som et særligt problematisk forhold ved Skj. at Finnur Jónsson ikke gør rede for det tekstkritiske grundlag. I den nye udgave rådes der bod på dette, og den store gruppe forskere har kunnet eftergå håndskriftmaterialet, valg af hovedhåndskrift til de enkelte tekster er blevet taget op til ny vurdering, og essensen af de enkelte redaktørers overvejelser er lagt frem i de korte introduktioner. Diskussionen om tekstgrundlaget vil formentlig tage til i de kommende volumer, for langt størstedelen af det poetiske materiale i bind 7 er nemlig overleveret i blot et enkelt håndskrift, og det overflødiggør til en vis grad en generel diskussion om principperne for, hvilke retningslinjer man bør følge, når man skal vælge mellem flere mulige læsemåder.

I et par tilfælde, eksempelvis *Lilja*, *Hugsvinnsmál* og *Sólarljóð*, er der dog flere ligeværdige tekstdokumenter bevaret, i tilfældet *Geisli* drejer det sig om to, og jeg har set lidt nærmere på de overvejelser, udgiverne har gjort sig i forhold til valg af hovedtekst. Udgiveren af *Geisli* har begrundet sit valg af hovedhåndskrift med en bedre stroferækkefølge (“arrangement of stanzas”), og med at ortografiens og sproget er mere regulært (“regular”) end alternativet. Læsemåder hentes fra alternativet i de tilfælde, hvor læsemåderne er klart at foretrække (“clearly superior”), eller hvor hovedhåndskriftets læsemåder ikke kan tolkes tilfredsstillende (“cannot be satisfactorily construed”). I udgivelsen af *Sólarljóð* er valget af hovedhåndskrift foretaget ud fra en håndfuld læsemåder, som kun findes i dette hovedhåndskrift, og som udnævnes til at være distinkte og vigtige (“distinctive and important”, p. 292), dog er der ifølge udgiverne 73 steder, hvor hovedhåndskriftets læsemåder ikke er de bedste (“inferior”, ibid.). Der er altså i udgaverne af både *Geisli* og *Sólarljóð* en vis sammenblanding af flere tekstdokumenter på trods af, at et enkelt tekstdokument har forrang for de øvrige. Naturligvis skal dette ses i sammenhæng med, at uanset hvilke principielle beslutninger man tager med hensyn til valg af læsemåder, vil de til en vis grad kollider med praktiske hensyn om at nå frem til en meningsfuld tekst, og her er det for den kritiske læser helt afgørende, at udgiveren kan konkretisere sine valg i noteapparatet.

Alligevel kunne det have været spændende at se en mere udfoldet og principiel diskussion af, hvorfor visse læsemåder er bedre end andre, mere eller mindre vigtige og distinkte. Tilbage står dog, at introduktionen til *Sólarljóð* ind imellem er forvirrende, f.eks. synes en passage at forekomme to gange, dog med divergerende pointe: Et sted udpeges seks fejl, der er fælles for alle bevarede tekstdokumenter (p. 291), men på den følgende side i en næsten identisk lydende passage oplistes 10 fejl (p. 292).

Det hele er som nævnt noget enklere, når det handler om de kvad, der blot overlevers i et enkelt håndskrift. Dog kunne man måske have fundet en mere elegant løsning med hensyn til papirhåndskriftet 444 4to x end at gentage den ordret samme beskrivelse af det og dets rolle for udgaven i introduktionen til hhv. *Harmsól* (p. 72) og *Leiðarvísan* (p. 140). I øvrigt kunne man savne en samlet oversigt over relevante håndskrifter, da en hel del af kvadene findes i de samme håndskrifter.

Sammenfattende om dette yderst vanskelige problemfelt kan man sige, at en række generelle tekstkritiske problemstillinger kunne have fortjent en mere udførlig behandling, men at de noget korte introduktioner i samspil med noteapparatet alligevel i de fleste tilfælde giver et tilfredsstillende billede af de principper, som de enkelte udgivere har arbejdet efter.

Det leder mig videre til at omtale noteapparatet, den efter min mening vigtigste nyskabelse i forhold Skj. I det omfang Finnur Jónsson har redegjort for sine overvejelser i forbindelse med sin udgave, må de findes i hans litteraturhistorie eller i diverse tidsskriftsatikler. I SkP er disse overvejelser samlet i noteapparatet, hvad der naturligvis letter det kritiske arbejde med udgaven. Her kan man for alvor kigge den enkelte udgiver i kortene og få de forskellige argumenter for og imod konkrete beslutninger, og der er næppe den vanskelighed hvad læsemåder angår, som ikke er kommenteret grundigt i noterne.

Ud over læsemåder diskuteres tolkninger, og man får ofte et spændende indblik i den lange forskningstradition som ligger forud for SkP, og et håndfast udtryk for hvor vanskelig tolkningen af visse passager er.

Desuden finder man også en stor mængde oplysninger om den omfattende teksttradition, som i mange tilfælde danner afsæt for skjaldenes tilgang til de kristne motiver, og som tydeligt dokumenterer det store kendskab til europæisk kristen tankegang, der fandtes i middelalderens Island.

Et noteapparat, der på én gang skal indeholde diskussion om håndskriftlæsemåder, mulige tolkningsforslag af ord, eller længere syntaktiske enheder, og tænkelige intertekstuelle referencer med lange citater, kan indimellem tage pusten fra læseren. De 16 bidragssydere i bind 7 bevirkede selvfølgelig, at der er en vis variation i håndteringen af noteapparatet, men det er efter min opfattelse også en styrke, da udgivernes forskellige baggrund og interesser fører til mange nye og uprøvede vinkler på materialet.

Udførlige redegørelser for tolkningsproblemer giver læseren mulighed for at tænke med, men fordrer også at tungten holdes lige i munden. Et eksempel er *Harmsól* 14, hvor der argumenteres for Jón Helgasons rettelsesforslag *hagskipt* og imod Finnur Jónssons *hagslept* i SkjB. Man kan diskutere, om der er tale om en rettelse, da ordet er udvistet og blot “*h[...]gs[...]ppt*” kan læses i håndskriftet. Det er dog diskussionen om hvilken læsemåde, der bør foretrækkes, som jeg

ANMELDELSE

ønsker at dvæle lidt ved. I strofen berettes det, at det digteriske jeg ofte frygtede menneskers vrede mere, end han frygtede Guds, hvorefter der udbrydes: “*pvi vasa hagslept*” som i SkjB oversættes til “Det kunde jeg ikke let holde op med”, og i Lexicon Poeticum (LP) finder man “Det kunde jeg ikke godt lade være med”. Desuden angives i LP alternativet “Det kunde jeg ikke med fordel slippe”, som forsynes med et spørgsmålstejn. Jón Helgason forholder sig kun til det med spørgsmålstejn forsynede alternativ, som han afferer med den begrundelse, at det betyder det modsatte af, hvad Gamli mener, mens hans eget “*hagskipt*” fører til “Den ombytning var ikke fordelagtig”. At SkP foretrækker Jón Helgasons forslag er der for så vidt ikke noget i vejen med; begge læsemåder er mulige, da de begge bygger på uattesterede læsemåder i håndskrifter, og på den vis er de lige tvivlsomme. Dog har jeg mere sans for Finnur Jónssons primære løsningsforslag fra LP, der ligger tættere på den bekendende tone, som *Harmsól* generelt er præget af frem for det temmelig beregnende jeg, som toner frem i Jón Helgasons konjektur.

Citater fra prosatekster bringes som regel unormaliserede, hvad der kan undre, når stroferne gengives i normaliseret tekst. Det virker mere konsekvent, også i forhold til værkets i øvrigt prisværdige, overordnede formål om at henvende sig til andre end en gruppe af specialister, at bringe også prosacitater i normaliseret form.

En vigtig diskussion gælder præsentationen og tolkningen af kenninger. Også her er der sket en glædelig udvikling i forhold til SkjB, hvor blot kenningerne referent blev oversat og ikke de enkelte elementer, hvormed man tilkendegiver, at kenningernes enkelte elementer ikke er betydningsskabende i forhold til den digteriske kontekst. Denne praksis er heldigvis ændret i SkP, så man nu kan nyde kenningerne i deres fulde udfoldelse.

Dermed skal det ikke siges, at gengivelsen af kenningerne er uproblematisk, selvom SkP på mange måder følger en praksis, der har vundet hævd mange steder ved f.eks. at opdele mandskenninger i underkategorier som kriger (*warrior*) og søfarer (*seafarer*). En kenning som *brims blakkrennandi* oversættes med *the driver of the horse of the surf*, og referenten angives som sømand (*seafarer*), mens *úlf fæðir*, oversat med *the feeder of the wolf*, angiveligt refererer til kriger (*warrior*).

Min indvending går på, at man ikke kan vide, om der refereres specifikt til hhv. kriger og søfarer, eller om det at drage i krig og foretage sørejser er noget, som generelt i den norrøne litteratur (eller evt. bare i skjaldedigtningen) forbindes med idealbilledet af en mand. Med en sådan kategorisering risikerer man at indsnævre betydningen af en kenning og desuden skabe forvirring hos læseren, da en stor mængde kenninger, der associerer til søfarere eller krigere, tydeligvis refererer til mænd, som ingen verdens ting har med krigsførelse eller søfart at gøre. Dette forhold nævnes i indledningen, hvor det konkluderes, at

“there is no evidence that medieval Icelandic poets and their audience saw any impropriety or discrepancy in these allusions”, og videre påpeges det, at kenningerne skal ses som “largely ornamental” (p. lvii). Omvendt kan man heller ikke føre noget bevis for at skjalde og deres publikum primært har tænkt på en kriger og ikke, hvad jeg finder mere tænkeligt, simpelthen først og fremmest en mand, med alt hvad det indebærer af associationer i forskellige retninger. Kvinden kendetegnes, i SkP som i tidligere forskning, også med lang række egenskaber i kenninger uden at det rokker ved referencen ‘kvinde’.

En anden type mandskenninger kategoriseres som ‘generøs mand’ (*generous man*), eksempelvis *seima sendir*, der oversættes med *distributor of gold*. Generøsitet er en egen skjelde, som generelt vurderes positivt i den norrøne kultur; en rigtig mand er generøs, mens en gnier er en usling. Dog mener jeg ikke, at det er sådanne positive eller negative associationer, som disse højst almindelige kenninger skal vække, men simpelthen at mænd betaler andre mænd guld for eksempelvis deres tjenester, det være sig digtning, loyalitet eller lignende, og det vil oftest være et forhold der består mellem fyrster eller stormænd og deres underordnede.

Besynderligt er det i hvert fald at læse, at tyven, der hænger ved siden af Jesus på korset kaldes for ‘generøs mand’ (*Harmsól* 24), ligesom det skurrer i ørerne, når Kristus udsteder befalinger til ‘krigere’ eller ‘søfarere’ (*Harmsól* 5), og man kunne nævne mange andre eksempler.

En anden diskussion vedrørende kenninger er hvilke udtryk, der falder inden for definitionen af en sådan stilfigur, og hvilke der ikke gør, og et eksempel på en efter min opfattelse tvivlsom kenning er en i kristen skjaledigting hyppigt forekommende vending for menneskeslægten: *segja kind, aldar kyn, beima kyn* for at nævne et par stykker. Disse oversættes med *kinsfolk of men, host of men, race of men* og kategoriseres (dog ikke af alle bidragydere) som kenninger for menneskeheden (*mankind*), dog mennesker (*humans*) i *Harmsól* 58. For at man kan tale om kenninger skal der vel som minimum være en betydningsforskelse mellem udtryk og reference? At forklare kenningen ‘race of men’ med ‘mankind’ forekommer mig redundant.

Det kan også diskuteres, om *fagnaðarlaug* (glædens kilde), i “falli og fljóti / fagnaðarlaug af hvers manns augum” (en glædens varme kilde skal falde og flyde af hvert et menneskes øjne) (*Lilja* 32), er en kenning for tårer, som det angives i udgaven, eller om det ikke giver bedre mening at betragte udtrykket som en metafor.

De to tykke bind på i alt godt 1000 sider åbnes med en introduktion, og her bliver det klart, at den egentlige introduktion til værket følger i seriens volume 1, hvorved nogle af de punkter, som tages op i denne anmeldelse, måske finder en nærmere forklaring. Det kunne være interessant at høre nærmere om, hvor-

ANMELDELSE

dan man afgrænsrer og definerer selve værkets genstand, skjaledigtningen. Hvorfor betragtes f.eks. kvadene *Hugvinnsmál* og *Sólarljóð* som skjaledigte? I form og indhold ligger de vel nærmere eddadigtningen, selvom det er oplagt at græsnerne mellem disse to digtformer i en række tilfælde er flydende.

En anden redaktionel beslutning, som nok kunne diskuteres, er selve bindets titel, Poetry on Christian Subjects, for som der ganske rigtig pointeres i indledningen er der jo mange andre kvad i den norrøne skjaledigtning, som behandler kristne emner.

Der vil selvfølgelig forekomme fejl i et værk med så mange oplysninger, men det er mit indtryk, at der er relativt få i SkP. Derfor er det også ærgerligt, når der pludselig forekommer en række fejl i udgaven af *Harmsól*. I strofe 13 finder man følgende kenning: (*fyr*) *gautum fróns laxa láðs* der oversættes med “The men of the land of the land of the salmon” og tolkes: [SEA > GOLD > MEN]. Det virker uldent, at kennings referent (*men*) er identisk med kennings grundwort, *gautar*, hvad man vel kunne undgå, hvis man i stedet oversatte til ‘goter’, eller alternativt ‘Odin’er’, der ville bringe kenningen i overensstemmelse med den gængse måde at konstruere kenninger på. Der er også knas med resten af kenningen: ‘Laksens land’ (*land of the salmon*) er ganske rigtigt en kenning for havet, derimod er havets land ikke en kenning for guld, sådan som tolkningen antyder. Til gengæld er ‘landets laks’ en kenning for slange og ‘slangens land’ er guld, som det også fremgår af kommentaren.

Desværre er der også en del skæmmende fejl i kommentaren til strofen, som særligt går ud over det danske sprog: SkjB citeres “jeg skulte min efterladenhed sem jeg kunde.” Der skalstå: *men skjulte* min efterladenhed som jeg kunde (mine fremhævelser), og citatet fortsætter med at fejlskrive *synes til synedes*, der jo har en noget anden betydning.

Også Jón Helgason citeres “jeg var fornøyet med at menneskene vilde synes betydelig bedre end de var, himlens høje kong,” *fornøyet* skal være *fornøjet*, og *kong* skal være *konge*.”

I noterne til *Harmsól* 17 refereres Jón Helgasons forklaring af adjektivet *aldýrr* som “meaning ‘members of the company of the blessed.’” Jón Helgasons forklaring på dansk lyder imidlertid “som har opnået den fulde herlighed (i himlen)”, hvad der giver noget bedre mening.

I noterne til *Harmsól* 25 henvises der i forbindelse med mandskenningen *bring-Próttr* [ring-Odin] til noterne til *Harmsól* 11, linie 4, der ganske vist rummer en kenning med grundordet *Próttr*, men der findes intet specifikt i noterne om denne kenning.

Jeg har ikke kunnet konstatere mange fejl i resten af værket, dog bør det nævnes, at både i værkets indledning og i selve kapitlet om *Plácitus drápa* henvises der til en analyse af Jonna Louis-Jensen, men det er rettelig John Tucker,

som står for analysen, der findes i hans indledning og udgivelse af *Plácitus saga*, (Editiones Arnamagnæana, Series B, vol. 31), mens Louis-Jensen bagest i samme bind har forestået udgivelse og indledning af *Plácitus drápa*.

På trods af visse indvendinger må det slås fast at værket generelt er et vældigt bidrag til udgivelsen og udforskningen af skjaldedigtene, og mange af bidragene strutter af lærdom og fortælleglæde og indimellem også humor, f.eks. når Martin Chase skriver om linien *gladdiz mær, þá er föðurinn fæddi* (Lilja 55): “Medieval authors loved this paradox” (p. 625). Det skal blive spændende at se om de kommende bind i serien kan leve op til det generelt høje niveau i bind 7, og ligeså spændende bliver det at se hvilken betydning serien som helhed vil få for den videre udforskning af skjaldedigtningen.

Rolf Stavnem,
Aarhus Universitet,
Nordisk Institut
Jens Chr. Skous Vej 7,
bygning 1467
DK-8000 Århus C
norrs@hum.au.dk

Mottatt litteratur

- Alexanders saga.* Edited by Andrea de Leeuw van Weenen. *Manuscripta Nordica*, vol. 2. Copenhagen: Museum Tusculanum Press 2009.
- Falck-Kjällquist, Birgit. 2009. *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län : XIV. Ortnamnen i Sotenäs härad. 2. Naturnamn.* Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och folkminalnesarkivet i Göteborg.
- Forsskål, Mona 2009: *Konstruktioner i interaktion. "de e" som resurs i samtal.* Studier i nordisk filologi 83. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Grønvik, Oddrun m. fl., red. 2009. *Norsk Ordbok 8: mugg – ramnsvart.* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hanna Óladóttir. 2009. *Shake, sjeik eller mjólkurhristingur?: Islandske holdninger til engelsk språkpåvirkning.* Moderne importord i språka i Norden XI. Oslo: Novus.
- Hansen, Lene Halskov m. fl., red. 2009. *Tradisjonell sang som levende prosess: Nordiske studier i stabilitet og forandring, gjentagelse og variasjon.* Oslo: Novus.
- Helleland, Botolv m. fl. *Nytt om namn.* Meldingsblad for Norsk namnelag. Nr 49, 2009.
- Horbowicz, Paulina. 2010. *How to be Norwegian in Talk? Polish-Norwegian interethnic conversation analysis.* Studia Nordica 6. Oslo: Novus.
- Hodne, Ørnulf og Arthur Sand. 2009. *100 norske sagn: Fortidsminner på folkemunne.* Oslo: Cappelen Damm.
- Jacobsen, Henrik Galberg 2010: *Ret og skrift. Officiel dansk rettskrivning 1739–2005.* Bind 1: *Direktiver – Aktører – Normer.* Bind 2: *Ordlister – Kronologi – Bibliografi.* Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Larsson, Inger. 2009. *Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular: The Swedish Example.* Utrecht Studies in Medieval Literacy. Turnhout: Brepols.
- Lehti-Eklund m.fl., red.. 2009. *Språket i historien – historien i språket.* Folkmålsstudier 47. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi.

- Løkke, Jakob. 2009. *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling*. Innledning ved Svein Lie. Utgitt av Det norske språk- og litteraturselskap. Oslo: Novus.
- Mattfolk, Leila og Terhi Ainiala, red. 2009. *Namn och kulturella kontakter*. Handlingar från NORNA:s 37. symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Ney, Agneta m.fl., red. 2009. *Fornaldarsagaerne: Myter og virkelighed*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Ohlsson, Tove Hovn, utg. 2009. *Tiodielis saga*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.
- Skjekkeland, Martin. 2010. *Språk og samfunn i endring: Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling*. Oslo: Novus.
- Svanlund, Jan 2009: *Lexical etablering. En korpusundersökning av hur nya samsättningar konventionaliseras och får sin betydelse*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Venås, Kjell. 2009. *Hans Ross. Målføregranskars, ordboksskrivar og grammatikar*. Oslo: Novus.
- Wellendorf, Jonas. 2009. *Kristen visionslitteratur i norrøn tradition*. Oslo: Novus.
- Wide, Camilla og Benjamin Lyngfelt, red. 2009. *Konstruktioner i finlandssvensk syntax: Skriftspråk, samtal och dialekter*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Referat fra årsmøte i Bymåslaget 2010

onsdag 10. februar 2010 kl. 1800
i Gaustadalleen 25, Oslo

Til stede: Ruth Vatvedt Fjeld, Arne Torp, Boye Wangensteen, Lars S. Vikør, Anne Engø, Jon Gunnar Jørgensen, Helge Gundersen, Einar Lundeby, Kjell Ivar Vannebo.

Møtet ble ledet av formann Ruth Vatvedt Fjeld

Sak 1. Godkjenning av innkalling og dagsorden

Innkalling har vært bekjentgjort i Maal og Minne, og styremedlemmene har fått ekstra påminnelse på e-post. Dagsorden er i samsvar med Bymåslagets statutter.

Innkalling og dagsorden ble godkjent uten merknader.

Sak 2. Årsrapport for 2009

Formannen la fram en kort, skriftlig rapport, som ble godkjent med noen mindre kommentarer.

Sak 3. Regnskap for 2009

Kasserer Boye Wangensteen la fram revidert regnskap som ble godkjent uten merknader. Den samlede beholdning pr. 1.1.2010 er kr 104 539,-.

Sak 4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Jon Gunnar Jørgensen la fram rapporten. Den ble tatt til etterretning, og styret uttrykte stor tilfredshet med det arbeidet redaktørene gjør for Bymåslagets tidskrift. Fra og med 2010 blir tidsskriftet utgitt av Novus forlag. Det vil innebære endringer i tidsskriftets utstyr og utseende, men det ble forsikret at akantusranken vil fortsatt være iøynefallende og tydelig på tidsskriftets omslag.

Mht. finansieringen av Maal og Minne fikk formannen på vegne av Bymåslaget som formell eier av tidsskriftet i oppdrag å kontakte Novus angående innsyn i regnskapene for tidsskriftet.

Sak 5. Drøfting av innkomne forslag

Ingen forslag var kommet inn til styret.

Sak 6: Drøfting av virksomheten i tida framover

Det Norske Samlaget henvendte seg til formannen i sept. 2009 angående Bymålslagets skrifter, som Samlaget ønsker å kvitte seg med. Vi svarte ja takk til å ta imot disse, men i mellomtiden har Samlaget også spurt Novus forlag om å ta over skriftene. Møtet ble enig om at tidligere utgaver av Maal og Minne ville det være fint om Novus lagerførte. Andre skrifte utgitt av Bymålslaget bør vi komme fram til en kommisjonsavtale med Novus om, eller vi bør ha dem i vårt eget lager, da de er Bymålslagets eiendom.

Arne Torp nevnte muligheten for å lage en ny uttaleordbok for norsk. Formannen undersøker med språktekknologimiljøene som arbeider med taleteknologi om deres uttaledatabaser kan konverteres til nettordbøker. f.eks. på Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm, der vi vet det fins en uttaleordbok for norsk.

Jon Gunnar Jørgensen og Lars S. Vikør presenterte planene om å utgi innleggene på fjorårets jubileumsseminar som en egen publikasjon. Arbeidet er godt i gang. De ville søke Fritt Ord om midler til å fullføre dette, samt bruke overskuddet fra Fritt Ords bevilgning til jubileumsseminaret.

Einar Lundeby ønsket at Bymålslaget arbeidet videre med å stimulere til beskrivelser over norske bymål. Det er vanskelig pga. økonomien, men formannen fikk i oppdrag å kontakte Geirr Wiggen, som lager en oversikt over språkvitenskapelige hovedoppgaver og masteroppgaver for å trekke ut dem som er relevante for bymålsbeskrivelser. Det kan være en begynnelse på dette arbeidet.

Sak 7. Valg

Valgkomiteen har bestått av Kjell Ivar Vannebo og Einar Lundeby. De kunne melde at hele det sittende styret har sagt ja til gjenvalg. Revisorene var imidlertid ikke forespurt, men Helge Gundersen tok gjenvalg på stedet. Valgkomiteen forhører seg med Botolv Helleland om gjenvalg. [Han har seinere sagt ja.]

REFERAT

Styret for 2010 blir som følger:

Formann: Ruth Vatvedt Fjeld

Nestformann: Arne Torp

Kasserer: Boye Wangensteen

Styremedlemmer: Eskil Hanssen og Frøydis Hertzberg

Varamedlemmer: Anne Engø, Gudmund Harildstad, Knut E. Karlsen og Lars S. Vikør

Revisorer: Helge Gundersen og Botolv Helleland.

Valgkomiteen ble gjenvælt med akklamasjon for en ny periode.

Ruth Vatvedt Fjeld
referent